

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Факультет історії, політології та міжнародних відносин
кафедра всесвітньої історії

«СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ РОЗВИТОК УГОРЩИНИ
В ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ»

Дипломна робота
Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала: студентка VI курсу
спеціальності 032 Історія та археологія
денної форми навчання
Бронецька Ганна Михайлівна
Керівник: к.і.н. доц. Кожолянко О. В.
Рецензент _____
(кафедра _____
Чернівецького національного
університету імені Юрія Федьковича)

До захисту допущено:

протокол засідання кафедри № ____

від « » _____ 2021 р.

зав. кафедри _____ професор Сич О.І.

Чернівці – 2021

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Передумови і початок утворення Угорської держави	26
РОЗДІЛ 2. Внутрішня і зовнішня політика Угорщини	
і татаро-монгольська навала	39
РОЗДІЛ 3. Внутрішня політика Угорщини у післямонгольську добу	62
РОЗДІЛ 4. Зовнішня політика Угорської держави у XV ст.	82
ВИСНОВКИ	95
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ	99
ДОДАТКИ	

ДОДАТКИ

ВСТУП

Кожен народ у процесі свого історичного розвитку прагне до створення власної незалежної держави. Проте, до досягнення поставленої мети усі народи проходять свій власний та особливий шлях. Не відрізнявся від інших у своїх прагненнях своєї незалежної держави і угорський народ. До утворення окремої етнічної спільноти, угорські племена жили характерною для первіснообщинного ладу організацією. Кочуючи по азійських степах і лісах Сибіру, угорські племена були підхоплені однією із останніх хвиль Великої мандрівки народів і, просуваючись на захід, опинилися на території Середнього Подунав'я. Своїм приходом та захопленням земель, на яких у цей час проживали слов'яни, угорці остаточно розділили слов'ян на західних та південних, й вступили у тісний контакт з усією слов'янською цивілізацією. Здобувши таким чином свою батьківщину, умови проживання у якій всіляко сприяли подальшому їхньому розвитку, угорські племена починають формуватися як своєрідна народність, яка була зацікавлена у створенні такого інституту як держава.

Історія Угорського королівства є повною протиріччю. Події поступового посилення держави, часів коли вона стає наймогутнішою у даному регіоні, чергуються із подіями внутрішньополітичної боротьби та бунтами магнатів, збройними виступами проти короля. Угорським королем, котрі спиралися на дворянство, церкву та міщан, на деякий час усеж вдавалося посилити свою владу, проте не надовго. Протягом періодів посилення своєї влади королі здійснювали активну зовнішню політику направлену на завоювання нових територій, чого й прагнуло дрібне і середнє дворянство. Королівська влада була досить сильною до того часу, допоки це було вигідно дворянству, та допоки воно не захопило владу у свої руки. У ті часи, коли дворяни захоплювали владу у комітатах та Державних зборах, королівські укази узаконювали це. Після цього король ставав непотрібним. Його казна порожніла і він вже не міг утримувати військо. І навіть турецька загроза не

змогла об'єднати угорських феодалів, тому Угорщина у 1526 р. припиняє своє існування, у якості незалежної держави.

Виходячи з викладеного вище, необхідно відзначити **актуальність** визначеної теми. Вона полягає у висвітленні процесу виникнення та становлення держави в угорців, а також внутрішньої і зовнішньої політики угорських правителів в добу середньовіччя.

Об'єктом дослідження є середньовічне Угорське королівство. **Предметом** дослідження є соціальний і внутрішньополітичний устрій королівства і зовнішня політика його правителів.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період 985-1526 рр. Вибір нижньої хронологічної межі обумовлений часом освоєння племенами угорців території Паннонської рівнини і формуванням державних інститутів. Вибір нижньої межі – 29 серпня 1526 р. битва під Могачем – подія що ознаменувала початок османського завоювання Угорщини і політичний занепад країни. По суті, дана подія завершує середньовічну добу в історії країни. З метою всвітлення проблеми етногенезу угорців, у першому розділі зроблено відступ від задекларованих хронологічних меж (розглядаються події, що мали місце в I тис. н.е. – до початку переселення угорців на Дунай).

Географічні межі дослідження: Угорське королівство виникло на заході сучасної Угорщини та розширило свої володіння на усю територію Угорщини, Трансильванії, Словаччини, Воєводини, Закарпаття, Бургенланду, Хорватії (за винятком Далмації та Істрії) та Славонії.

Джерельна база дослідження. У перше століття перебування угорців у Європі в них ще не завершився процес формування станового суспільства і не було своїх письмових джерел. Їх суспільний лад на той час відомий нам частково за археологічними даними, частково з іноземних джерел. Візантійські автори переважно імператори кінця IX і X ст. Лев Мудрий і Константин Багрянородний залишили у своїх працях цінні відомості про військове мистецтво угорців, про зайняту ними територію та розселення племен, про їхній суспільний устрій, об'єднання племен і т. д. У багатьох

німецьких анналах і хроніках X ст. містяться звістки про страшні спустошливі набіги угорців на Німеччину та Східну Францію.

У міру розкладання общинно-родового ладу, переходу до осілого землеробства та появи класів, в угорському суспільстві виникла потреба як у писаних законах, що закріплювали права заможних верств, так і в записях історико-роповідного характеру (анналах та хроніках). Тому, як і всюди за відповідних умов, початковий етап розвитку в Угорщині феодальних виробничих відносин та феодальної держави відображений у пам'ятках звичаєвого права та в анналах.

Хронологічно найбільш раннім і докладним писемним свідченням з ранньої етнічної історії угорців до набуття ними батьківщини в Паннонії є трактат візантійського імператора Константина Багрянородного, «Про управління імперією» (написаний між 948-952 рр.). При написанні твору автор спирався на багатий фактаж, отриманий зі свідчень як угорських так і слов'янських інформаторів. Угорщину імператор назвав «туркією», а етнічну групу майбутніх фундаторів першої правлячої династії – відповідно «турками». В трактаті детально описані складні обставини племені «турків», яке очолював племінний вождь Лебедій, і «архонотом» Арпадом, який був ставлеником хозарів, їхні складні взаємини з сусідніми кочовими племенами, висвітлений маршрут переміщення «турків» від перівсної локації, названої за ім'ям вождя Лебедією до нової батьківщини в Карпато-Дунайському регіоні.

За свідченням Константина Багрянородного, територія, де угорці проживали перед відходом на Середній Дунай, називалася «Країною Ателькуза». Саме це слово, найімовірніше, є грецькою транскрипцією угорського слова Етелькез – Межиріччя. При цьому автор трактату «Про управління імперією» називає п'ять річок, між якими проживали угорці на той час. Це Варух, у якому, на думку дослідників, ховається печенізька назва Дніпра, Куву. (печенізька назва Південного Бугу), Трулл (тюркська назва Дністра), Брут (Прут) та Серет [17, с. 160, 162]. Як видно з приблизної локалізації річок, згаданих Константином Багрянородним в описі країни

Ателькузу, вона мала простягатися від низовин Дніпра до низів Прута [107, с. 22]. На основі інформації, отриманої від членів угорської князівської сім'ї, імператор залишив назви семи угорських племен: Ньєк, Медьєр, Кюртдьярмат, Тар'ян, Еньо, Кер, Кесі [17, с. 165]. Восьмим було плем'я, яке угорські вожді зібрали з трьох каварських племен, які приєдналися до них.

Стародавні угорські юридичні джерела, які західноєвропейські т.зв. «варварські правди», написані латинською мовою та оформлені у вигляді законів, що виходили від короля, знаті та духовенства. Від першого з християнських королів, Стефана I (997-1038), до нас дійшли дві книги законів [14]. Перша, що складалася з 35 розділів, була оприлюднена, очевидно, невдовзі після царювання Стефана, друга (21 розділ), у наступні роки. Закони зміцнювали угорську державу та королівську владу, яка перемогла над племінними князями, захищали приватну власність. У них знайшли відображення і деякі сліди старого ладу. Наприклад, частина штрафів надходила на користь громади [98, с. 179]. У своїх «Настановах» сину Іштван I Святий розкриває секрети добропорядного правителя як короля, який сповідує християнство, що включають: способи збагачення королівського двору; деталі управління державою; взаємини короля зі світською, духовною аристократією; доброзичливе ставлення до чужинців [19, с. 94] і т.д. Не забуває законодавець також і про виконання стародавніх угорських племінних звичаїв: «Знай, найкраще прикрашає короля те, що він йде слідом за попередніми королями і наслідує гідних батьків. Бо якщо хтось відкине настанови своїх попередників і не перестане думати про божі закони, загине... Принаймні моїх звичаїв дотримуйся без тіні сумніву» [19, с. 94].

Сучасні дослідники вважають «Повчання» першим в Угорщині нарисом з історії та теорії Угорської держави. Тривалий час «Повчання» вважали законами, і тому вони були включені до «Повного зведення угорських законів кінця XIX – початку XX ст. (Corpus Juris Hungarici)» [52, с. 12].

Король Уласло I Святий продовжив розпочату традицію. У виданих ним актах містилися звичаєво-правові норми, які регулювали не лише кримінально-правові відносини, а й права феодалів та засоби захисту їх власності. Так, часто застосовувалися звичайно-правові процедури «божого суду», які полягали у випробуванні розпеченим залізом: «Якщо когось село визнає злодієм, це треба довести випробуванням (judicium)» ...» [3, с. 96].

Закони, видані за часів короля Коломана (1095-1116), дозволяють простежити значні зміни в соціально-економічних відносинах. Перша книга законів, складається з 84 розділів, є записом постанов 1096 р.; друга – складається з 15 розділів, містить виписки з різних постанов. Закони Коломана завершують групу пам'яток стародавнього звичаєвого права. Феодальна власність на землю сформувалася так само сформувалося станове суспільство; у сусідській громаді залежних селян зникли риси родового устрою. Почали розвиватися ремесла та торгівля, чому сприяло вигідне географічне положення Угорщини на Дунаї та на роздоріжжі доріг із Західної Європи до слов'янських земель, Візантії та Леванту. У законах Коломана податки та штрафи стягуються вже грошима, а не худобою, регулюються різноманітні торгові та грошові угоди [52, с. 13].

Правові пам'ятки, що склалися в Угорщині в період утвердження феодальних виробничих відносин і феодальної держави, містять, подібно до аналогічних джерел інших країн, систематизовані та дуже цінні дані для історії суспільного та політичного устрою. Найважливішою з таких пам'яток XIII ст. є «Золота булла» 1222 р., видана Ендре II [13]. Частково вона подібна до Великої хартії вольностей, але має й важливі відмінності, що характеризують нижчий рівень розвитку феодалізму. У 33 розділах цього документа змальовано завершення феодальної системи: бенефіції перетворені на феоди, феодали звільнено від податків та їхня військова служба обмежена межами Угорщини. Знаті та дворянству було надано владу на місцях (у комітатах) та в центрі (щорічні сейми), а також право повстання проти короля.

З хронік, що дійшли до нас, в першу чергу слід зупинитися на «Діяннях угорців» [8] анонімного нотаріуса короля Бели. Незважаючи на тривалі пошуки, ім'я автора встановити не вдалося; довгий час велися в науці суперечки про те, до правління якого з чотирьох королів, які носили ім'я Бели, слід відносити автора хроніки. З тексту твору відомо, що Анонім отримав освіту в Західній Європі (ймовірно в Паризькому університеті). В даний час встановлено з максимальною ймовірністю, що хроніка складена наприкінці XII ст. незабаром після правління Бели IV (1172-1196) і що єдиний рукопис з її текстом відноситься до другої половини XIII ст. Це найважливіше джерело раннього періоду історії Угорщини, присвячене ключовій події в ранній історії угорців: переселенню в IX ст. семи угорських племен на чолі з вождем Алмошем і його сином Арпадом, родоначальником угорської королівської династії, з степів Південної Русі в Центральну Європу, де на території Паннонії, по середній течії Дунаю, вони «набули батьківщину» (IX-X ст.). У творі названі імена племенних вождів і міститься детальний опис походу угорців, які пройшли по обширних давньоруських землях. В хроніці наявні свідчення про підкорення слов'янського населення, міжусобні війни між племенами і про війни угорців із сусідами, про початок об'єднання племен і т. д. Автор спирається головним чином на усну традицію, народні перекази та легенди.

Хроніка клірика короля Владислава IV (1272-1290) Шимона Кезаї «Діяння гунів та угорців» [25] доведена до 1280 р., але головну її частину складає історія гунів, яких автор вважав, предками угорців. В основу його твору покладено більш ранні твори угорської історіографії XI–XII ст., що не збереглися у повнотекстовому варіанті, які також мали назву «Діяння угорців», але автор нерідко розширює відомості своїх джерел. Зокрема, при описі Скіфії він використовував більше орієнтирів, ніж його попередники. Наведені Шимоном імена угорських вождів, кожному з яких відводиться окремий розділ, часто не співпадають з іменами, представленими у творі

Угорського Аноніма. Шимон Кезаї подає також розширену генеалогію династії Арпадів.

Угорський хронікальний звід [2] («Cronica Hungarorum») (XIV ст.). Під цією умовною назвою хроніка відома в історичній науці. В текст включені більш ранні угорські історичні твори, що збереглися лише у його складі. Робота над хронікою почалася 1358 р., ймовірно, придворним капеланом угорського короля Лайоша I Великого (1342-1382) Мартіном Калті, але вона обривається на подіях 1333 р. Звід дійшов у двох редакціях. Найдавніший список хроніки відомий як «Лицьова», або «Віденська ілюстрована хроніка», – містить 136 філігранно виконаних мініатюр. Крім того, є «Будська хроніка» («Chronicon Budense»), п'ять списків якої відносяться до XV ст. Дані хроніки нерідко мають розбіжності із відомостями її джерел. Так, імена вождів угорських племен не завжди збігаються з іменами, що наводяться раніше хроністами, зокрема, Анонімом Угорським і Шимоном Кезаї. Як і у творі Шимона Кезаї, у Зводі міститься докладніша генеалогія династії Арпадів.

Важлива інформація про переселення угорців до Паннонії навяна в «Ілюстрованій хроніці» [1], написання якої відноситься до часів анжуйської династії (XIV ст.). «Хроніка» є компіляцією попередніх творів (у першу чергу вже згаданого Угорського аноніма та «Діяння угорців» Ш. Кезаї) і разом з тим виступає їхнім продовженням, у хронологічному викладі подій до 1333 р. Науковцями встановлено, що між завершеною частиною хроніки 1272 р. та її остаточною версією існувала т.зв. «проміжна хроніка», яка отримала назву «Будинська міноритська хроніка» [100, с. 108].

Не менш важливим джерелом для вивчення історії монгольського вторгнення в Європу в 1241-1242 рр. є твір, написаний магістром Рогерієм «Жалісна повість про розорення Угорського королівства татрами» [18, с. 54]. Його автор, італійський священик, магістр Рогерій (помер у 1266 р.) в 1330-1340-і рр. був капелланом Папської курії у кардинала Іоанна Толедського (за його дорученням неодноразово відвідував Угорщину), а в 1249-1266 рр. – архієпископом Спліта.

У 1241 р., перебуваючи в угорському місті Орадя, Рогерій став свідком татаро-монгольської навали на Угорщину. Опинившись на зайнятій монголами території, вступив на службу до завойовників, але у 1242 р. при відступі монгольських військ утік до Трансільванії. Таким чином, унікальність його цього твору полягає в тому, що він написана за свіжими слідами події його сучасником та очевидцем. У ньому містяться відомості з історії Угорщини, про половецькі землі, про географію та хронологію вторгнення монгольських орд в Угорщину, устрій монгольського управління Угорщиною тощо.

З приходом союзу угорських племен у Центральну Європу та початком набігів угорців у X ст. на країни Західної Європи в західноєвропейській історіографії цього часу виник стереотип угорців як лютих кочівників, небезпечних ворогів «християнського світу». З огляду на відомий факт впливу західноєвропейської історіографії X ст. на перші західнослов'янські історичні праці, можна було б очікувати появи на їхніх сторінках подібного стереотипу угорців. Однак в хроніках Аноніма Галла та Козьми Празького, ні в наступних історичних творах того ж XII та початку XIII т. (Вишеградський канонік – у Чехії, Вінцентій Кадлубек – у Польщі) жодних рис подібного стереотипу не виявляється, угорці на їхніх сторінках (точніше: угорські феодали) не відрізняються тут якими-небудь специфічними рисами від своїх польських, або чеських сусідів [95, с. 69].

У низці чеських джерел другої половини XIII ст.: у посланнях (як, наприклад, послання єпископа Бруно Оломоуцького папі Григорію X 1273 р.) в історичних творах (насамперед у компіляції з ряду джерел, відомій під умовною назвою «Другого продовження Козьми») з'являється образ Угорщини, як житла язичників-«куманів» (половців) і схизматиків, звідки виходить серйозна небезпека не тільки для Чехії, але і для всього християнського світу. Одночасно з цим з'являються оцінки і самих «угорців», то як бідних людей, якій опинилися під владою лютих кочівників-язичників, то як їх соратників і сподвижників [95, с. 69].

Появу таких оцінок цілком закономірно пов'язати з боротьбою, яку тим часом вели між собою Пржемисловичі та Арпадовичі за австрійські землі. У цій боротьбі чеським правителям важливо було уявити власні цілі як цілі, що відповідають інтересам християнського світу. Аргументація такого положення суттєво полегшувалась появою саме у другій половині XIII ст. на службі угорських королів великої кількості половців, які принесли до Центральної Європи методи ведення війни, прийняті в кочовому світі. Однак не всі риси негативного стереотипу угорців у джерелах цього часу були пов'язані з конкретною політичною кон'юнктурою [95, с. 69].

Важливо у зв'язку з цим, що негативні оцінки угорців з'являються і в джерелах, виникнення яких пов'язане з центрами, які дотримувалися зовсім іншого політичної орієнтації, ніж Чехія Пржемисловичів. Так, у Малій Польщі, правителі якої були пов'язані тісним політичним співробітництвом з Угорщиною, у другій половині XIII ст. було створено компіляцію, відому під назвою «Угорсько-польська хроніка». У цій праці, заснованій значною мірою на угорських джерелах, проводилася ідея давнини тісних та дружніх відносин між Польщею та Угорщиною, об'єднаними та давніми договорами та спільним шануванням Войтеха, – «апостола поляків та угорців». Однак і в цій хроніці, в запозиченій у Хартвіка розповіді про надання папою Стефану королівської корони, угорці позначені як «народ дикий і неприборканий» [95, с. 70]. Поява такої оцінки у такому творі пов'язана вже не з політичними конфліктами, а з фактами культурного спілкування між центральноєвропейськими народами.

Справа в тому, що до XIII ст. у західноєвропейських творах ототожнення гуннів-кочівників, які завдали в IV-V ст. страшних ударів Римській імперії, стало частиною угорської історичної традиції і разом з цією традицією почало поширюватись і засвоюватись і ті багаточисельні негативні оцінки гуннів, які були у творах пізньоантичних авторів. Так і в угорсько-польській хроніці ці негативні оцінки угорців висходять до розміщеної на початку цієї праці розповіді про правителя угорців Аттілу, точніше до

включеної в її склад виписки з життя св. Урсули, про «дикість» гуннських воїнів, а самого Аттілу називають «диким і нестримним псом» [95, с. 70].

Ототожнення гунів з угорцями вело до уявлення про останніх, як про варварський народ, який тривалий час жив поряд із християнською Європою, загрожуючи їй. У зв'язку з цим особливої гостроти набувало питання, хто сприяв християнізації цього народу та входження Угорщини до сім'ї європейських держав. Звісно ж не випадковим, що у період поширення нових поглядів на характер угорців та його історичне минуле у західнослов'янських історичних працях з'явилися (раніше відсутні) розповіді про хрещення угорців. Заслуга навернення угорців у віру Христову, приписувалася тій країні, де ця праця була написана.

В традиційно дружній до Угорщини Малій Польщі справа зображувалась так, що угорського князя Гезу і його підданих охрестила дружина Гези, польська принцеса Адельгейда-Аделаїда («Угорсько-польська хроніка») [95, с. 71]. В Чехії, яка мала в минулому ряд тривалих конфліктів з Угорщиною, хроніст початку XIV ст. Даліміл зображує хрещення угорців як результат військової поразки, завданої їм чеським королем Бржетиславом [7].

Історіографія проблеми. Вивчення всесвітньої історії у Росії почалося університетах у середині XIX ст. У дореволюційній, радянській та сучасній Росії небагато вчених спеціалізувалися на вивченні історії цих країн. Вони досліджували лише окремі сюжети з історії угорської держави.

О. Ф. Гільфердінг одним з перших спробував дослідити проблему взаємин Угорщини зі слов'янами протягом всієї тисячолітньої історії. Він визнавав, що вторгнення мадярів у Європу і освоєння їх у середньому Дунаї в IX ст. – трагічною історичною випадковістю, оскільки через своє географічне розташування Угорщина розділила південних (болгар, сербів, хорватів та словенців) та західних (чехів, словаків, поляків) слов'ян один від одного та від Росії. У цьому всесвітньо-історичне фатальне значення мадярського народу в минулому [42, с. 123].

Вчений високо оцінив конституцію святого Стефана (Іштвана) (997-1038) – першого угорського короля, хрестителя мадярів, канонізованого католицькою церквою. Він підкреслював, що лише поширенням і утвердженням християнства угорський народ міг вступити до європейської сім'ї [42, с. 124].

Дослідник відзначив схожість державного устрою і розвитку Угорщини і Англії: «Угорщина на початку XI, Англія на початку XII ст. отримали вже основи конституційного порядку. І в Угорщині, і в Англії ці основи були аристократичні, були зафіксовані слідами нещодавнього завоювання; але вони, з одного боку, не знищували значення верховної влади і внаслідок цього не могли вести до утворення олігархії, а з іншого, даючи повний простір місцевому самоуправлінню, відкривали доступ в конституційне життя народним стихіям і несли з собою примирення завойованих з завойовниками. В цьому стародавня Угорщина була схожою з стародавньою Англією» [42, с. 125].

У російській літературі були й інші позитивні оцінки наслідків мадярської навали, що призупинила німецьке проникнення та врятувало дунайських слов'ян від германізації. В. А. Єлагін у статті «Місце угорців серед народів Європи» (1858 р.) визнавав: «Якби язичницька держава (тобто Угорщина) не виросла раптом на Дунаї наприкінці IX ст., то в XIX-му Шафарик, мабуть, не сказав би про угорських слов'ян наступних слів: «Словаки та росіяни, які живуть під Карпатами (в Угорщині), відстояли свою народність, подібно до моравців, хорутанів, хорватів і сербів» [цит. за: 45, с. XIX].

Професор В. І. Ламанський у роботі «Про вивчення греко-слов'янського світу у Європі» (1871 р.) вважав: «У X-XI ст. відбувається утвердження угрів або маляр у Тисо-Дунайській рівнині та утворення на руїнах моравської держави Святополка, угорсько-слов'янської держави Арпадовичів, яка надовго, щоправда, вбила інородний клин у слов'янське тіло, тим щонайменше, створила сильний оплот слов'янам проти Німеччини» [72, с. 230].

Професор К. Я. Грот у магістерській дисертації «Моравія та маляри з половини IX до початку X ст.» 1881 р. «досліджував питання про переселення маляр з первісної батьківщини в Дунайську рівнину і про наслідки цієї події для дунайського (особливо Моравського) та й взагалі всього західного слов'янства. У своїй праці Костянтин Якович, докладно розглянувши зовнішньополітичний і внутрішній стан об'єднаного у Велико-Моравському князівстві дунайського слов'янства і силу німецького натиску на нього, дійшов висновку безумовно згубно-фатальне значення вторгнення, та розселення маляр у Середньодунайській рівнині для всього західного слов'янства. Визнаючи великі лиха, заподіяні слов'янам малярським погромом, він проводить думку, що у віковій боротьбі слов'ян з німцями маляри, створивши на основах слов'янського побуту свою державу, відіграли роль оплоту західного слов'янства проти грізно наступального руху (*Drang nach Osten*) германізму [45, с. 15]. Цей погляд з того часу набув значного поширення і визнання».

На честь тисячоліття заснування Угорської держави 1896 р. було опубліковано 10-томну «Історію угорської нації». У першому томі «Історії...» параграф про «набуття батьківщини» був написаний відомим істориком – Г. Марцалі, великим знавцем історії XVIII ст. У його тексті немає чіткої концепції, автор нерідко вводить читача в плутанину. Про дату набуття батьківщини він пише, наприклад, що воно могло статися і в 895, і в 896 р. Він довго розгортає свою незрозумілу і нічим не обґрунтовану ідею про

появу угорського населення в Карпатській улоговині до приходу сюди основної маси угорців тощо [97, с. 203].

В угорській історичній науці 20-х рр. ХХ ст. основні концепції соціальної історії середньовічної Угорщини визначилися у дискусії двох відомих медієвістів – Ласло Ердейї та Кароя Таганьї, яка розгорнулася на сторінках угорської наукової періодици. Коренем розбіжностей було питання про рівень розвитку угорського суспільства в XI-XII ст. – наскільки були розвинені різні громадські інститути, наскільки глибоко зайшов процес соціального розшарування, наскільки значно просунулося угорське суспільство на шляху, який був пройдений до цього часу більш розвиненими країнами Західної Європи. Безпосередній предмет суперечок між науковцями склала інтерпретація конкретних положень юридичних джерел XI – початку XII ст., насамперед, законів Іштвана, Ласло і Кальмана. За всією різноманітністю термінології цих пам'яток простежується існування протягом усього XI ст. кількох основних соціальних верств: знаті, воїнів, простого народу (вільних і сервів) [44, с. 5].

Розбіжності виникли насамперед з двох тісно пов'язаних між собою питань: хто в Угорщині XI ст, вважався невільним і представників яких згадуваних у текстах джерела верств і груп можна назвати вільними. На думку Л. Ердейї, невільні в цей період були представлені тільки сервами, вільним ж можна вважати будь кого, до кого не можна застосувати слово «невільний», «серв». Прошарок напіввільних, на думку Л. Ердейї, в XI – початку XII ст. відсутній.

К. Таганьї вважав, що розшарування угорського суспільства на цей період зайшло далі. На його думку, не було такого прошарку населення, представників якого можна було б назвати повністю невільними. Вільні в XI ст., на думку Таганьї, це тільки воїни і знать, інші соціальні групи, як “простолюдинів” так і сервів, він вважав напіввільними на кшталт німецьких літів.

За десятиліття, що минули з часу дискусії між Л. Ердейї і К. Таганьї, прихильники обох сформульованих ними концепцій, прагнучи підтвердити свої висновки найбільш вагомими аргументами, створили свої системи доказів, кожній з яких не можна відмовити в певній стрункості та логічності. Пошук доказів вівся у трьох основних напрямках. По-перше, дослідники намагалися виявити раніше не помічені нюанси в угорських середньовічних джерелах; по-друге, науковцями здійснювався пошук можливих історичних паралелей тій реальності, яка знайшла відображення в угорських пам'ятках XI – початку XII ст.; по-третє, сприхильники обох концепцій намагались підкрипити їх висновками і досягненнями сучасної науки про середньовіччя [44, с. 7].

У 1986 р. було опубліковано (накладом 2000 примірників) скорочений варіант (приблизно наполовину) перекладу нарису з історії угорської держави та права 1981 р., призначений для юридичних факультетів університетів [101]. Автори видання відомі угорські вчені Андор Чизмудіа, Калман Ковач, Ласло Асталаш описали з марксистських позицій тисячолітню історію угорської держави та права з часу виникнення державності до середини 40-х років. XX ст. У російському варіанті перекладу переважно викладалася історія угорського державного права. Автори не торкалися спірних та проблемних питань історичного минулого Угорщини.

В сучасній угорській історичній науці залишається актуальною тема «набуття батьківщини» угорцями в Паннонії. На думку археолога Ф. Іштвана, переселення угорців до Карпатської улоговини почалося не восени 895 р, як це запропонував Дь. Паулер, а навесні. дослідник аргументує свою позицію тим, що всі кочові народи, плануючи заздалегідь походи та війни, починають їх пізно навесні, коли їх коні після зими набирають сили на свіжих весняних пасовищах. Набуття нової, більш безпечної батьківщини, було заздалегідь сплановане та ретельно підготовлене [97, с. 206].

У своєму нарисі історії Угорщини Л. Контлер [63] приділяє значну увагу ранній історії угорців: розглядає питання прабатьківщини і міграційних

процесів стародавніх мадярів, характеризує їхнє господарство, матеріальну і духовну культуру, поетапно висвітлює преселення кочівників з Азії до Центрально-Східної Європи, приділяючи увагу їхньому перебуванню в Лебедії та Ателькузі. Окремий розділ присвячений формуванню середньовічної монархії (895-1301): детально описаний процес захоплення і подальшого розселення угорців в Паннонії, висвітлено процес християнізації країни і формування першої правлячої династії (Арпадів), проаналізовано законодавчу діяльність, внутрішню і зовнішню політику угорських королів.

Окремий розділ присвячений утвердженню в Угорському королівстві Анжуйської династії і його подальшому розвитку (1301-1526 рр.). Цей період автор цілком слушно називає “золотим віком”, який закономірно завершується занепадом після поразки угорської армії у битві під Могачем (29 серпня 1526 р.).

У 1971 р. вийшов друком перший том колективної праці радянських дослідників, присвячений історії Угорщини [56], в якому послідовно висвітлені у першому томі події у Середньому Подунав'ї VI-IX ст., хоча джерела про них нечисленні та суперечливі. Тут знайшли рішення центральні проблеми цього періоду – про характер слов'яно-аварських та слов'яно-німецьких відносин. Грунтовною є оцінка значення Великої Моравії та паннонських слов'янських князівств.

Виклад угорської історії починається з висвітлення проблем етногенезу мадярів. Крім того, у відповідних розділах особлива увага приділена проблемам, що були або слабо висвітленими (селянське повстання 1437-1438 рр.), або дискусійними (стосунки між угорцями та східними слов'янами у IX ст.).

У розділі, присвяченому етногенезу угорців VIII ст., проаналізовані основні погляди наукоців на ареал початкового розселення фінно-угрів, а також про факти їх внутрішнього розвитку, встановлені наукою. Наведені у томі відомості характеризують угорців VIII-IX ст. як напівосілий народ, що мав розвинене скотарство, зокрема займався розведенням свиней, великої

рогатої худоби. У світлі цих фактів навряд чи правомірно вважати угорців того часу кочівниками.

Аналіз нечисленних даних про союз угорських племен IX ст. відрізняється тим, що тут диференційовано використані джерела, сучасні описувані явища, та твори ранньосередньовічної історіографії (протограф хронік Угорщини XI ст., угорський Анонім). Той самий підхід до джерел застосований і в розділі, де розглядаються поселення угорців у Середньому Подунав'ї та утворення ранньофеодальної Угорської держави (кінець IX – початок XI ст.). При цьому фіксуються всі випадки, коли відомості, що містяться у творах ранньосередньовічних авторів, не знайшли досі однозначного тлумачення. Критичне зіставлення наявних матеріалів дозволило розкрити значення «набуття батьківщини» угорцями в результаті розселення в Середньому Подунав'ї, де умови проживання сприяли їхньому господарському та соціальному прогресу, що призвів незабаром до утворення держави.

У томі відтворено історію зовнішньої політики Угорщини, що дає можливість зрозуміти низку внутрішніх причин її ходу. Так, союзи з Польщею та Чехією (30-ті роки XIV в.), спроба короля повернути свій домен у Нижньому Подунав'ї були пов'язані з прагненням зміцнити позиції центральної влади під час ліквідації феодальної анархії. Наступальна політика королів у XIV ст. мала як головну мету отримання джерел грошових доходів (міста Італії, Далмації, данина з Венеції) в умовах натуралізації угорської економіки. Цими ж мотивами визначалося зрештою захоплення королем Матіашем земель західних і східних сусідів Угорщини. Процеси внутрішньополітичного розвитку, що призвели до ослаблення центральної влади на початку XVI ст., визначили її військову поразку у 1526 р.

У 1999 р. вийшла друком монографія провідного наукового співробітника Інституту слов'янознавства РАН, доктора історичних наук В. П. Шушаріна, присвячена ранньому етнічному етапу історії угорців [105].

Автор розробив цю тему більш ґрунтовно, із залученням широкого кола джерел та практично майже всієї наявної на цю тему літератури російською, угорською та іншими мовами. В окремому розділі «Відомості про джерела» дослідник не просто їх перерахував, а розподілив за рубриками (джерела королівства Угорщини, слов'яномовні, візантійські, західноєвропейські та центрально-європейські, східні) і коротко охарактеризував кожне з 300 джерел у хронологічній послідовності.

Автор розглядає ранню історію мадяр в аспекті етнічної самосвідомості, тобто усвідомлення народом себе як особливої етнічної спільноти з її культурною, побутовою та мовною специфікою. Тому він спеціально зупиняється на методиці вивчення такої самосвідомості в загальному плані (розділ I), а надалі всі найважливіші події угорської історії на початок XIII ст. аналізує саме з погляду того, як вони проявилися у формуванні етнічної самосвідомості і сприяли або, навпаки, заважали виділенню мадяр з навколишніх народів. Це дозволяє розглянути історичний процес з позиції етнологіста, для якого головною є проблема становлення конкретного народу, можливості чіткого відокремлення його як самостійної спільноти, пов'язаної внутрішньо як державно-політичними, так і генетичними вузами. Отже, дослідник охарактеризував походження і потім утвердження на історичній карті Європи угорської народності. Цей її шлях він розділив на чотири етапи: формування етнічної території в Середньому Подунав'ї (до X ст.) і, практично паралельно, утворення союзу племен угромовних (до IX ст.); завоювання мадярами своєї нової батьківщини в Подунав'ї, де виникла їхня ранньофеодальна державність (X ст.); утвердження там феодальних відносин (XI ст.); історично обумовлене існування угорської народності (XII-початок XIII ст.).

Стаття В. Матузової [70] містить огляд здійснених у Росії перекладів писемних угорських середньовічних джерел. До них відносяться хроніки (Анонім Угорський, Шимон Кезаї, Хронікальний звід), реляції, або повідомлення (брата Ріхарда, брата Юліана) та «Жаліслива пісня» (Рогерій).

дослідниця підкреслює, що ці твори містять унікальний історичний матеріал, який відображає події XII-XIII ст. і проливає світло на ранні русько-угорські зв'язки в період становлення давньоруської та угорської держав і початку татаро-монгольської навали.

Дослідниця констатує, що наявні переклади середньовічних угорських джерел на російську мову свідчить про жвавий інтерес, що існує в історичній науці до цієї сторінки європейської історії. Цими російські історики заклали основу для більш ретельного вивчення матеріалу середньовічних угорських історичних джерел.

Наукова новизна дослідження співробітниці інституту слов'янознавства і балканістики А. Горизонтової [44], присвяченого соціальній і політичній структурі угорського суспільства в XI – на початку XII ст. на основі аналізу тогочасного законодавства, полягає в першу чергу у нетиповому підході до аналізу основних джерел. Дослідниця виходила з того, що та специфіка, якою наділене правове джерело досліджуваного періоду, не може зводитись лише до особливостей мови і термінології, оскільки мова відображує не лише рівень освіченості укладача пам'ятки, але й характеризує важливі риси його світогляду, уявлень про суспільство, його структуру, сутність і призначення права. Врахування цих моментів тим більше важливе, що, очевидно, всі угорські законодавчі пам'ятки XI – початку XII ст. були написані людьми нейгорського походження, які природно, сприймали дійсність крізь призму власних юридичних поглядів, що сформувалися під впливом західноєвропейських взірців. Автор зупиняється також на деяких проблемах, що рідко опинялись в полі зору дослідників соціальної структури угорського суспільства, зокрема на питаннях, пов'язаних з відношеннями власності та їхніми змінами впродовж досліджуваного періоду, з становищем жінки тощо. Значний інтерес у дослідженні представляють запропоновані дослідницею паралелі деяким явищам угорських реалій, почерпнуті з чеських, польських та західноєвропейських джерел.

Висвітлюючи русько-угорські взаємини X-XI ст. М. Юрасов [110] відзначає, що в них простежується, передусім, лінія підтримки добросусідських відносин за відсутності в обох сторін прагнень до розширення своїх володінь з допомогою один одного. У язичницький період історії Русі та Угорщини регулярними були спільні походи їхніх військ на Візантію. Союзницькі відносини, що стали особливо тісними при в часи Святополка Ізяславича (1093-1113) та Калмана Книжника (1095-1116), підтримувалися династичними шлюбами. Якщо ж говорити про активне втручання Рюриковичів і Арпадів у внутрішні справи один одного, то в досліджуваний період можна відзначити лише возведення на угорський престол в 1046 р. Андраша I військовими силами, посланими його тестем Ярославом Мудрим і прихід Калмана Книжника з королівським військом в 1099 р. під стіни Перемишля як союзника Святополка Ізяславича в його війні з Давидом Ігоровичем.

Помітною подією в російській унгаристиці стала розлога стаття Т. Гусарової, присвячена становленню і еволюції потестарних інститутів і посад в Угорському королівстві в XI-XVII ст. [50]. Задекларовані в заголовку хронологічні рамки загалом охоплюють усю епоху Середньовіччя та початковий період раннього Нового часу. У розвитку потестарних інститутів та посад в Угорському королівстві протягом цих восьми століть дослідниці виділила два періоди: з часу виникнення держави у угорців до 1526 р., і з 1526 р. до кінця XVII ст. 1526 р. – важливий рубіж в історії держави – обумовлений не простою зміною правлячих династій в результаті загибелі в битві при Мохачі угорського короля Лайоша II, останнього представника династії Ягеллонів в Угорщині.

До 1526 р. у цій сфері також різняться загалом два етапи, вододілом котрим служить формування станів у XIII-XIV ст. та складання відповідних органів влади. Угорське королівство постало на карті Європи на початку XI ст. значно пізніше багатьох інших ранньофеодальних держав, утворених варварськими народами на руїнах Західної Римської імперії.

Як наголошує дослідниця, апарат управління в середньовічному Угорському королівстві мав особливості, які були породжені місцевими умовами. Серед них вона виділяє пізніше складання ранньофеодальної держави та незрілість суспільних відносин, строкатість включених до складу королівства територій та поліетнічний склад населення. До важливих особливостей середньовічної Угорської держави також відносить досить часта зміну правлячих династій, причому іноземного походження, в результаті чого, принцип виборності королів взяв гору над спадковістю.

У статті сучасного ужгородського історика О. Казакова [58] проаналізовані взаємини представників династії Арпадовичів з угорськими магнатами. Особливо автор звертає увагу на діяльність магнатів, яка була спрямована на ослаблення влади короля і посилення свого впливу на політичні і соціально-економічні процеси в Угорському королівстві впродовж останньої третини XIII ст. Науковець констатує, що інтронізація Ендре III по суті не вплинула на політичну ситуацію в країні. Будучи останнім представником династії Арпадів, він отримав владу за підтримки магнатів. Заручившись підтримкою дрібної і середньої шляхти, новий король зумів на деякий час стабілізувати ситуацію в Угорщині, однак не мав необхідних ресурсів для протистояння магнатських кіл, які чинили спротив його діям, спрямованим на зміцнення своєї влади і змушували монарха до компромісів. Як наслідок, саме в цей час посилювався магнатський вплив на політичне життя королівства. Науковець цілком слушно зауважує, що однією з головних причин нестійкого становища Ендре III була та обставина, представники магнатерії ставили під сумнів його походження. Вищезгадані обставини призвели до того, що колись став заручником х амбіцій впливових магнатів, що в підсумку привело країну до тривалої міжусобної війни.

В іншій публікації О. Казаков [60] аналізує позицію римських понтифіків в період протистояння династій Анжу, Пршемисловичів і Віттельсбахів за угорський трон на поч. XIV ст. Головну увагу дослідник приділяє діям Папи Боніфация VIII, активна позиція якого дала можливість

Карлу Роберту Анжуйському прийти до влади в Угорщині. Як стверджує історик, в процесі боротьби першого представника династії Анжу з олігархічною опозицією, відбулася зміна в угорському політикумі, в результаті чого, на політичні процеси в королівстві починають впливати нові магнатські родини.

Стаття ужгородського історика Я. Андрусика присвячена висвітленню боротьби Владислава II Ягеллона за владу в угорському королівстві [27]. Як переконаний дослідник чеський король Владислав II Ягеллон був обраний угорським королем, оскільки його кандидатура була найбільш прийнятною аніж Ян Корвін, оскільки саме він був спроможний організувати відсіч зовнішнім ворогам і зможе досягти порозуміння зі своїм братом Яном Альбрахтом (польським королем), до того ж, як вважає історик, Владислав ефективно протистояв німецькому засиллю. На користь новообраного угорського короля було і те, що Ян Корвін, який визнав Владислава угорським королем, чинив активний опір турецьким набігам.

Стаття Я. Пилипчука (співробітника Інституту Сходознавства ім. А. Кримського НАН України) присвячена проблемі набуття батьківщини угорцями та їхньої участі у балканській політиці [82]. Як резюмує дослідник, відомості угорських джерел про походи на Візантію сягають твору Шимона Кецаї. Для вивчення угорського завоювання Панонії головним джерелом є твір Аноніма «Діяння угорців». Дослідник звертає увагу, що свідчення арабських джерел є ідентичними у висвітленні подій і висходять до «Анонімною записки» кінця IX ст. разом з тим науковець відзначає, що дещо відмінними є повідомлення Ібн ал-Асіра та ал-Масуді. Візантійські джерела різняться за змістом і фіксують різні події, пов'язані з вторгненнями угорців. Як переконливо доводить вчений, війна угорців на боці ромеїв проти болгарського царя Симеона мала далекосяжні наслідки. Для подальших походів проти ромеїв у 934 р. вони уклали союз із печенігами. Ці розглядалися угорцями як шанс поповнити скарбницю. Саме з цією метою було здійснено походи 943 та 959 рр.

Не оминув своєю увагою дослідник і теми походів угорців у Західну Європу [81]. Цьому питанню присвячена спеціальна стаття. В періодизації угорських походів науковець виділяє кілька хронологічних етапів. Перший датується 862–898 рр., коли угорці брали участь як найманці у війнах володарів Західної та Центральної Європи. Другий період на думку вченого, можливо датувати 899-910 рр., і він відзначився походами угорців проти німців. Походи проти італійців (899) та словенців (901 р.) були разовими акціями. Піку інтенсивності угорські походи досягли у третій період 911-933 рр., коли угорці спустошували не лише німецькі, а й французькі та італійські землі. В результаті цих акцій, німецькі герцоги платили данину угорцям. Кінець цій ситуації поклала поразка угорців у битві під Мерзебургом в 933 р., в результаті чого німці звільнилися від залежності угорців. Ця перемога німців, хоч і не мала рішучого значення, але змусила угорців ходити походами на італійські та французькі землі і лише іноді спустошувати німецькі землі. Кінець угорським нападам на Західну Європу поклав поразку від німців у битві на річці Лех 955 р. з німецьких герцогів найбільш вдало угорцям протистояв правитель Баварії. Історик звертає увагу на те, що європейська історична традиція використовувала для позначення угорців давнішими етнонімами – гуни, авари, агаряни – порівнюючи їх із ранніми кочівниками.

Монографія науковця з Прикарпатського університету ім. В. Стефаника М. Волощука [37], присвячена проблемам ідентифікації в Угорському королівстві у XI-XIV ст. носіїв поняття «русь». В основному автор пише про представників вищої й середньої знаті, про яких відомо в першу чергу з актових матеріалів династій Арпадовичів та Анжу як *Ruthenus*, *dictus Orsus* і т. д. Як стверджує дослідник, чимало ідентифікованих осіб свого часу належали до галицької, чернігівської, київської та волинської родової і військовослужилої знаті, духовенства, які в силу рішучих причини були змушені змінити місце свого проживання. Дослідник опрацював великий

масив латиномовних документів, що висвітлюють перипетії життя руських переселенців.

Метою даною роботи є висвітлення процесу політичного розвитку Угорського королівства досліджуваного періоду. Виходячи з мети, **завданнями** роботи є:

- визначити передумови утворення угорської держави;
- висвітлити процес утворення Угорського королівства;
- охарактеризувати внутрішньополітичний розвиток держави;
- висвітлити розглянути процес нападу татаро-монгол на Угорщину та оцінити наслідки цього нашествия для країни;
- визначити характер монгольського вторгнення і його наслідки для подальшого суспільно-політичного розвитку Угорського королівства;
- з'ясувати особливості зовнішньополітичного курсу правителів Угорщини.

РОЗДІЛ 1. ПЕРЕДУМОВИ І ПОЧАТОК УТВОРЕННЯ УГОРСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

У 895 р. угорці (мадяри), розпочали освоєння рівнин Середнього Подунав'я. На той час вони були консолідованим союзом напівосілих племен, що перебував на стадії військової демократії. У них вже були сформована родоплемінна аристократія, єдина для всіх племен мадярська мова та інші ознаки етнічної самосвідомості, що знайшло своє вираження у єдиній самоназві.

На думку вчених, приблизно у 1000 р. до н. е. давні мадяри перейшли у степах Євразії від збиральництва до кочівництва, а у 70-ті рр. IX ст. вже стають напівкочівниками, котрі мали зачатки землеробства [57, с. 91].

Згідно більш ймовірної та загальноприйнятої точки зору вважається, що за тисячі років до н. е. фіноугорські народи, (до котрих належать і угорці), проживали на захід від Уральських гір на досить великій території між середньою Волгою та уральським гірським хребтом. Приблизно на II тис. до н. е. угри виділяються із загальної маси фіно-угрів. Вони переселяються ближче до Уралу, і оскільки, вони були народом який займався переважно полюванням, тому, напевно, і перейшли також на східну сторону гірського хребта. Саме у цих землях, – по обидва боки Уралу знаходилась прабатьківщина угорців – так зв. «Велика Угорщина» [32, с. 132].

У басейні середньої Волги та Ками розпочиналися вже степові райони так звані пустирі, де народи, які жили там, згідно традиції займались кочовим скотарством. На користь цих припущень свідчать дані мовознавства, котрі вказують, що у цей період до загального примітивного словника народів, котрі займались на фіноугорській прабатьківщині скотарством та рибальством, додаються окремі слова угорських мов – угорської, остяцької та вогульської – котрі були пов'язані із великим скотарством, і у першу чергу з конярством [101, с. 13].

На початку I-го тис. н. е. угорські племена, напевне, просунулись із Західного Сибіру на захід та заселили землі котрі були обмежені Уральськими горами, середньою Волгою, Кама та Біла. Саме на цих землях – на території сучасного Башкортостану францисканський монах Юліан у 1235 р. виявив залишки угорців, котрі залишились на сході, та зберігали язичництво [23, с. 85]. Проте союзи угорських племен, які жили тут, проіснували досить недовго. Через декілька років після «відкриття» цих племен францисканським монахом Юліаном, їх було зметено з лиця землі татаро-монгольським нашествям [56, с. 24].

Отже, хвиля Великої мандрівки народів захопила також і угорців, котрі, згідно однієї із найбільш переконливих гіпотез, у V ст. н. е., примкнувши до тюркських пастуших народів, відправилися разом з ними на захід і, вдруге перейшовши Урал, досягли Волги, Ками та нижньої течії Дону [96, с. 23].

Факт спільного проживання пердків угорців з тюрками підтверджується лінгвістичними джерелами, а саме – наявністю майже 300 тюркських слів, які ввійшли до лексики угорців ще у часи, до «набуття батьківщини», а також даними антропології, за якими було встановлено, що серед угорської знаті значну кількість становили особи тюркського походження [101, с. 13-14].

Подальша історія союзу угорських племен була пов'язана із безперервними кочуваннями від місця до місця. Вони рухались на захід впродовж більш як 200 років. Так, у 700-800 роки угорці мали тісні контакти із тими болгарами-тюрками, котрі у 700-750 роки прийшли на середню Волгу. До 30-х рр. IX ст. союз угорських племен проживав у межах Хазарського каганату [57, с. 14].

Лінгвістичні джерела підтверджують той факт, що угорці були пов'язані із такими тюркомовними народами, як тюркські болгари, гунни та перебували деякий час у складі Аварського, Тюркського та Хазарського

каганатів. До складу останнього угорці входили близько 200 років (до 30-х рр. IX ст.) [75, с. 14].

Усі ці контакти та перебування угорців у складі тюркських держав безсумнівно сприяли подальшому розвитку скотарства. Угорці розводили у цей час крім коней також велику рогату худобу, кіз та свиней. Приблизно на цей самий період припадає і зародження землеробства у угорців-скотарів. Цілий ряд термінів, що були пов'язані із землеробством, угорська мова запозичила саме з тюркських мов, і найімовірніше, що з мови волжських болгар.

На початку IX ст. угорці вирушають із попереднього місця проживання – басейну річки Кубань на захід. І на середину IX ст. вони досягли р. Дніпро. Саме звідси, загони угорців регулярно здійснюють набіги на сусідні території, хоча і самі також зазнають набігів від сусідів. Так, у 839 р. загін угорців з'явився біля Нижнього Дунаю; у 854 р. союз угорських племен зазнав першого набігу з боку печенігів; у 860 р. угорці з'явилися у Криму, а у 862 р. загін угорців вперше з'явився у Середньому Подунав'ї [35, с. 143].

У 80-х рр. IX ст. угорці разом із хазарами мешкали між Доном та Дніпром у так зв. Леведії. Наприкінці IX ст. (889-895 рр.), під тиском печенігів, угорці просуваються з території Леведії – території між Доном та Дніпром – далі на захід, на рівнину Етелькьоз (межиріччя), яка розкинулася між східними Карпатами та Дніпром [61, с. 189].

Відтепер угорці проживали у басейні річок Дніпро, Дністер, Південний Буг, Прут та Сірет [17, с. 163]. Перед виходом угорців із території Леведії, до них приєдналися три племені тюркомовних кабарів, котрі швидко були асимільовані угорцями [17, с. 163]. Проте звідси вони знову змушені були тікати від нищівних набігів печенігів та просуватися далі на захід, тепер вже у район Карпат (див. додаток 1).

Перш ніж зупинитися на аналізі самого процесу захоплення угорцями Паннонії – тобто території значної частини сучасної Угорщини, та формування на цій території ранньофеодальної угорської держави, варто

зупинитися на більш детальному розгляді організації союзу угорських племен, а також зв'язків вождів із сусідніми державами.

Поступовий розвиток майнової нерівності призвів до зосередження значної кількості худоби у руках племінної знаті – голів родів та племен. Прагнучі здобути нові пасовища, родоплемінна знать розпочинає організовувати набіги на землі східних слов'ян-землеробів.

Ще під час перебування під владою тюрків була сформована військова організація угорців. Її силу тепер відчули і візантійці, про це можна стверджувати, спираючись на «Тактику» Лева VI Мудрого [24, с. 32]. Війни за худобу та пасовища були тоді самим звичайним явищем у житті угорських племен, котрі знаходилися у IX ст. на останній завершальній стадії розвитку первіснообщинного ладу, котра відома в науці під назвою військової демократії. Така форма політичної організації, так само як і у інших народів, у угорців передувала появі держави, а її конкретним проявом став стійкий союз племен.

Складання союзу племен було обумовлене гострою необхідністю об'єднання військових сил. Невдовзі керівники союзу племен почали виконувати не лише військові, але і судові та жрецькі функції. У IX ст. очолював союз угорських племен «глава», котрий носив титул «кенде» [56, с. 93]. «Власне ім'я людини, котра була царем у них – Джила» (Д'юла) – так писав східний автор Ібн-Русте [15, с. 25-26].

Згідно до традиції, використаної Константином Багрянородним, до союзу входило сім угорських племен (медьєр, ньєк, йєне, кюртдьярмат, тар'ян, кер та кесі), до котрих, як ми вже зазначали, приєдналися і три племені тюркомовних кабарів [17, с. 164].

Назву свою угорська народність отримала від назви одного із племен – медьєр, вожді котрого, напевне, почали керувати усім союзом [105, с. 43].

Якщо розглянути опис договору, скріпленого кров'ю, вождів племен, які увійшли до союзу, стає зрозумілим, що у IX ст. посада вождя союзу племен стала вже спадковим надбанням лише однієї династії. Її засновником

вважається Альмош [55, с. 98] (див. додаток 2). Про Альмоша було складено цілу поетичну легенду, згідно якої його матері наснився сон, ніби у її утробі є яструб, а на тій землі, яка була перед нею, протікала на значну відстань світосаяна річка. Ім'я Альмош означає “дитя марення”, згідно цієї легенди, Альмош повинен був уособлювати собою велич та красу яструба а також моральну чистоту тієї світосаяної ріки, яка постала у ві сні перед його матір'ю [8, с. 92].

Після смерті Альмоша союз угорських племен очолив його син Арпад, від імені котрого династія угорських вождів, а потім і королів називається Арпадами (Арпадовичами). Ім'я Арпада фігурує у цілому ряді джерел, що дозволяє припустити, що наприкінці IX ст. головним вождем союзу племен був Курсан, і Арпад являвся його співправителем [111] (див. додаток 3).

Основною подією внутрішньополітичного життя угорців у IX ст. було зміцнення та остаточне оформлення союзу племен на чолі якого стояв спадковий вождь, а зміст їхньої зовнішньополітичної історії зводився до військових походів.

Відомими є їхні набіги на території сусідніх східних слов'ян. Західні хроністи повідомляють про набіги угорців у 862 р. на Східнофранкське королівство. У 881р. угорці підходили до Відня [10]. Напевне це були самостійні походи окремих загонів на чолі з їхніми вождями (племені або ж союзу) за Карпати. До наших днів дійшов опис прийому одним із цих вождів, “угорським королем”, у Середньому Подунав'ї місіонера Мефодія у 80-тих рр. IX ст. [45, с. 94]

Завдяки походам на захід угорці отримали уявлення про умови життя у Середньому Подунав'ї а тауож шляхи попадання туди. Цікавим є той факт, що вожді угорських племен разом із своїми загонами також брали участь у війнах у якості найманців. Так, у 892 р. загін угорців використав східнофранкський імператор Арнульф проти Великоморавської держави [45, с. 94].

У IX ст. союз угорських племен підтримував постійний контакт із східними слов'янами. Виникнення ранньофеодальної Давньоруської держави (Київської Русі) належить саме до цього часу. Так само як і інші кочівники, угорці постійно здійснювали набіги на східних слов'ян, захоплювали здобич та полонених [110, с. 143].

Завдяки населенню Давньої Русі угорці дізнались про інші народи Східної та Центральної Європи. так, наприклад, назви алан-ясів, поляків у угорській мові мають давньоруське походження. Отже, угорсько-східнослов'янські взаємини у IX ст. вкладалися у рамки звичайних багатогранних відносин Давньої Русі з кочівниками, коли періоди військовтх дій змінювались періодами угод про мир [67, с. 83].

Таким чином, як вже зазначалося, угорці під тиском печенігів змушені були просуватися на захід. Існує гіпотеза, згідно якої саме у цей час відбувається певний поділ союзу угорських племен: переважна більшість вирушила на захід на чолі з Альмошем, а інша частина рушила, за свідченням джерела, до «Персії», де їх слід і губиться [51, с. 226].

Цікавим є той факт, що на передодні приходу угорців до Середнього Подунав'я уся етносоціальна спільнота угорців нараховувала не більше як 500 тисяч чоловік, проте є й інші дані, що їх було близько одного мільйона [31, с. 3].

Процес освоєння угорськими племенами Середнього Подунав'я котрий розпочався у 896 р., тривав протягом усього X ст. (див. додаток 4) Його характер визначалися не лише рівнем розвитку угорського суспільства, котре вже було підготовленим для переходу до напівосілого та осілого способів життя, а і тими демографічними та політичними умовами, у котрих угорцям довелося освоювати територію нової батьківщини. Наприкінці IX – на початку X ст. на території Середнього Подунав'я проживали в переважній більшості слов'яни. Значна частина цієї території (північно-західна частина Середнього Подунав'я, що між Дунаєм та Гарамом) належала до складу Великоморавської держави, котра на поч. X ст. перебувала у занепаді. Влада

їх правителя Моймира II була послаблена внутрішніми міжусобицями та загрозою франків із заходу. У цих умовах напад угорських загонів у 902-906 рр. призвів до зникнення Великоморавської держави. Союз угорських племен у 894 р. уклав договір із Великоморавським князем. Влітку 900 р. цей союз міцно утвердився у Карпатському басейні, вони вирушили на баварських феодалів. У січні 901 р. виникає союз мораван з баварцями, такі їх дії викликали похід загону угорців на Велику Моравію, у результаті цього походу були ліквідовані князівська влада та державність (902 р.) [62, с. 167].

У Паннонії (Задунав'ї), на території франкської марки – прикордонної області яка була заснована Карлом Великим наприкінці VIII – на поч. IX ст., після розгрому аварів під сюзеренітетом Східнофранкської імперії, у IX ст. виникає володіння князя із Нітри Прібіни. Охоплена феодалними міжусобицями Східнофранкська імперія (куди входила Паннонія), які посилювалися після у 899 р. – смерті імператора Арнульфа, не мала сил для захисту своєї східної марки, від союзу угорських племен [109, с. 48]. Іншими словами, у Середньому Подунав'ї на момент приходу туди угорців не було сили, котра була би здатна перешкодити освоєнню цієї області як місця постійних кочовищ [35, с. 142].

Варто з'ясувати, якою ж саме була етнічна картина Карпатського басейну та території Середнього Подунав'я після приходу сюди угорців. Археологічні джерела, підтверджують думку про поліетнічність союзу угорських племен, до складу котрих, як ми вже зазначали, під час їхньої мандрівки на захід приєдналися три кабарських племені. На території Карпатського басейну з'явилася і певна частина печенігів, крім того, тут збереглася і частина аварів. Але найголовнішим було те, що угорці не витіснили у X ст. слов'янське населення, воно продовжувало проживати на усій території Карпатського басейну [63, с. 33].

Ці обставини, та відсутність свідчень джерел, сучасних цим подіям щодо боротьби угорців із місцевим населенням, дозволяють визнати близькою до істини легенду про набуття угорським союзом племен

дунайських земель. У цій легенді зображено набуття угорцями батьківщини, як наслідок угоди із моравським князем, котрий володів Паннонією, про викуп у нього угорцями дунайської „землі, трави та води” за “білого коня, уздечку та сідло”. Після того, як князь недотримався цієї угоди та розпочав військові дії, угорці вступили із ним у бій та прогнали його [56, с. 105-106].

Процес переселення угорців до Паннонії знайшов відображення на сторінках «Угорської ілюстрованої хроніки»: «Отже, у рік від Втілення Господнього шістсот сімдесят сьомий, а від смерті Аттіли рік сотий, за часів імператора Константина Третього та папи Захарії вони знову вступили до Паннонії. Пройшовши через королівство, білих половців, Суздаль (Susdalia) і місто під назвою Київ (Куо), вони потім перейшли [через] Альпи в якусь країну, де побачили незліченних орлів і не змогли залишатися там через цих орлів, бо з дерев, як мухи, злітали орли і пожирали їхню худобу та коней. Бо Господь хотів, щоб вони швидше пройшли до Угорщини. У тих краях угорці будують собі сім земляних укріплень, де й перебувають деякий час. Тому німці і звать той край Семиградям [1, с. 355].

Процес заселення Середнього Подунав'я, порівняно багаточисельними угорськими племенами, став початком процесу осідання угорців. Отже, освоєння території, географічні умови котрої були досить таки сприятливими для продовження заняття скотарством та подальшого розвитку вже існуючого землеробства, сприяли прискоренню зміни угорцями їхнього господарсько-культурного типу, а саме: з напівкочових скотарів із примітивним землеробством вони перетворилися на осілих землеробів із значною питомою вагою скотарства всередині їхнього господарства, що, у свою чергу, було одним із потужних факторів встановлення влади саме угорської аристократії над частинами Середнього Подунав'я, а також феодалізації їх знаті [35, с. 144] (див. додаток 5).

Угорці, котрі раніше займались рибальством як правило заселяли багаті водами болотисті місцевості, саме тому їхня культура досить довго зберігала архаїчний характер. На час приходу угорців на ці території, слов'янські

землеробські народи були вже розселені на кордонах між рівнинами та горами, у долинах середньої течії карпатських річок. Тамтешні природні умови не вимагали від угорців витіснення слов'янського населення. У тих місцевостях, які були придатними для поселення, і слов'янських народів, і угорців, останні як правило підселялись до мешканців слов'янських сіл [57, с. 18].

Таке спільне проживання у X ст. у басейні Карпат слов'ян з угорцями, призвело до об'єднання та злиття – і як наслідок – до виникнення спільної та загальної матеріальної та духовної культури. У більшості тих місцевостей, у яких угорці чисельно переважали, асимілювались слов'яни, а це призвело до утворення угорської спільноти вже з новим обрисом культури. У той же час, у тих місцевостях, де переважали слов'яни, (наприклад, південніше р. Драви), такий само процес призвів до появи слов'янського етносу із новим обрисом культури [57, с. 18].

Переселення угорських племен на рубежі IX-X ст. стало останнім великим вторгненням кочівників у межах Великого переселення народів до Центральної Європи (див. додаток 6). Угорці змогли підкорити слов'ян які жили на території Паннонії, та заснувати тут власну державу, яка поділяла південних та західних слов'ян [30, с. 26].

Епоху до початку XII ст. характеризує процес оформлення феодальних відносин в угорців. Розпочавшийся дещо раніше процес соціальної диференціації, тут, на новій батьківщині зазнав значного прискорення. Завдяки цьому родоплемінна знать почала збільшувати чисельність стад та площу пасовищ, котрі вже стали їхньою приватною власністю. Поряд із зростанням майнової диференціації та виділенням родоплемінної знаті, сам процес оформлення феодальних відносин був обумовлений чисельними походами угорських військових загонів до країн Центральної та Західної Європи, і на Балкани у першій половині X ст. [105, с. 45].

Як правило, такі походи розпочинались з метою захоплення здобичі та бранців. Простих селян та міщан угорці забирали із собою, а за знатних

людей, як правило, отримували викуп. Досить часто угорські воєначальники наймалися на службу до певних феодальних володарів. Таким значним успіхам угорців сприяла феодальна роздробленість та міжусобиці у тих державах, куди угорці здійснювали набіги (див. додатки 7 і 8). Так само сприяла перевага кочової військової техніки. Проте, головні перемоги над великими угорськими загонами вдалося отримати саксонському королю Генріху I Птахолову (15 березня 933 р. біля Мерзебурга,) та його наступнику Оттону I, майбутньому засновнику Німецької імперії (10 серпня 955 р. на Лехському полі біля Аусбурга). Ці перемоги стали можливими завдяки об'єднанню сил німецьких феодалів. Поразка 955 р. при Аусбурзі і поклала кінець набігам угорців на країни Західної Європи. Ймовірно, що тут були розбиті основні військові сили угорців [81, с. 59].

Проте, після 955 р., вже порівняно невеликі загони угорців здійснили кілька походів на Болгарію та Візантію. Один із таких загонів у 970 р. діяв у Болгарії проти Візантії та виступав у якості союзника давньоруського князя Святослава.

Походи на Балкани та захід, ймовірно, мали такий само характер, як і набіги угорців у IX ст. на слов'янські землі. Основні причини цих походів були пов'язані із внутрішнім розвитком угорського суспільства. Адже родоплемінна угорська знать вбачала у таких набігах спосіб збільшення своєї сили та багатства [82, с. 89]. У той час, як рядові общинники намагалися компенсувати збитки, які наносились їм угорською знаттю, котра узурпувала їм пасовища та худобу. Проте, після заселення Середнього Подунав'я угорські вожді вже прагнуть збільшення чисельності залежних людей, які сиділи на землі. Так, із західноєвропейських країн вони насильницьки виводили тисячі сімей селян до своїх володінь. Цих людей – рабів відтепер вже вони не продавали, а сажали на землю [81, с. 60].

Землі, котрі оброблялися захопленими у військових походах селянами-полоненими а також їх жителі ставали приватною власністю угорської знаті. Таким чином, протягом досить короткого проміжку часу, угорські вожді

стали великими власниками землі та рабів-сервів, які сиділи на цій землі. Крім того у знаті з'явилась можливість підкорити частину особисто вільних угорців-общинників, котрі після припинення військових набігів почали переходити до осілості та землеробства, втративши можливість прогодувати себе та свої сім'ї напівкочовим скотарством. Почав формуватися прошарок особисто вільних селян. Частина з угорців-общинників ввійшла до складу панських дружин, служба у котрих давала їм можливість утримувати як себе, так і свої сім'ї [56, с. 110].

Отже, у процесі соціального та політичного розвитку угорського суспільства наприкінці X ст. сформувався пануючий прошарок. Представники цього прошарку володіли землею та прикріпленими до неї селянами. Експлуатація залежних землеробів носила феодалний характер, а самі представники знаті із напівкочових племен перетворилися на земельних власників-феодалів. Власникам-феодалам протистояла маса вільних угорців. Їхнє підкорення, за допомогою ранньофеодальної держави котра виникла наприкінці X – на початку XI ст., з метою експлуатації відбулося у наступний період.

У зв'язку із соціальною диференціацією, яка загострилася, та виділенням у окремий прошарок земельних власників-феодалів, у 4-ох областях Середнього Подунав'я у другій половині X ст. з'являються осередки державності, її очолюють представники угорської знаті Дюла, Геза, Копшань та Айтонь [57, с. 20].

Найбільша влада та сила зосереджувалася у руках представників роду Арпадів, котрі займали по спадковому праву посаду вождя союзу племен. Представники роду Арпадів були також і вождями племені медьєр, котре зайняло центральну частину Задунав'я разом з слов'янським землеробським населенням яке проживало тут.

Загалом основа могутності усіх вождів базувалася на власності на землю із прикріпленими до цієї землі рабами. Усі ці угорські вожді які перетворювались або вже перетворились на феодалів, здійснювали кожен у

своїй області владу. Всі вони проводили самостійну внутрішню політику. Ця політика була спрямована на утримання у залежності рабів, а також на підкорення угорців-общинників, котрі поступово починали переходити до землеробства [45, с. 123].

Одним із найважливіших проявів цієї політики було прийняття володарями та насадження ними християнства. Так, Геза (970-997 рр.) (див. додаток 9) разом із усією своєю сім'єю прийняв християнство у римо-католицькій формі [105, с. 158].

Від греко-східної (візантійської) церкви прийняв хрещення і Дюла Старший (943-956) – вождь одного із угорських племен, яке осіло у Трансільванії. У цей час було направлено до угорців із Константинополя місіонера-монаха Ієрофея. Збереглися свідчення і про прийняття християнства у греко-східній формі Айтонем у болгарському місті Відіні [105, с. 159].

Наприкінці 90-х років X ст. Іштван – син Гези, котрий добився від знаті обрання свого сина спадкоємцем, приєднав у 998 р. область Шомодь, де вождем був Коппань, а пізніше він попросив папу Сильвестра II надіслати йому королівську корону. За дорученням папи Сильвестра II, його легат Асхерик (Астрик) 25 грудня 1000 р. (або у 1001 р.) коронував Іштвана. Він став королем Угорщини [34, с. 60].

У подальшому саме ця коронація відіграла значну роль у боротьбі Іштвана I (Святого) за свою одноосібну владу над всіма областями, які були освоєні угорцями у X ст. Остаточо Іштван отримав цю владу розбивши Айтоня та ліквідувавши згодом панування Дюли Молодшого у Трансільванії (1002-1003 рр.). Області усіх цих володарів було об'єднано у королівство Угорщина під владою короля Іштвана I [99, с. 69].

Варто зазначити, що поява на карті Центральної Європи зовсім нової ранньофеодальної держави стала досить закономірним завершенням економічних, політичних та соціальних зрушень, які відбулися всередині угорського суспільства до початку XI ст.

Таким чином, підводячи підсумок усьому вище викладеному, можна дійти висновку, що до утворення своєї незалежної держави угорським племенам довелося пройти довгий та неоднозначний шлях. Після довгих кочувань по азійським степам та лісам, угорські племена, підхоплені хвилею Великої мандрівки народів, рушили на захід. Оселившись у Середньому Подунав'ї, угорські племена отримали територію, на якій умови проживання сприяли розвиткові їх господарського та соціального прогресу, котрий наприкінці X – на початку XI ст. призвів до утворення власної держави, у чому власне і полягає історичне значення здобуття угорцями батьківщини.

РОЗДІЛ 2. ВНУТРІШНЯ І ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УГОРЩИНИ І ТАТАРО-МОНГОЛЬСЬКА НАВАЛА

Перш ніж розпочати розгляд внутрішньої політики Угорського королівства та процесу феодалізації країни, варто зупинитися на розгляді процесу еволюції економічного та правового статусу різних категорій залежного населення у XI – першій половині XIII ст. Варто відзначити, що процес складання феодальних відносин поступово змінював їхнє становище, нівелюючи розбіжності між ними. Наслідком цього процесу стало оформлення єдиного у правовому та в господарському відношенні прошарку феодально залежного селянства [29, с. 43].

Простежимо конкретні форми феодалізації різних категорій залежних людей. Так, раби-серви (*servi*) вже у кінці XI – початку XII ст. стають кріпосними селянами, котрі мали своє господарство та виконували відробітки (барщину), розмір цих відробітків визначався, як правило, потребами панського господарства. Подібною була еволюція лібертінів (*libertini*). У першій половині XIII ст. пануючою формою повинностей лібертінів та сербів став натуральний оброк, розмір цього оброку був зафіксований у документах. У першій половині XIII ст. для правового статусу цієї категорії кріпосних селян була характерна відсутність права вільного переходу від одного господаря до іншого [104, с. 375].

Досить багаточисельну категорію утворювали так зв. “замкові люди” (*costrenses, cives*). За своїм походженням вони були воїнами королівських замків, посадженими на землю. “Замкові люди” вже у першій половині XIII ст. у більшості своїй своїй приватновласницькими та церковними селянами, котрі не володіли правом вільного переходу та були зобов’язані натуральним оброком. За своїм становищем до замкових людей були наближені селяни-удворники (*udvornici*). На них напевне перетворилась частина місцевого слов’янського населення, яке було захоплене угорською знаттю. У першій половині XIII ст. серед повинностей удворників значне

місце посідали відробітки, проте, удворники не несли військову службу. За своїм правовим статусом вони були ближчими до сервів, ніж замкові люди [104, с. 376].

Особливою категорією залежних людей були іобагіони (iobagiones). У першій половині XIII ст. вони були зобов'язані відробітками та натуральною рентою. Разом з тим, залежність іобагіонів у цей час вважалась менш тяжкою аніж статус замкових людей та удворників. Вони становили верхній прошарок кріпосного селянства, котрий займав проміжне становище між вільними общинниками з одного боку та сервами, удворниками та замковими людьми – з іншого [56, с. 118].

До кінця XI – початку XII ст. було зафіксовано наявність общинників, які були повністю незалежними та вільними від феодальної залежності. Проте, їхнє становище змінюється починаючи з цього часу. Вони згадуються, як вільні землероби, котрі знаходились під владою феодалів – короля, магнатів та церкви [104, с. 377].

Значна кількість вільних общинників вже на першу половину XIII ст. перейшла до різних категорій особисто залежних людей (сервів, удворників, замкових людей, іобагіонів). Залишки вільних общинників були зобов'язаними різними повинностями (зокрема грошовими внесками). Але, на відміну від особисто залежних селян, такі люди володіли правом вільного переходу, або виходу із маєтку феодалів [56, с. 118].

До особливої групи вільного селянства належали госпіти (hospites) – новопоселенці, котрі приходили до маєтки королів і приватних власників із Фландрії, Німеччини та інших країн. Також серед них були і угорці – ті, котрі відійшли від своїх власників. Госпіти зобов'язані були виплачувати грошові внески після вичерпання терміну їхнього звільнення від повинностей. У госпітських грамотах закріплювався їхній найголовніший привілей – право вільного переходу, котре не було пов'язане зі згодою на нього феодала. Важливо зазначити, що процес видачі таких госпітських грамот розпочався у першій половині XIII ст. У цей період частина угорських особисто залежних

селян, переходячи від одних феодалів до інших, та поселяючись на госпітському праві, набували права вільного виходу [56, с. 118].

Відповіддю вільних общинників та інших категорій залежного селянства на їх закріпачення, стали масові повстання та інші різні форми протесту. Найбільші повстання відбулися у 1046 і 1061 рр. Основними вимогами повсталих були відновлення дофеодальних порядків а також язичництва. Подібні спільні повстання та виступи общинників, які належали до різних соціальних категорій, мали місце також і у тих випадках, коли вони усі потерпали від беззаконня з боку королівського чиновництва [77, с. 72].

Іноді відбувалися і локальні виступи вільних селян (наприклад у 1113 р., 1233 р., 1234 р. та 1240 р.), проте всі вони були досить легко придушені королівською владою і феодалами [104с. 386].

Таким чином, прослідкувавши процес еволюції соціального та економічного становища різних категорій населення, можна простежити при формуванні феодальних відносин загальноєвропейську тенденцію, тобто феодалізації країни до узалежнення селянства, а також формування певних прошарків залежного селянства.

Внутрішньополітична історія Угорщини вцілому, так само як і інших країн, знаходила своє яскраве відображення у діях ранньофеодальної держави, певних прошарків пануючого стану, груп і фракцій як по відношенню до простого народу, так і по відношенню один до одного. Характерні ознаки соціальної політики ранньофеодальної монархії у період правління Іштвана I і його спадкоємців можна прослідкувати за тенденціями законодавства. Оскільки закони Іштвана I містять у собі не лише дані про соціальний склад населення та його становище, а і говорять про те, що у цей період вже створювалися передумови для становлення феодальної земельної власності [98, с. 177].

Король Іштван I закріпив за церквою збір десятин: “Кому Бог дає десять на рік, той повинен віддати Богові одну десятину частину. А якщо хтось приховає свою десятину, тоді той нехай заплатить дев’ять частин. А якщо

хто вкраде десятину яка була виділену для єпископа, нехай той буде засуджений за злочинство, а весь викуп тоді нехай візьме єпископ” [14, с. 710]. Отже, тут чітко вказувалось, що кожна людина має сплачувати десятину, а також визначалось які саме покарання чекають того, хто цього не зробить. Також, згідно законів короля Іштвана I: «кожні десять сіл мусять побудувати одну церкву, а також надати цій церкві два наділи з двома рабами, крім того, коня для верхової їзди, коня для орання, 6 волів та 2 корови, а також 34 голови рогатої худоби» [14, с. 710].

Король Іштван I, розпочавши християнізацію своєї країни, (котра завершилась до кінця XI ст.) (див. додаток 10), активно сприяв заснуванню нових церковних областей – архієпископств та єпископств. На кінець XI ст. вони охоплювали територію усього королівства. Це були: веспремське, печське, дьєрське, єгерське єпископства, котрі підкорялись естергомському архієпископству, а також єпископствам біхарське, чанадське, трансільванське, котрі були підвладні калочському архієпископству [99, с. 70].

Напевне, у часи правління Іштвана I розпочинається і використання системи комітатів (медьє – округів королівських замків) які створювалися для організації військових сил та збору ренти з населення комітатських округів. Отже, комітати, медьє стали адміністративними одиницями домену, а їхніми центрами стали замки-фортеці. На чолі таких замкових округів стояв ішпан (це слово походить від слов'янського слова жупан) – тобто службовець короля із числа його васалів, котрі володіли родовими або ж пожалуваними землями. Крім того, влада ішпанів розповсюджувалася і на населення приватних землевласників – церковних та світських [29, с. 56].

У 60-тих роках XI ст. у Угорщині було 45 комітатів, у середині XII ст. – 70, у 1186 р. – 72, наприкінці 40-х рр. XIII ст. – 72 комітати. У часи правління Іштвана I і його найближчих спадкоємців проходив процес оформлення органів влади, управління та суду. Варто наголосити про статус короля. Він був главою ранньофеодальної держави. Авторитет королівської влади тут

спочатку підтримувався освяченим традицією, ореолом обраності дому Арпадів, пізніше ж, у вже християнському королівстві, – церквою, яка була ідеологічною опорою монархії. У епоху раннього феодалізму, король був також головним воєначальником, у його руках була сконцентрована і законодавча влада, також він контролював виконання законів та сам виконував у вищій інстанції судові функції [34, с. 62]. Найважливішим центральним органом короля була королівська рада. Проте, правові норми не регламентували із кого саме повинна складатися королівська рада. Інформацію про те, що рада вже була заснована у період правління Іштвана I, можна дізнатися від самого Іштвана, котрий досить часто посилається на те, що він видає той чи інший закон за пропозицією, або ж зі згоди ради [101, с. 25].

Поряд із королівською радою, у якій засідала знать, у цей період зберігав певне значення й орган, котрий представляв вільних общинників – зібрання старців.

Цікавим є той факт, що не зважаючи на те, що король, який вважався королем усієї Угорщини, у період правління династії Арпадів досить часто траплялося так, що король ділив територію країни зі своїми рідними братами (герцогами) та своїми двоюрідними братами. Символом влади герцога (ducatus) був меч. Герцог здійснював права короля на переданих йому в управління територіях країни. Пізніше, вже наприкінці періоду раннього феодалізму, король уже поділяв країну зі своїми синами (наприклад, Бела IV – з Іштваном) [101, с. 26].

Іштван I ввів у своїй державі європейську податкову систему, котру застосовували для збору податків від вільного населення. Раби не платили податки, платили їх господарі. Також були встановлені й грошові податки, серед них був так зв. денарій вільних (denarii liberorum), котрий становив у період короля Кальмана (1095-1116 рр.) 8 денаріїв. Денарій вільних був загальнодержавним податком, котрий повинно було сплачувати усе вільне населення держави [90, с. 64].

Таким чином, створені у період правління короля Іштвана I державна і церковна організації, остаточно прив'язали угорський народ до нової батьківщини. У той самий час, володіння, котрі надійшли у розпорядження короля, стали багатим фондом для поповнення державної казни [101, с. 26].

Особливості соціального ладу (досить таки слабкий рівень феодалізації, переважання вільних общинників) і політичного облаштування (зародкове становище органів управління та влади ранньофеодальною монархією, наявність общинних інститутів, певна відокремленість деяких територій) і визначили особливості характеру внутрішньополітичної боротьби у 10-70-ті рр. XI ст. [90, с. 64].

Початок цієї внутрішньополітичної боротьби пов'язаний із правлінням короля Іштвана I. У 1031 р. загинув син Іштвана I – Імре. Спадкоємцем престолу, таким чином, виявився племінник Іштвана I, син його брата Михая – Вазул. У 1032 р. Іштван наказав осліпити Вазула та призначив своїм спадкоємцем сина своєї сестри та венеціанського дожа Петера Орсеоло. Після смерті Іштвана I, Петер обійняв трон у 1038 р., але у 1041 р. його скинув з трону угорець Шамуель Аба (1041-1044) (див. додаток 12) – шурина Іштвана I. Тоді Петер звернувся за допомогою до Генріха III – німецького імператора, котрий протягом 1042-1044 років зробив декілька набігів на Угорщину, а 5 липня 1044 р. він повністю розбив Шамуеля Абу, котрий спирався на вільних общинників. Після цього Петер знову утвердився на троні (1044-1046 рр.). 26 травня 1045 р. Петер визнає васальну залежність Угорщини від імператора Генріха III. Але, знать уже у 1046 р. скинула його з трону [56, с. 124].

Угорська знать запросила до влади синів осліпленого Іштваном I-им Вазула – Ендре, Белу та Левенте. Королем стає Ендре I (1046-1060 рр.) (див. додаток 13), Бела отримав титул герцога та герцогство у володіння, це герцогство складало третю частину усього королівства. Невдовзі між королем Ендре I, котрий спирався на підтримку німецького імператора та його братом Белою розпочалось суперництво за владу. Син Ендре I Шаламон

був заручений у 1056 р. з дочкою імператора Генріха III Юдіт. Ендре I запропонував імператору Генріху III Угорщину у якості лєну. Проте перемогу отримав Бєла, котрий вбив Ендре I і 6 грудня 1060 р. зайняв трон [56, с. 125].

У 1063 р. після смерті Бєли ропочалася боротьба між Шаламоном (Соломоном I), котрий став королем (1063-1074 рр.) (див. додаток 14) та синами Бєли – герцогами Ласло. Гєзою та Лампертом. Шаламон, так само як і його батько, спирався на підтримку німецького імператора Генріха IV, а також на підтримку тієї частини знаті, котра притримувалась пронимецької орієнтації. Ця боротьба точилася із перемінним успіхом. Герцогам вдалося у битві при Модьороді 14 березня 1074 р. нанести поразку Шаламону. Після поразки Шаламон втік за кордон. Королем Угорщини став Гєза I (1074-1077), а у 1077 р., після його смерті трон перейшов до брата Гєзи I – Ласло I (1077-1095) (див. додаток 15) [56, с. 125].

Цікавим є той факт, що Гєза I, у своїх діях проти Шаламона, використовував підтримку візантійського імператора Михаїла VII Дуки, котрий прислав Гєзі I королівську корону. Потім корона стала нижньою частиною корони королів Угорщини [101, с. 24].

Отже, підсумовуючи, можна виділити такі особливості, характерні для внутрішньополітичної боротьби у середині Угорського королівства 10-х – 70-х рр. XI ст.:

- 1) використання у боротьбі вільних общинників протилежними сторонами;
- 2) відновлення самостійності однієї із областей королівства, володарі котрої протистояли владі монарха;
- 3) орієнтуючись на підтримку німецької імперії, одне із угруповань знаті, йде на визнання васальної залежності від неї, а інша - виражає антинімецьку тенденцію, виступаючи за незалежність держави.

Усі ці перераховані риси характеризують даний час як період становлення ранньофеодальної монархії у Угорщині. У 70-ті роки XI ст. – з

приходом до влади у Угорщині короля Ласло I це становлення завершується. В умовах більш інтенсивного розвитку феодальних відносин, внутрішня політика королівської влади та політична боротьба у наступний період, втративши перераховані нами особливості, набули вже нового забарвлення.

Про характерні тенденції внутрішньої політики монархії наприкінці XI ст. – першій половині XIII ст. можуть дати уяву закони королів Ласло I та Кальмана, а також Золоті Булли від 1222 р. та 1231 р. короля Ендре II (1205-1235). Закони королів Ласло I і Кальмана санкціонують підкорення знаттю вільних землеробів та скотарів. Наприклад, за одним із законів короля Ласло I передбачалось збирати общинників, котрі втратили землю та розміщувати їх у королівських маєтках разом з їхньою худобою. При цьому дві третини від усіх людей та худоби переходили у власність короля, а одна третина переходила ішпану, котрий сам перетворювався на землевласника [56, с. 125].

Крім того, Ласло I своїми законами дозволяв служителям церкви вступати до шлюбу, а також надав їм право повного контролю за зборами церковного податку. І, саме у часи правління Ласло I завершився процес впровадження християнства у Угорщині [31, с. 30-31].

Закони короля Кальмана (див. додаток 16) засвідчували факт завершення феодалізації і державі: вже непотрібні були жорсткі міри для викорінення звичаїв дофеодальної епохи. Розпорядження щодо правового статусу родового та пожалуваного землевласництва, й можливості скорочення церковних володінь стали основою внутрішніх правовідносин у державі більш ніж на століття.

Головним результатом феодалізації стало складання вже на кінець XIII ст. єдиного у правовому відношенні стану феодально залежного селянства. Відбулася уніфікація селянських повинностей, серед котрих переважала рента продуктами, проте разом з нею існувала також і грошова рента. Усі прошарки єдиного стану феодально залежного селянства наприкінці XIII ст. мали право вільного переходу. На середину XIII ст.

завершилось вже складання та оформлення прав і привілеїв стану феодалів. Наприкінці XII - у 30-х роках XIII ст. помітно змінилося ставлення королів до певних груп пануючого стану. Це вилилось у певну політичну лінію, котра виражалась пожалуванням певних частин королівського домену великим світським землевласникам такими королями як Бела III, Імре (1196-1204) та Ендре II. Про це свідчить, наприклад, грамота короля Бели III від 1193 р. щодо передачі Модрушської жупанії Кркському князю Бартолу. У цій грамоті зокрема говориться наступне: “Оскільки вірність зростає, тоді коли вона винагороджується гідною компенсацією, ми вважаємо корисним проявляти свою королівську щедрість до тих, чия тривала вірність випробувана, а постійні прояви відданості зарекомендували себе перед нашою милостей. Тому, звернувши увагу прихильного нашого ока на щирість та відданість нашого люб’язного й вірного князя Бартола, ми передали йому та його нащадкам у спадкове право усі землі, які розташовані у Модрушській жупанії, разом з всім, що їй належить та з усіма прибутками щоб вони вічно володіли ними, за тієї умови, якщо згаданий князь у компенсацію за наше благодіяння візьме участь у війську нашої світлості разом із десятьма латниками у межах кордонів королівства...” [5, с. 685-686].

Найбільших своїх масштабів подібна політика досягла у часи правління короля Ендре II (див. додаток 17). Основною метою королів було отримання опори серед світських магнатів.

Поруч з цим відбувалася і соціальна консолідація пануючого стану, викристалізовувались та знаходили своє місце у соціальній структурі певні прошарки та групи феодалів, які утвердили свою владу над сільським населенням. Усі ці групи претендували на частину економічної та політичної могутності королів. У свою чергу, церковні феодали добивалися від правителів пожалувань їм маєтків, а від приватних землевласників добивалися пожертвувань [44, с. 4].

Таким чином, на початку XIII ст. у Угорщині назріла така ситуація, коли кожен прошарок та фракція пануючого стану прагнули закріпити за

собою цілий ряд привілеїв, які відповідали їхнім реальним силам. Усі ці прагнення були закріплені т. зв. золотими буллами 1222 р. і 1231 р. На початку 1222 р. король видав грамоту духовенству, ця грамота звільнювала їх від підкорення світському суду, а також звільняла їх від сплати усіх королівських податків. Але усі ці привілеї зовсім не задовольняли потреби духовенства, і духовенство продовжувало свою боротьбу за закріплення за собою ще більших привілеїв [101, с. 76].

7 травня 1222 р. король змушений був підкоритися повсталій проти нього знаті та підписати «Золоту буллу». Даний документ в цілому можна вважати вираженням певної політики королівської влади першої половини XIII ст., законодавчим актом, котрий відображав та закріплював привілеї різних груп пануючого стану, нормами феодалного права, котре діяло протягом декількох століть [76, с. 65].

У буллі від 1222 р. не були зафіксовані особливі привілеї церковних феодалів. Церкві заборонялося стягувати десятину грішми: “Десятина не повинна стягуватись сріблом, її треба платити тим, що родить земля, – вином або зерном. А якщо єпископи будуть заперечувати проти цього, ми їх не підтримаємо” [13, с. 713].

Церковні феодали добилися визнання та закріплення своїх привілеїв лише у 1231 р. Це стало можливим у результаті видання нової «Золотої булли». Ця булла в основному повторяла буллу від 1222 р., проте у ній були опущені пункти, котрі притісняли привілеї церковних феодалів. Усім церковним установам надавався такий привілей – виконувати функції нотаріату (тобто, вирішувати спори, виконувати заповіти, робити копії документів) [56, с. 129]. Крім того, Золотою буллою 1231 р. визнавалась велика політична роль за церквою (право участі у сеймах) [84, с. 80].

Отже, булли 1222 та 1231 рр., котрі зафіксували права і привілеї різноманітних прошарків паруючого стану стали законодавчим оформленням підсумків їхнього розвитку протягом попереднього часу. Королівська влада, яка закріплювала позиції різних груп, у цих актах виразила свою сутність, як

представниці стану феодалів уцілому, котра підтримувала усі його фракції [76, с. 68].

Отже, подібно до Великої Хартії Вольностей від 1215 р. у Англії, своєю появою, «Золота булла» ознаменувала зародження станової монархії у Угорському королівстві.

Внутрішньополітична боротьба у Угорському королівстві у 70-х рр. XI ст. – середині XIII ст. вцілому, за своїм характером була зовсім відмінна від тих зіткнень угруповань знаті які мали місце у попередній період (10 – 70-ті роки XI ст.). З 70-х рр. XI ст. протилежні сторони вже перестали використовувати вільних общинників у своїй боротьбі між собою, оскільки у XII – середині XIII ст. вони стали категорією залежного населення. Крім того, у цей час відчутною є безперечна перевага угорських феодалів над іноземними. Раніше землевласники-угорці боролися проти васальної залежності Угорщини від Німецької імперії. Відтепер про це не було й мови: угорські феодали були достатньо сильні, для того, щоб перешкодити проникненню до рядів угорського пануючого стану вихідців із Німеччини [58, с. 83].

Головною рисою яка відрізняла внутрішньополітичну боротьбу 70-х рр. XI – середині XIII ст. від попереднього періоду були цілі та завдання протилежних сторін. так, до 70-х рр. XI ст. стояло питання про існування королівства, центральної влади, котрим протистояли сили, які намагалися відновити області окремих володарів, які були свого часу об'єднані королем Іштваном I. У наступний же період метою протилежних сторін стає оволодіння королівською владою та угорським тронном. Характерним є те, що в усіх випадках боротьби за трон її учасники взагалі не думають про скорочення прерогатив короля. Феодали вбачали у підтримуваних ними претендентах осіб, здатних найкращим чином, на їхню думку, використати усі ці прерогативи у внутрішній та зовнішній політиці. Сходження претендентів на трон полегшувалося відсутністю у ранньосередньовічній Угорщині чітко сформованого порядку престолонаслідування [101, с. 78].

Усі перераховані вище характерні риси та особливості внутрішньополітичної боротьби 70-х рр. XI ст. – середини XIII ст., характеризують цей час, як період сильної ранньофеодальної монархії, на відміну від 10-70-х років XI ст., часу, коли ранньофеодальна монархія переживала стадію свого становлення.

Таким чином, можна констатувати, наступне: по-перше, законодавства королів у 70-ті роки XI – середини XIII ст. щодо внутрішньої політики угорської ранньофеодальної монархії характеризують її як виразника інтересів усіх прошарків та груп пануючого стану; по-друге, усі відомі свідчення про їхню боротьбу між собою не дозволяють виявити тенденції до скорочення прерогатив королівської влади; по-третє, у цей період простежується подальший розвиток апарату влади та управління, й опора королів на власні військові сили та постійні джерела прибутків. Усе це дозволяє вважати проміжок часу від 70-х років XI ст. до середини XIII ст. періодом стабільної централізованої державної влади.

Зовнішньополітична історія ранньофеодальної Угорщини у часи становлення монархії (10-70-ті рр. XI ст.) мала свої певні характерні риси та відмінності від наступного періоду (до середини XIII ст.). Головне зовнішньополітичне завдання угорських королів у часи становлення ранньофеодальної монархії було збереження незалежності, а цьому становила загрозу Німецька імперія. У 1030 р. імператор Конрад II (див. **додаток 18**) здійснив спробу захопити Угорщину. Усе населення Угорщини чинило неймовірний опір, знищуючи харчові припаси та спалюючи села. Конрад II повернувся додому без свого війська, котре загинуло від голоду. Для оборони своєї країни угорці намагались використовувати природні кордони – ліси та ріки. Спадкоємці імператора Конрада II – Генріх III та Генріх IV вже обмежувались лише тим, що намагались добитись від угорських королів визнання свого сюзеренітету, використовуючи боротьбу яка відбувалася всередині пануючого стану. Походи цих імператорів на Угорщину (у 1043-1044 рр., 1050 р., 1051 р. та 1063 р.) здійснювались за

запрошеннями Петера та Шаламона, котрі боролись із угрупованнями феодалів, які відстоювали незалежність своєї держави. Імператор Генріх IV надавав допомогу Шаламону у 70-ті рр. XI ст., після втрати ним трону [56, с. 137-138].

Угорським королем вдалося відстояти у XI ст. самостійність своєї держави не лише завдяки використанню ними ополчення вільних общинників, але також і в результаті встановлення дружніх відносин із сусідами Угорщини у Східній та Південно-Східній Європі. Так, існують свідчення щодо союзних відносин короля Іштвана з візантійським імператором Василем II Болгаробійцею, також свідчення про дружні зв'язки Угорщини з Польщею [41, с. 129]. Дружніми та тісними були зв'язки Угорщини з Київською Руссю. Правителі обох цих країн заключали династичні шлюби. Наприклад, на київській княжній був одружений двоюрідний брат короля Іштвана I Ласло Сар. На угорській герцогині був одружений онук Ярослава Мудрого, тмутараканський князь Ростислав Володимирович [110, с. 144]. А Угорський король Ендре I був одружений на Анастасії – доньці князя Ярослава Мудрого. А князь Ярослава Святополковича був одружений на дочці угорського короля Ласло I [57, с. 29-30].

Зовнішньополітична історія періоду 10-70-х рр. XI ст. підтверджує думку про цей час, як про період становлення угорської монархії. На той час у королів Угорщини іще не було достатньо сил для проведення активної зовнішньої політики.

Зміст зовнішньої політики угорських королів у наступний період (до середини XIII ст.) визначають їхні наступальні війни. Головною метою цих воєн було отримання нових територій або ж розповсюдження свого впливу у Східній та Південно-Східній Європі. Угорські королі часто втручалися у внутрішню боротьбу між різними феодалськими угрупованнями у країнах цього регіону, використовуючи свої династичні зв'язки [41, с. 130].

Король Ласло I, сестра котрого була одружена з королем Хорватії Дмитром Звойнемиром (1075-1089 рр.) у 1091 р. використав міжусобиці, які розпочалися після смерті останнього, захопив Славонію та Хорватію. Підкорення яких було завершено та закріплено у 1105 р. Кальманом. Визнання факту об'єднання угорського та хорватського королівств під їхньою владою (створення особистої унії Угорщини та Хорватії) та визнання хорватськими феодалами сюзеренітету угорських королів, було закріплено у 1102 р. договором угорського короля Кальмана з хорватською знаттю [40, с. 123]. У згаданому договорі зокрема відзначалося наступне: «Король Кальман... вирішив підкорити своїй владі територію усїєї Хорватії, аж до Далматинського моря та направився разом із своїм військом до р. Драви. Хорвати ж, почувши про прибуття короля Кальмана, зібрали усе своє військо та приготувались до бою. А Кальман, дізнавшись про цей збір війська, відправив своїх послів, бажаючи провести з ними дружні переговори та заключити договір, котрий вони хотіли. Хорвати ж, вислухавши пропозицію Кальмана, зібравшись усі разом на збори, прийняли усе та послали 12 знатних старійшин від кожного з 12 племен Хорватії. Представши перед королем, вони віддали йому належні почесті, король погодився на наступне: нехай усі вище згадані, разом із своїми [людьми] мирно та спокійно тримають усі свої земельні володіння та майно. Жодне зі згаданих племен, та ні їхні люди не мають королівській величності сплачувати податок або данину, лише зобов'язані згадані люди будуть королю якщо будь-хто вторгнеться у кордони його [королівства]. У такому разі, якщо король пошле за ними, вони повинні піти разом з не менше ніж 10-ма озброєними вершниками від кожного згаданого племені від р. Драви за свій кошт, а звідти до Угорщини вже за кошти короля, та допоки продовжується війна повинні залишатись...» [9, с. 683-684].

Після свого утвердження у Хорватії, король Кальман, за підтримки папи Урбана II зміг розповсюдити свою владу також і на торгівельні міста Далмації, у 1105 р. захопивши їх. У Далмації інтереси угорських королів

зіткнулись з інтересами Венеції. Венеція володіла далматинськими містами у 997-1026 рр. та не переставала намагалася розповсюдити свою владу на Далмацію. Захоплюючи далматинські міста, Венеція прагнула послабити економічну міць своїх суперників. І встановлення сюзеренітету угорського короля на далматинському узбережжі звісно перешкодило експансії Венеції [93, с. 98]. У 1107 р. венеціанський дож Орделафо Фальєрі змушений був відмовитись від титулу герцога Хорватії та Далмації [56, с. 140].

Спроби утримати владу над далматинськими містами – були характерною рисою політиків угорських королів у XII – першій половині XIII ст. у цьому регіоні. Визнання містами Далмації Верховної влади Угорщини зовсім не загрожувало їхньому економічному розвитку, оскільки за цими містами зберігалася автономія, про це свідчать королівські грамоти [94, с. 25]. В одній із цих грамот, де підтверджуються привілеї далматинського міста Трогіра, наприклад йдеться наступне: «Я, Кальман, король Угорщини, Хорватії та Далмації обіцяю вам, трогірцям, моїм вірним громадянам, клятвою на святому хресті, міцний мир, і те, що ви мені та моєму синові або моїм спадкоємцям не будете зобов'язані даниною; єпископа чи князя, котрих вибере клір або народ, я буду визнавати та залишу ваші здавна встановлені закони у силі; також, із прибутків міської гавані від іноземців король має дві лише частини, третю частину буде отримувати міський князь, а десятину - єпископ... У випадку, якщо колись будь-кому моя влада стане тяжкою та він захоче піти до іншого [місця], тоді нехай йде разом із дружиною, синами та сім'єю, та разом з усім своїм туди куди йому захочеться» [4, с. 685]. Із наведеної вище цитати видно, що цьому місту надавалися досить широкі права, також зберігалися закони та збиралися лише податки.

Також далматинські купці використовували усі вигоди економічних зв'язків Угорщини та її балканських володінь. Усе це звісно певним чином вплинуло на хід угорсько-венеціанських воєн [93, с. 99].

Дожд Орделафо Фальєрі здійснив спробу відновити владу Венеції над Далмацією, використовуючи при цьому допомогу німецького та візантійського імператорів. За п'ятирічним перемир'ям від 1118 р., Далматинські міста залишилися за Венецією. У червні 1124 р. король Іштван II підкорив Спалато (суч.м. Спліт), Шебеніко (суч. м. Шибенік), Трау (суч. м. Трогір) та Белград (суч. м. Біоград), але вже буквально через рік, венеціанці знов оволоділи цими містами. Наприкінці 1180 р. міста Трау, Спалато та Шебеніко без боїв, добровільно підкорились угорському королю Белі III. Невдовзі так само вчинили також інші міста узбережжя. Спроби Венеції здійснені у 1181 р., 1191 р. та 1193 р. повернути їх собі, виявилися невдалими [93, с. 99]. У листопаді 1202 р. учасниками IV хрестового походу було захоплено для Венеції Ядру (Зару, сучасне м. Задар), проте уже у квітні 1204 р. венеціанці залишили його. Венеціанцям вдалося встановити свою владу у Ядрі (а невдовзі і у Спалато) лише у червні 1243 р. У липні 1244 р. король Бела IV повертає собі Спалато, а Ядра, згідно укладеному у цьому ж році миру, залишилася за Венецією [56, с. 141].

Про розповсюдження впливу та влади угорських королів на Балканах свідчило підкорення королем Белою II Боснії та присвоєння ним титулу її короля (це відбулося у 1136 р.), та його одруження на сербській князівні яка походила із династії Немані Ілоні. Дещо раніше, у ході війни проти Візантії (1127-1130 рр.), король Іштван II здійснив похід на Софію проти Візантії. Розповсюдження угорськими королями свого впливу на Балканах співпало по часу із експансією візантійського імператора Мануїла I Комніна. Від 1150 р. по 1167 р. угорським королем довелося відбивати походи візантійського імператора на свої володіння та територію союзних сербів [56, с. 142].

Мануїлу у 1152 р. вдалося розбити загопи угорців та сербів поблизу Зімоні й, здійснивши набіги на Славонію, він забрав звідти чималу кількість полонених. Не будши обмеженим у військових засобах, Мануїл активно втручався у боротьбу феодальних угруповань у Угорщині. Так, він

підтримував одного з претендентів на угорський трон Бориса до самої його смерті (у 1154 р.), а у 1162-1163 рр. Мануїл зміг привести до влади своїх ставлеників – Ласло II та Іштвана IV [56, с. 141].

Досить цікавим є один з аспектів політики, яку проводив король Іштван IV (1162-1163 рр.) (див. додаток 19). Оскільки у цей період у середині країни зростає потреба у дрібній монеті для внутрішньої торгівлі, тому розпочалося карбування мідних монет. Одну з таких монет було знайдено у 1967 р. під час археологічних досліджень Ленківецького городища, котре, на думку багатьох дослідників є рештками стародавнього Черна [80, с. 58-60]. Така знахідка мідного динара на території Ленківецького городища дає підстави говорити про існування у той час певної системи торгово-економічних стосунків Угорщини із давньоруським населенням Попруття і Подністров'я, та зокрема, із населенням стародавніх Чернівців. Отже це підтверджує існування тісних зв'язків Угорського королівства із середньовічним давньоруським населенням [80, с. 60].

Також, прагнучи підкорити Візантії Угорщину, Мануїл використав також і різноманітні дипломатичні засоби. Так, він добивався допомоги собі з боку німецького імператора Фрідріха I Гогенштауфена (Барбароси) (див. додаток 20). У той час як Барбароса з свого боку прагнув зробити Гезу II васалом [69].

У такому важкому для Угорщини становищі Геза II (див. додаток 21) проводив досить активну антивізантійську, а невдовзі, й антиімперську політику. Походи Гези II на Галицько-Волинську Русь у 1148-1152 рр., котрі здійснювалися у таких умовах, коли Емануїл напав на Угорщину, за покликом князя волинського та великого князя київського Ізяслава Мстиславовича, вони були направлені проти галицького князя Володимира Володаревича, котрий притримувався візантійської орієнтації [108, с. 762].

Врешті-решт, результатом цієї боротьби Угорщини із Візантією став, укладений у 1167 р., на досить важких умовах для угорців мир. Активна політика Угорщини на Балканах відновилася після припинення експансії

Мануїла. Вже у 1180 р. королем Белі III вдалося відновити владу Угорщини у Далмації. У 1201-1203 рр. Імре здійснив походи проти богомилів Сербії та Болгарії [56, с. 142].

Помітне зменшення активності угорських королів на Балканах з кінця XII ст. було зумовлено утворенням у цей період тут Стефаном Неманею самостійних слов'янських держав – Другого Болгарського царства Асеня та Сербії. Отже, головним об'єктом наступальної політики угорських королів у цей період залишається їх східний сусід – Галицько-Волинська Русь. З претензіями на встановлення контролю над нею, вони виступали починаючи з XI ст. [38, с. 290]

Ласло I здійснив перший похід на Русь у 1092 р. Угорське військо на чолі з угорським королем Кальманом у 1099 р. було розбите при Перемишлі руськими князями з допомогою половців [79, с. 55]. На Володимир-Волинський у 1123 р. вирушив разом із своїм військом король Іштван II. Угорські королі Бела II та Геза II втручалися у феодальні війни, які розпочалися на той час на Русі. Вони посилали свої загопи на допомогу одним князям проти інших (це було у 1139 р., 1144 р., навесні 1148 р., у січні 1150 р., у жовтні 1150 р., навесні 1151 р., у червні-липні 1151 р., навесні 1152 р.) [79, с. 167-168].

Свідчення щодо спроб у цей час встановлення угорськими королями своєї влади над областями Русі відсутні. Подібне прагнення проявив лише король Бела III (див. додаток 22), проте це було пов'язане із припиненням наступальної політики Угорщини на Балканах. Король Бела III направляв своє військо на Русь у 1188 р., 1189 р., 1190 р. та 1202 р. [16, с. 59-67].

Король Бела III з'явився в Галичі у 1188 р. під приводом допомоги князю Володимиру Ярославовичу. Проте, згідно слів літописця, король у Галичі „не посадив... Володимира, але даде весь наряд галичанам та посади у ньому сина свого Андрія” (це був майбутній король Ендре II) [16, с. 61]. А сам Бела III 1 травня 1189 р. присвоїв собі титул „Король Галича”. Але у

наступному році галицькі бояри при допомозі польського короля Казимира прогнали Ендре II [56, с. 143].

У часи правління Ендре II угорські феодали дуже часто здійснювали походи на Галич (це було у 1205 р., 1206 р., 1208 р., 1211 р., 1212р., 1213р., 1214р., 1215р. та 1220 р.), намагаючись встановити там свою владу. У 1215р. їм усеж вдалося добитись визнання частиною галицького боярства молодшого сина короля – Кальмана у якості „Короля Галича”. Проте, його було скинуто у 1219 р.[56, с. 143].

Після цього на галицький престол було посаджено молодшого сина короля Ендре, якого одружили на Марії – доньці тодішнього галицького князя Мстислава Мстиславича Удатного (1221-1228 рр.) [43, с. 103]. Князь Данило вигнав загарбників з Галича у 1230 р. У вигнання пішла разом з ними і частина боярської опозиції [83, с. 41].

Втрата свого контролю над Галицьким князівством стала причиною нового військового походу угорців на давньоруські землі. Цей похід розпочався також у ж 1230 р. На чолі угорського війська стояв середній син короля, майбутній король Бела IV (див. додаток 23) [83, с. 41]. Королівські загони були розбиті під Галичем воєводою Дем'яном та змушені були відступити, залишивши „люди за собою, оружники многи та фаревники” [6, с. 274]. Серед угорського війська на зворотному шляху розпочалась якась епідемія „богь бо попустил бьяшеть рану... многими же ранами разными умираху” лише небагатьом воїнам вдалося врятуватися та добратися до карпатських перевалів. Серед тих людей, яким вдалося повернутися до Угорщини був і королевич Бела, котрий скористався одним з найкоротших шляхів. У літописі знаходимо такі слова „поиде король ко Василеву та перейде Дністер и поиде ко Пруту” [6, с. 274].

Саме із втечею угорського війська через територію Буковини пов'язують заховання тут хотинського скарбу, котрий було знайдено у 1889 р. на території м. Хотин. До цього скарбу входила майже тисяча середньовічних брактеатів та декілька денаріїв. Незважаючи на те, що

остаточно не встановлено, що саме являв собою скарб (чи збереження окремого рицаря, чи казну загону, чи викуп за збереження життя, або ж трофей місцевого русича) наявність цього скарбу засвідчує перебування угорських загонів на території Буковині [80, с. 63-70].

Загалом діяльність угорських королів свідчила про їхні наміри об'єднати Галицьке королівство із Угорщиною особистою унією, на основі визнання унії галицьким боярством (так само це було зроблено із хорватською знаттю). Недивлячись на те, що у подальші роки загопи угорського короля неодноразово намагалися захопити Галицьку Русь, усі їхні спроби завжди завершувалися невдачею. Князь Данило Романович у 1236-1237 рр. уклав угоду з угорським королем Белою IV про нейтралітет, це означало що Угорщина відмовляється від своїх зазіхань на верховну владу над Галицькою та Волинською землями [39, с. 93].

Варто зазначити, що королі Угорщини користувались підтримкою папства, котре на той час переживало період найбільшого свого розквіту. За таку підтримку угорські королі допомагали папству вирішувати їх питання. Наприклад, у 1203 р. Король Імре, за прямою вказівкою папи надіслав своє військо на допомогу королю Чехії, котрий підтримував імператора Оттона IV та політику папи, які воювали проти Філіпа Гогенштауфена Швабського [57, с. 31]. Проте взаємини угорських королів з римськими папами базувались на основі взаємовигоди. Найяскравіше характер цих відносин розкрився у період навали татаро-монгол на Угорщину (у 1241-1242 рр.) (див. додаток 24). Татаро-монгольські війська напали на Угорщину у 1241 р., перед цим підкоривши монголів, Північний Китай, Південний Сибір та Закавказзя. Вони захопили Південно-Руські землі, зруйнували Київ і інші міста у 1240 р. [53, с. 151]

Про напад татар на захід Угорщині й Риму стало відомо у 1237 р. Це стало відомо із листа угорського ченця Юліана щодо його другої подорожі до Великої Угорщини – прабатьківщини угрів у басейні р. Ками. Пізніше хан Батий передав через цього самого ченця Юліана листа королю Белі IV, у

котрому, зокрема, зазначалось: „Я, Батий – намісник небесного царя, котрий дав мені владу возвеличити усіх тих, хто мені підкориться та вбивати усіх тих, хто чинитиме мені опір. Я дізнався, про те що ти прийняв куманів, моїх рабів: і я наказую тобі не тримати їх у своєму королівстві більше. Вони зі своїми шатрами ще можуть врятуватись втечею, проте ти, у кого є будинки, палаци та міста, як ти зможеш врятуватись втечею від мене?” [71, с.49].

Отримавши такий ультиматум, король Бела IV спробував підготуватись до зустрічі татаро-монгольських орд, але йому завадило у обороні своєї країни загострення його власних відносин з світськими магнатами. Особливо сильно ці відносини загострились після того як відбулося запрошення королем половців орди Котяна та під час боротьби угорської знаті із цим ханом (1239 – березень 1241 р.) [56, с. 147].

Головний союзник короля Бели IV – папа Григорій IX, котрий боровся із імператором Фрідріхом II через Італію, не надав тоді Белі IV допомоги. Становище Угорщини ще більше погіршилось із нападом її західного сусіда – австрійського герцога Фрідріха Бабенберга Сварливого.

У березні 1241 р. татаро-монголи вдерлись до Угорського королівства трьома колонами. Очевидець зазначених подій - варадський диякон Рогерій описує напад татаро-монгол на Угорщину наступним чином: „коли вони знищили харчові продукти у цих королівствах [Русі та Куманії] вирішили зайняти Угорщину, великий пан Бату, залишив усі їхні сім'ї, лише разом з небагатьма воїнами прямим шляхом наблизився до Руських воріт, це знаходились ближче до того місця, де король [Бела IV] збирав своє військо; розбивши військо намісника, Бату оволодів цими воротами. Король Пейдар [Бейдар], просуваючись через Польщу, вбив одного із польських герцогів та зруйнував чудове місто Вроцлав та здійснив там велике розорення, поспішив, проявляючи таку саму жорстокість до угорських воріт, через землю герцога Моравії, котрий так і не зміг отримати допомоги від інших герцогів. Король же Кадан, пройшовши за три дні лісами між Руссю та Куманією, досяг багатой Родни, Королівського села... А Богутай, перейшовши разом із іншими

королями річку, яка називається Серет, досяг землі єпископа куманів [половців]; здолавши людей, які зібралися для битви, і татари почали повністю займати цю землю... головний пан Бату, після того, як він вже перейшов ворота, розпочав спалювати села. Меч його не знав жалю ні статі, ні до віку..." [18, с. 54].

Тким чином, правий фланг татаро-монгол очолював хан Бейдар, котрий пройшов через Польщу, Сілезію та Моравію та з'явився біля м. Естергом. Війська Кадана та Богутая увірвались до Трансільванії та пройшли через такі міста Родну, Бистрицю, Варад до Пешту. По центру рухався загін, який очолював сам головний ханом Бату. 11 квітня 1241 р. Бату вдалося повністю розбити угорське військо у битві поблизу містечка Мохи на р. Шайо. Гідний опір війську татар чинили захисники міст Камаром та Тренчин [56, с. 148].

Угорські феодали поділилися так – частина з них перейшла на бік завойовників, інша частина використала нашість для захоплення чужих маєтків. Простий люд переховувався у лісах та печерах. Король Бела IV втік до герцога австрійського Фрідріха Бабенберга, котрий використав ситуацію та змусив Белу IV віддати йому казну та три західні комітати (Мошон, Шопрон, Пожонь) [71, с. 40]. Король Бела IV відправився до Хорватії, звідки знов звернувся з проханням про допомогу до папи. Зрештою, угорський король знайшов собі притулок у далматинському місті Трогір (Трау), котрому пізніше він за це пожалував значну кількість привілеїв [94, с. 9].

Взимку 1241-1242 рр. татари по кризі перейшли Дунай, пройшли через Задунав'я та Хорватію до Далмації. Літом 1242 р. татаро-монгольські орди несподіванно та раптово пішли з Далмації та з центральних районів Угорщини. Очевидець цих подій Рогерій про це написав наступне: „Здійснивши усе це, татари досить несподівано відійшли, забравши разом з собою всю здобич..." [18, с. 55]. За підрахунками дослідників, населення угорського королівства у результаті нашість, голоду та епідемії скоротилось від 2 млн. до 1 млн. чол. [53, с. 154]. Такий несподіваний відхід із переможеної країни, можна пояснити швидше за усе тим, що метою цього

походу було не підкорення країни, а він був такою собі своєрідною розвідкою боєм. У подальшому, закріпившись у землях Русі, татаро-монголи планували повністю підкорити країну, проте їм це не вдалося. Однією із причин цього, був неймовірно сильний опір давньоруського населення.

Таким чином, підсумовуючи, можна сказати, що зовнішньополітичний курс правителів Угорщини у XI – першій половині XIII ст. не був однаковим протягом усього зазначеного періоду. Можна виділити два різні за своїми рисами та особливостями періоди: 1) 10-70-ті рр. XI ст. 2) 70-ті рр. XI ст. – перша половина XIII ст. Перший з цих періодів характеризується спрямованістю усієї зовнішньої політики на збереження своєї незалежності, котрій у першу чергу загрожувала Німецька імперія. Цей період можна вважати часом становлення ранньофеодальної угорської монархії. Другий період характеризується наявністю значної кількості наступальних воїн угорських королів, основною метою цих воєн було отримання нових територій, або ж розповсюдження свого впливу на території Східної та Південно-Східної Європи.

Нашестя татаро-монгольських орд на угорську державу було надзвичайно згубним, воно, крім матеріальних руйнувань, забрало життя майже половини населення усієї держави. У подальшому це до певної міри визначало усю політичну історію Угорщини, котра зуміла відбудуватись та досягти того рівня розвитку який був до нашестя татаро-монгол, лише під час життя третього-четвертого покоління.

РОЗДІЛ 3. ВНУТРІШНЯ ПОЛІТИКА УГОРЩИНИ У ПІСЛЯМОНГОЛЬСЬКУ ДОБУ

Після монгольського періоду Угорська держава характеризується завершенням процесу феодалізації та виникненням у державі певних станів. Цей процес вплинув як на міста Угорщини, так і на королівську владу [56, с. 157]. Першим у Угорщині виникає стан духовенства, привілеї цього стану були закріплені у „Золотій буллі” від 1222 р., згідно якої десятину не можна було стягувати грошима, тільки у натуральній формі, що власне і гарантувалося королем [13, с. 713]. Вже у XIII ст. виділяється стан дворянства, на середину XIV ст. одинадцятий закон від 1351 р. закріплює визнання дворянського стану, як привілейованого [101, с. 47].

Великі земельні магнати у XIII ст. виділяються у окремий стан під назвою “Вагопез”. Баронами починають вважати тих магнатів, котрі займали державні, придворні або ж інші високі посади (бан, надор, кривній таверник, та ін.). Лише вони були баронами у прямому розумінні цього слова. Проте, у більш широкому значенні, баронами вважали усіх могутніх світських феодалів, котрі приймали участь у засіданні королівської ради та керували країною не за своїми посадами, а за правом своїх становища та військової могутності [44, с. 8].

У XIII ст. магнати змогли розширити свої володіння за рахунок королівських подарунків, а також за рахунок їх насильницьких захоплень. В останній третині XIII ст. стає зрозумілим, що деякі групи магнатів значно посилюють свою владу та стають вже незалежними від королівської влади. Це був прямий наслідок процесу феодалізації. З одного боку, – поява приватної власності сприяла появі досить великих земельних володінь, з іншого боку – у цих володінь на деякий час відпадала потреба у підтримці королівської влади [101, с. 52].

Вся територія угорського королівства була поділена на області, у яких влада належала великим землевласникам. Так, від західних кордонів до

р. Дунай панували графи Нуметуйварі. Північно-західна частина держави перебувала під владою роду Чаків, котрі займали досить високі посади при королівському дворі. У Трансільванії правив незалежно воєвода угорського короля Ласло Кан (1290-1315 рр.). Крім того, надзвичайно могутніми були також роди Борші, Аби, Копас [56, с. 158].

Магнати мали владу землевласників-сеньйорів відносно феодално залежних селян. Також магнати мали право вотчинного суду, це було визнано королівською шунітальною грамотою [57, с. 52].

На контрольованій магнатами території знаходилися маєтки дрібних та середніх феодалів, тобто васалів короля. Цей прошарок утворився із королівських воїнів (іобагонів – замкових та королівських слуг), котрі були основою королівського війська. Золота булла короля Белли IV та його сина короля Іштвана V об'єднала дрібних та середніх феодалів, на відміну від вищих дворян, так званих баронів. Золота булла закріплювала за дворянами їхнє право надсилати своїх представників до Державних Зборів, по два представники від одного комітату. У кінці XIV ст. вищій прошарок дворян складався із числа комітатських великих землевласників, котрі мало чим відрізнялися від баронів, вони фактично злилися з баронами [101, с. 53]. Крім того, дворяни мали також своє власне самоуправління – дворянські комітати на місцях, гарантовано суд короля, але за присутності баронів, які були його радниками [101, с. 53].

Разом з посиленням своєї влади, магнати намагаються зробити дворян своїми воїнами, котрі би продовжували залишатися васалами короля, проте служили б магнатам, які давали їм харчування та захист. У другій половині XIII ст. ті дворяни, які перебували у військових загонах магнатів називалися “сервієнтами”. А загони магнатів, які склалися із дворян називалися “фамілії”. Сервієнти повинні буди супроводжувати магната під час його поїздок до короля, також у військових походах, за це вони отримували невеличкі маєтки у його володіннях. Відмінністю угорського фаміліаритету від західноєвропейського васалітету було те, що сеньйор повинен був

повністю утримувати фаміліарів, котрі проживали при його дворі [31, с. 56]. Перетворення дворян магнатських фаміліарів призвело до того, що королівська влада позбавлялася у їх особі військової підтримки, разом з тим, це призводило до втрати незалежності самих фаміліарів. Напевне у цей час дворяни ведуть боротьбу спрямовану на покращення їхнього становища. Наприклад, вони добилися того, що Державні Збори визнали такий їх орган самоврядування як комітатські збори. Четверо дворянських суддів повинні були вершити суд разом із палатином та ішпаном комітату. Судді ці мали разом з тим право участі у судах над захоплювачами дворянських маєтків, а ними як правило були світські магнати. Таким чином, дворяни зберегали свою самостійність та брали безпосередню участь у владі. А за декретом від 1298-1299 рр. було проведено Державні збори за участю лише дворян та духовних магнатів (прелатів) [56, с. 160].

Вороже ставлення прелатів, до світських магнатів було обумовлене їхніми інтересами до церковних володінь. Церковники не були в змозі протистояти силі баронів, котрі доволі часто захоплювали землі монастирів та єпископів. Військо баронів було значно сильнішим від війська церковних феодалів. У подальшому дворяни та прелати об'єднуються спільними інтересами у своїй боротьбі проти баронів [44, с. 8].

У цей час зберігається також королівська влада, у умовах поділу всієї країни на магнатські володіння. Барони не змогли підкорити собі прелатів та дворян, котрі підтримували королівську владу.

Наприкінці XIII – початку XIV ст. в Угорському королівстві вже завершується процес складання єдиного стану залежного селянства. Це підтверджується зникненням різниці між певними категоріями сільського населення (*libertini, servi, castrenses, hospites, jobagines*), які існували у XI – XIII ст. Відтепер усі джерела згадуючи про селян називають їх всіх *jobagines* [104, с. 377]. Землю у державі можна було успадковувати та продавати, проте зберігалися досить сильні общинні традиції. Відбувається процес перетворення общинних володінь на вільновідчужувані, як наслідок несплати

селянами боргів. Таке злиття селян до одного стану було прискорене тим, що вони починаючи ще з XI ст. перебували всі під владою замкової адміністрації. Після завершення повстань XI-XII ст. всі вони були знесені, тому не були в змозі чинити опір феодалам [104, с. 377].

У другій половині XIII ст. до Угорщини прийшла значна кількість госпітів – переселенців з-за кордону, їх поселяли на землі які були залишені залежними селянами, дворовими та замковими людьми [104, с. 378].

У другій половині XIII ст. Угорське королівство вступає до середньовічного світу станового феодалізму, а поділ праці у середині угорської соціально-політичної організації вступив у нову стадію. Селяни були звільнені від обов'язку обороняти свою країну, оборона держави стала привілеєм виключно привілейованих прошарків суспільства, котрі ставали військовими за професією. Військові не мали права займатися своїм господарством, це стало обов'язком селян, котрі і постачали військових усім необхідним. Станова монархія вносить зміни не лише до сфери правових, а і до сфери господарських відносин. Так, селяни уже не вважалися підданими короля, вони підкорялися своїм феодалам [104, с. 379].

Таким чином, у 20-х рр. XIV ст. у Угорщині завершилося формування стану залежного селянства, а законодавче оформлення цього процесу відбулося у 1314-1315 рр., у час, коли було прийнято декрети, котрі розглядали селян як залежних людей, які сплачували грошові та натуральні податки [57, с. 42].

У другій половині XIII ст. селяни володіли правом вільно переходити від одного феодала до іншого, проте, згідно декретів від 1314-1315 рр., селяни мушили сплачувати викуп за свій вихід з маєтку певних магнатів. єдиних станів феодалів та залежного селянства було свідченням завершення феодалізації у Угорщині [103, с. 203].

Проте, нове становище зовсім не задовольняло селян, про це свідчать їхні виступи у 50-90-х рр. XIII ст. У другій половині XIII ст. королем Беллою IV було видано цілий ряд законів, які надавали привілейований

статус жителям міст. Королю Беллі IV приписують будівництво багатьох угорських міст. Загалом, існує дві теорії походження угорських міст, а саме – торгівельна та військова. Надаючи місту привілеї та даріння, король від міських громад вимагав будувати міські стіни, котрі пізніше ставали символом свободи [29, с. 79]. Міста мали право на свій власний суд та самоуправління, також мали право обирати приходського священника, та право введення до рангу міщан.

У XV ст. міщани отримали право присилати своїх депутатів на Державні Збори. Також міщани мали право на проведення ярмарків. Вони володіли особистою свободою, і їх судити мали право тільки міські суди, також у них було право заповідати своє майно [101, с. 69].

Надані королем містам привілеї діяли лише у його домені, городяни платили йому ренту, а це було вигідно для обох сторін. Але більшість містечок продовжували залишатися під владою феодалів й запишалися слаборозвинутими [56, с. 165]. Наприклад, із більш як двох тисяч населених пунктів Угорщини у XV ст. тільки 800-850 рр. були вільними, або поміщицькими чи сеньйоріальними і серед усіх них лише 30-35 мали статус “вільних королівських міст”. Лише вони мали усі їх атрибути: розвинуте ремеслом та торгівлю, значну кількість населення та самоуправління. Що стосується поміщицьких, вони мало чим відрізнялися від сіл, проте мали певні ознаки міст. Ступінь відділення ремесел від сільського господарства у переважній більшості міст був на лише на початковій стадії, проте уже існували ремісники, це свідчило про те, що вони мали право покинути будь-яку діяльність крім ремісничої. Ремісники прагнули захисту власних своїх інтересів, і уже у XV ст. починають виникати цехи, котрі взяли на себе цю функцію [56, с. 165].

Угорщина XIII-XV ст. характеризується як країна родючих полів та великих стад худоби. У XIV – першій половині XVI ст. Угорська держава підтримувала торгівельні зв'язки із сусідніми державами та цілим рядом

країн Західної Європи. Особливо поживавлено велася торгівля із Швабією, Фландрією, Чехією, Рейнською областю, Молдавією, Польщею [56, с. 168].

У цей період панівною продовжує залишатися перелогова система землеробства, проте починає розвиватися також трипільля. Також досить інтенсивно розвивається скотарство. Поступово зростає рента селян, як грошова, так і натуральна. У 1351 р. вводиться дев'ятина вина та зерна, її не сплачували тільки дворяни [103, с. 407]. У цей час виникають і польові відробітки. так, у Задунав'ї панщина з'являється у XIV ст., а вже на початку XV ст. спостерігається її значне зростання. Крім того, селяни сплачували десятину, котру поступово перестали сплачувати дрібні та середні феодали. У 1405 р. король Сигізмунд видав наказ, який звільняв усіх дворян від сплати десятини, її продовжували сплачувати тільки селяни [103, с. 407].

В Угорщині, у 1339 р. було введено податок який називався “прибуток монетного двору”, він становив 18 динаріїв з кожного селянського двору. З першої половини XV ст. починають збиратися спеціальні податки на військові потреби [56, с. 166].

Карл Роберт знищив великі магнатські роди, проте це не призвело до знищення великих земельних володінь. Землі які раніше належали ворогам короля, отримали його соратники – Сечеї, Друяті, Пакшаш, Штібори, Бечеї, які походили з Польщі. Головною рисою угорського феодалізму було переважання великого землеволодіння. Великі магнати володіли третиною населених пунктів у 70-80-х рр. XIV ст., а вже на 30-х рр. XV ст. ця цифра зросла до 56 %. Володіння ці зростали за рахунок королівського домену, тому на 30-і рр. XV ст. королю належало менше 5 % населених пунктів [103, с. 408]. Проте, королівський двір мав також і інші джерела прибутків. Це були насамперед прибутки від обміну старих грошей та королівських рудників, одну восьму руди від будь-якого приватного рудника. Крім того король володів монополією на добування та продаж солі, також збиралися податки на походи, на будівництво замків та ін. [101, с. 92].

Магнатське панування у державі сприяло збереженню фаміліарних відносин а саме – залежності дворян, які на цей час складали основу феодального та королівського війська. У війську Карла Роберта важливу роль відігравали рицарі тамплієри та іоаніти, які були тут на службі. Важливою була і роль легкої кінноти половців-кунів. Кордони Угорської держави захищали секеї та волохи. Міщани також направляли воїнів до королівської армії. Система загонів фаміліарів-бендеріїв, називалася бендеріальною. Найманці у XIV ст. складали невелику частину королівського війська. У другій половині XV ст. найманців починають набирати магнати, для посилення своєї влади у комітатах, де вони вважалися представниками короля [31, с. 66].

Зростання та посилення влади магнатів не було в змозі припинити консолідацію дворян (дрібних та середніх феодалів, які були васалами короля), як особливого прошарку панівного стану. Дворян Трансільванії було звільнено від повинностей у 1324 р., у 1351 р. від повинностей було звільнено дворян Славонії. Дворяни мали значний вплив на короля. Законом від 1351 р. проголошувалась рівність у правах усіх дворян, що сприяло їх консолідації [50, с. 460].

Подальшого свого розвитку зазнали також органи місцевого самоврядування дворян – комітатські збори, здійснювали управління та суд, видавали документи. У період правління Сигізмунда вони мали право видавати особливий податок на свою користь. Магнати повинні були приймати участь у роботі комітатних зборів. Таким чином, політична влада у першій половині XV ст. проводилася феодалами, у котрих у володінні було 10-40 сіл. Консолідація дворянства яка відбувається у цей час, як однієї з груп панівного стану, сприяла збільшенню дворянського землеволодіння до 43 % у XV ст. Це було визначним фактором у історії Угорщини, що по суті й визначало становище королівської влади, внутрішню та зовнішню політику у країні [29, с. 87].

Церковні володіння в Угорщині зберегалися, вони становили у 30-х рр. XV ст. 12 % населених пунктів. У церковних володіннях було 79 монастирів, що належали переважно так званим “жебручим” орденам (францисканців та домініканців) [29, с. 87].

У XIV ст. відбувається посилення опору селян феодалам, селянські виступи відбуваються у 20-30-х рр., а у 40-х рр. відбуваються захоплення церковних володінь селянами [49, с. 339].

До 80-х рр. XIV ст. король одноосібно здійснював свою владу, проте у результаті наступу феодалів сила його влади зменшується. Спочатку Карл Роберт підтримував церковних феодалів, він спирався на них в боротьбі з магнатами. Проте, побачивши їхню слабкість, він почав захоплювати їхні землі, а це викликало конфлікт з папою [101, с. 94].

Політика тогочасних угорських королів була спрямована на підтримку дворян – дрібних та середніх феодалів. Найяскравіше це відображено у законах короля Лайоша I від 1351 р. Згідно цих законів дворяни отримували право на збирання з селян десятини, також мали право вотчинного суду. А стаття 11 закону консолідувала дворян та магнатів у єдиний стан, надаючи їм рівні привілеї [3, с. 76].

Восени 1397 р. на Державних Зборах у Тимошварі, заборонялося напади на маєтки сусідів феодалами, у цих випадках визначалися стягнення. Під час правління Сигізмунда Люксембурзького дворяни на місцях здійснювали судові функції та збирали декотрі податки. Це свідчило про те, що угорські королі шукали опору своїй владі у дворянах [50, с. 461].

Карл Роберт у 20-30-х рр. остаточно розгромив роди Чака та Нуметуйварі, котрих було підкорено у 1337 р. Король знищував непокірних йому магнатів та звеличував усіх тих, хто підкорявся йому. Король Сигізмунд продовжив боротьбу із баронськими лігами. Так, вже на 70-і рр. XIV ст. сформувалися ліги які очоллили Гараї, Лацкфі та Хорваті. Саме за їхньої підтримки Сигізмунд стає угорським королем у 1387 р. Протягом усього періоду його 50-річного правління, саме баронські ліги були

характерною рисою держави, без підтримки котроїсь з них король вже не міг самотійно правити. У 1401 р. дійшло до того, що барони захопили свого короля та ув'язнили його у Вишеграді. У результаті цього до влади прийшла Державна Рада її очолили канцлер Канижаї, палатин Бекоші та суддя з роду Сечеї. Проте, у цьому ж таки році король зміг звільнитися, він поріднився із лігою Гараї. Загалом боротьба баронських ліг мала на своїй меті захоплення державної влади. Її припинення було свідченням того, що вони досягли своєї мети [101, с. 95].

У часи правління королів Карла Роберта та Лайоша I став покращуватися державний апарат влади. У 30-х рр. створили суд королівської курії, посаду нотаря – тобто охоронця королівської печатки, також стало самотійним казначейство. Посади ішпана, капелли – що ідентифікував королівські грамоти та таємного канцлера – довіреної особи короля було розподілено. У 50-х рр. XIV ст. Буда стала королівською столицею [50, с. 461].

Посилення та укріплення державного апарату відбувається також у часи правління короля Сигізмунда. У цей період виділяється група дрібних та середніх феодалів, котрі діють при ньому. Король Сигізмунд здійснює спробу реформувати станово-представницькі органи. Замість однієї палати, як це було раніше, у якій засідали барони, дворяни та міщани, король тепер вводить двопалатний орган. Кожен барон тепер отримував персональне запрошення до Державних зборів, барони тепер засідали окремо від дворян та міщан у верхній палаті – Державній Раді. А дворяни надсилали по 4 представники від кожного комітату до Державних зборів та засідали поряд з міщанами у нижній палаті. Отже, можна вже говорити про зародки двопалатного парламенту [50, с. 461].

Після смерті короля Сигізмунда, що сталося 9 грудня 1437 р., угорським королем стає Альбрехт Габсбург (1437-1439 рр.). Під час свого сходження на престол, Альбрехт Габсбург підписав указ про нові дворянські

привілеї, суть котрих полягала у знятті з останніх десятини та звільненні їх від військової служби за кордоном.

Отже, у другій половині XIII ст. в Угорщині відбуваються процеси феодалізації та феодальної роздробленості. Ці процеси стали причиною економічного застою та внутрішньополітичної боротьби у цей період. Ці процеси припинилися коли до влади прийшли Анжуйська та Люксембурзька династій. Угорські королі у цей період прагнуть посилити свою владу й державу спираючись на дрібне та середнє дворянство, а також сприяючи розвиткові міст, котрі підтримували центральну владу. Підтримують королівську владу і церковні магнати. З метою розподілу між собою державних посад, барони припиняють свої бунти проти короля. Дворяни ж за підтримки короля, поступово посилюють свої позиції. Підтримка королівської влади церквою та дворянством, а також компроміс із баронами, забезпечують швидкий економічний та політичний розвиток Угорщини у другій половині XIII – першій половині XIV ст.

Угорське королівство у середині XV ст. стає державою у середині якої посилюється влада середніх і дрібних феодалів, це забезпечує їм участь у владі разом з баронами та прелатами [50, с. 461].

Дворяни отримують беззаперечне право на участь у роботі Державних зборів на Державних Зборах, які відбулися у Буді в травні 1439 р. Від цього часк Державні Збори отримують функції законодавчого органу. Усі Декрети від цього часу, починають видаватися від імені короля та Державних Зборів. Цей орган починає збиратися регулярно один раз на рік, проте інколи і частіше [50, с. 461].

Процес утворення у Угорщині станової монархії тривав протягом 1439-1457 рр. Магнати та дворяни отримали право утверджувати рішення короля про стягнення податків у 1453 р. [56, с. 207].

Багатолюдні збори баронів, прелатів та дворян, які зібралися на коронацію Уласло I (1440-1444 рр.) у Секешфехерварі, підтвердили його владу та отримали прерогативу вибору короля згідно документу від 17 липня

1440 р. Ця подія є свідченням утворення у Угорщині станово-представницької монархії. Характерною особливістю угорської станової монархії було те, що міщани, як особлива група, що протистояла феодалам, фактично ніякого впливу на прийняття декретів не мали. У XV ст. міщани отримали право надсилати своїх делегатів до Державних Зборів. Вони брали лише епізодичну участь у їх роботі, проте не виступали як соціальна група. У економічному й політичному відношенні стан міщан був слабким, причиною цього була нерозвинутість та малозаселеність у Угорському королівстві міст [33, с. 56].

Угорська станова монархія від самого свого початку перетворюється на засіб здійснення влади дворян та не має жодної протидії з боку міських жителів. Дворяни у ж мають певну свободу дій, вони прагнуть до закріпачення селян. Відсутність міщан у якості економічної й політичної сили, не дозволила королівській владі у повній мірі забезпечити свою самостійність відносно феодалів, подібно до того, як це було у Західній Європі, у якій міста були політичною опорою королів та постійно поповнювали королівську казну [33, с. 56].

В Угорському королівстві у цей період посилення або ж послабленні королівської влади залежало від феодалів, котрі здійснювали владу разом з королем та підтримували її лише тоді, коли їм це було вигідно. Найяскравішим прикладом цього може стати приклад внутрішньополітичної боротьби, яка тривала протягом 1439-1458 рр.

Значну роль у внутрішньо- й зовнішньополітичній історії Угорського королівства цього періоду відіграв Янош Хуньяді (див. додаток 25). Він був вихідцем з дворянства Валахії, згодом оселився у Трансільванії, перейшовши у підданство угорському королю та прийнявши католицьку віру [106, с. 17]. Янош пройшов шлях від простого дворянина до магната та члена Королівської Ради. У 40-х рр. XIV ст. він стає найбагатшим магнатом Угорщини – у його володінні знаходяться 23 замки, 57 містечка й біля 1 тис.

сіл. Янош Хуньяді володіє власними збройними загонами, до складу яких входили фаміліарі [106, с. 18].

Після того, як помер король Альбрехт, розпочалася боротьба між магнатами яких очолював Ульріх Ціллей та Ласло Гараї, вони підтримували малолітнього Ласло Посмертного – сина померлого короля Альбрехта та Яношем Хуньяді – з іншого боку, котрий підтримував польського короля Владислава III. У результаті цієї боротьби, 8 березня 1440 р. польський король Владислав III стає угорським королем під іменем Уласло I. Проте, королівську корону було викрадено, і Уласло I довелося коронуватися у Секешфехерварі іншою короною. У результаті збройної боротьби, яка тривала, Уласло I утвердився на престолі тільки наприкінці 1442 р. Проте, бунти магнатів не припинялися, оскільки їм вдалося зберегти свої володіння у Західній Угорщині, у той час як у Верхній Угорщині панував Янош Іскра, підкорити його вдалося тільки у 1461 р. Матіашу Корвіну (див. додаток 26) [57, с. 55]. Після того, як Уласло I загинув у 1444 р. у битві з турками під Варною, а Янош Хуньяді повернувся з полону, у лютому 1445 р. Державні збори, у яких брали участь міщани, обрали угорським королем Ласло V, котрий перебував у той час у полоні німецького імператора Фрідріха II [56, с. 209]. Двічі угорські феодали зверталися до Фрідріха II з вимогою повернути їм короля. У першій половині 1446 р. Державні Збори, в яких прийняло участь значна кількість дворян, вирішують замінити стару форму державної влади (а саме, Державну Раду та сім капітанів), на нову – а саме, правителем із певними прерогативами. Правителем тоді всі одногolosно обрали Яноша Хуньяді, котрий повинен був звільнити короля [26]. Вимогою Державних Зборів було розпущення усіх баронських ліг. Декретом, виданим 25 березня 1447 р. перелік компетенцій правителя було розширено, він вже міг розпоряджатися прибутками королівської казни, разом з тим підтверджувалося, що короля можуть обирати магнати тільки у присутності представників від дворян [50, с. 462].

Яноша Хуньяді було обрано правителем внаслідок переважання його сили над силами магнатів, котрі не претендували на захоплення державної влади. Янош Хуньяді вів боротьбу з баронськими лігами Ласло Гараї, Ульріком Ціллей, Міклошем Уйлакі, сербським деспотом Георгієм Бранковичем [26].

Прагненням Яноша Хуньяді було посилення феодальної держави. Він спирається на більш широкі верстви населення – ворян та освічених міщан. У цей час відбувається розподіл влади між королем та привілейованими прошарками суспільства – вищим духовенством, баронами, дворянством та міщанами королівських міст. Власне така станово-представницька форма держави продовжувала зберігатися аж до 1848 р. [101, с. 77].

У листопаді – грудні 1448 р. Георгій Бранкович несподівано захоплює Яноша Хуньяді в полон, проте йому вдається звільнитися, тому що він залишає свого сина Ласло у заручниках. У 1450 р. він завдає поразки деспоту, проте змушений був повернути йому частину його володінь. У 1450 р. правитель укладає договір з лігами Гараї та Уйлакі, а у жовтні він укладає договір Фз рідріхом III про повернення з полону короля Ласло V. Створивши цей союз, Хуньяді намагався розгромити Іскру, проте безуспішно [56, с. 208].

У вересні 1452 р. короля Ласло Фрідріх III передає Ульріку Ціллей, а наприкінці грудня Янош Хуньяді складає у Відні свої повноваження правителя. Янош отримує посаду головного капітула (головнокомандуючого) та стає головним розпорядником королівських прибутків. Король Ласло залишався під впливом ліги Гараї-Ціллей. 28 жовтня його було обрано королем Чехії і він покинув Угорщину [50, с. 462].

Боротьба магнатів не припинялася. У 1453 р. п'ять світських та церковних магнатів об'єднуються з метою “захисту короля та Ульріка Ціллей” від Яноша Хуньяді. На це, Янош відповів, укладенням угоди з королем Іржі Подебрадом [65, с. 74]. У 1454 р. Янош Хуньяді помирився із Ульріком Ціллей у Белграді, проте уже у 1455 р. Гараї та Уйлаки створили проти нього новий союз [56, с. 208].

Із новою силою боротьба за державну владу розгортається після смерті Яноша Хуньяді. Він помер 11 серпня 1456 р. Ласло V, на засіданні Державної ради у Футаці, призначає правителем Ульріка Цілліє. Ще до цих подій було створено лігу Цілліє та Подебрада, до котрої приєднався син Яноша Хуньяді – Ласло. Під час спроби захопити Белград Ласлом Хуньяді, 9 листопада 1456 р. було вбито Ульріка Цілліє, проте й самого його було страчено на вимогу короля, котрий прагнув помститися за свого дядька [31, с. 105]. Ласло V, боячись помсти прихильників Яноша Хуньяді, тікає до Праги, захопивши з собою молодшого сина Яноша Хуньяді – Матіаша. Після смерті короля Ласло V у 1457 р. Матіаш опиняється під владою короля Чехії Іржі Подебрада [65, с. 75].

Група магнатів, очолювана його родичем Міхаєм Сілаї, котрі підтримували Матіаша, зламала опір Георгія Бранковича та уклала з ним мирний договір. Палатин Ласло Гараї погоджується підтримати Матіаша у його претензіях на корону та трон, при умові що він одружиться з його донькою. Також Матіаша підтримували й деякі магнатські угруповання. І 24 січня 1458 р. він стає королем. Цьому у значній мірі посприяло дворянство, яке прагнуло сильної королівської влади. До Державних Зборів, які обрали короля Міхай Сілаї прибув разом із 20 тис. дворян й саме вони проголосили Матіаша королем, а Сілаї було проголошено правителем при ньому терміном на 5 років. Правитель одразу ж підписав вимоги, котрі було висунуто баронами та дворянами, щодо підтвердження їхніх привілеїв. Юного короля, котрому виповнилося тільки 15 років не було у країні, і тільки 5 лютого 1458 р. Подебрад за 50 тис. золотих, передав Матіаша угорським магнатам. Обрання короля не припинило магнатських бунтів. Невдовзі проти нього виступив Ласло Гараї, за підтримки правителя Міхая Сілаї та Міклоша Уйлакі [56, с. 209].

Ліга Гараї, до якої входило 24 магнати, обрала у 1459 р. Фрідріха III королем Угорщини у Нейметуйварі. Матіаш за підтримки 36 баронів 12 квітня 1459 р. розбив лігу Гараї, і вона розпалася.

Протягом 1456-1461 рр. самостійні володіння Іскри у Верхній Угорщині було ліквідовано, він перейшов на службу до короля [88, с. 316]. Посилення та зростання влади короля у 60-х рр. XV ст. було можливим тільки при підтрці дворян, які становили більшість у Державних Зборах. Державні Збори зберегли державу разом із її внутрішньо- й зовнішньополітичними функціями, вони сприяли дворянству у здійсненні влади [50, с. 462].

Указами від 1452-1454 та 1459 рр., королівська влада прикріплює селян до землі та припиняє на рік їх виведення. Це, звісно, було вигідно дворянам, котрі не втрачали прибутки, й головне - забезпечували їх стабільність. З 1458 р. військова служба дворян обмежувалася. У другій половині XV ст. земля, яка знаходилася у власності поміщиків займала ще незначну площу, у той час значно переважали селянські господарства, які і були головним фактором аграрної структури. Найпоширенішою була продуктова рента, проте, поступово поширюється також і грошова рента [76, с. 80].

У другій половині XV ст. військовий податок стає фактично щорічним. Декрет від 1478 р. передбачав протягом п'яти років збір "однофлорінового" збору на військові потреби. Частина селян вимушені були приймати участь у військових походах. Згідно закону від 1459 р., селяни церковних магнатів мали ще право воювати у їхніх бендерях. Проте, згодом селяни вже усувалися від військової служби. Проте, за потреби, якщо виникала така необхідність, скликали селянське ополчення [103, с. 400].

Таким чином, у 50-60-х рр. дворяни зміцнюють владу короля, підтримуючи його, це сприяло успіху у боротьбі проти магнатів. Проте, магнатські ліги продовжували існувати, і з ними правитель повинен був рахуватися. Дворяни підтримують короля Матіаша, про це свідчить збір "однофлорінового" податку з селян. У 60-80-х рр. XV ст. прибутки короля Матіаша зростають від 600-800 тис. до 900 тис. – 1 млн. флоринів [48, с. 210].

З метою посилення своєї влади, Матіаш використовує у державному апараті дворян та міщан. Король усіляко намагається сприяти зростанню та

розвиткові міст. У 70-х рр. посилюється державний апарат - змінюється судова система, реорганізується королівська канцелярія, казна переходить до особливого відомства. Матіаш Корвін намагається встановити у межах станово-представницького правління сильну, централізовану державу. Це було необхідне не тільки задля збереження феодального устрою, але і під впливом зовнішньої небезпеки [101, с. 77].

Король за власні кошти зміг зібрати досить велику найману армію (“чорне військо”), це сприяло незалежності короля від магнатів а також було у інтересах дворян, оскільки це зменшувало їхні військові обов’язки. Матіаш Корвін у 70-80-х рр. XV ст. отримує відносну самостійність стосовно пануючого класу, оскільки ним було ліквідовано, як політичну силу, баронські ліги. Король міг судити баронів і вони не мали доступу до державних прибутків. Проте, таке посилення королівської влади було короткотривалим, причиною цього було те, що король не міг спертися на міста у своїй боротьбі проти магнатів та дворян. Централізованій владі вдалося посилити тільки завдяки сталим прибуткам короля та розладнаності сил феодалів [50, с. 463].

Матіаш Корвін у квітні 1490 р. помирає, новим королем стає його позашлюбний син Янош. Проте він нашттовхнувся на опір магнатів, й тікаючи на південь Угорщини, разом з королівською казною, був розбитий. І 28 вересня 1490 р. Державні Збори обирають угорським королем Уласло II Ягеллона (1490-1516 рр.) [56, с. 210].

У 90-х рр. XV ст. феодали намагаються закріпити залежне становище селян. Так, декрет від 1492 р. зобов’язував мешканців містечок вносити дев’ятину натурою, а закон від 1498 р. зобов’язував селян та міщан сплачувати дев’ятину за орендовану землю на додачу до їхніх звичайних платежів [20, с. 49]. Декрет Уласло II знімав з дворян та духовенства обов’язок сплачувати податок тридцятину та мито з всіх товарів, котрі вони купували для власних домашніх потреб [21, с. 7].

Згідно декрету короля Уласло II від 1504 р., селянам заборонялося полювати. Відтепер вони повинні були займатися виключно обробкою землі і ремеслами, й цим давати прибуток своєму власникові. Покаранням за невиконання цього був штраф, розміром 3 форинти [11, с. 6].

Жорстокі закони направлені проти селян призвели навесні 1514 р. до повстання під проводом Дьєрдя Дожі. Фактично, умови для цього повстання створили самі феодалі. Саме у цей час єпископ Томаш Бакоці, на прохання папи Лева X, почав збирати селян у хрестовий поход проти турків. На чолі цього війська поставили Дьєрдя Дожі. Він був вихідцем з секеїв та професійним воїном. Селян для походу зібралося біля 100 тис. Причиною переростання хрестового походу на антифеодальне повстання були намагання поміщиків зашкодити покиданню селянами їхніх маєтків, а також підстрікання керівників хрестоносців. У відповідь на антифеодальні виступи які розпочалися, Томаш Бакоці 23 травня забороняє цей похід, проте повстання вже розпочалося. Найбільшим серед усіх був загін Дьєрдя Дожі, котрий було зібрано під Пештом. Від 23 червня до середини червня цей загін пройшов територією усієї середньої Угорщини, проте зупинився при облозі Темошвари. Після невдалого штурму міста, загін повсталих було розбито королівськими військами, а сам Дьєрдя Дожа потрапив до полону. Окремі загони повсталих під керівництвом Антала Надя та Лоренцо Масареша продовжували діяти. Це повстання повністю було придушене тільки у жовтні. Полоненого після Темошварської битви Дожа Дьєря, після страшних тортур, було страчено [22, с. 30].

Угорські феодалі декретом від 1514 р. закріпили процес закріпачення селянства. Досить важливим наслідком цього було посилення позицій дрібного та середнього дворянства не лише по відношенню до селян, але також і по відношенню до магнатів та королівської влади. Про процес закріпачення селян свідчить і стаття 25 декрету про заборону переселення іобагінів (селян). Цією статею заборонялося самовільне переселення усіх селян та простолюдинів усередині всієї країни [46, с. 319]. Протягом цього

періоду дворяни поступово змінюють своє відношення до королівської влади, оскільки а цей час вони стали достатньо сильними, для того щоби протистояти баронам та прелатам. Саме у цьому вони були солідарні із баронами. Результатом такої солідарності стало обрання угорським королем Уласло II. Проте, умовою цього стало обмеження його самостійної влади [56, с. 223]. Фактично втративши можливість збирати “однофоринтовий” податок, король втрачає здатність утримувати своє наймане військо. Наприкінці 1492 р., 8-тисячне королівське “чорне військо” на р. Саві було розбите дворянами та припинило своє існування. У 1506 р. частина з найманців, котрі служили у Боснії та Белграді покинули свою службу через невиплату їм грошей [56, с. 223].

Таке катастрофічне різке падіння прибутків короля змусило його здавати під заставу свої прибутки із гірничих рудників та митниць.

У ході внутрішньо політичної боротьби протягом 1490-1526 рр. король об'єднався із частиною магнатів. Останній виступ магнатів відбувся під керівництвом Лоренца Уйлакi у 1494-1496 рр. та був придушений Яношем Запольяї [48, с. 210]. В подальшому внутрішньополітична боротьба тривала між дворянською та баронською групами (“партіями”) магнатів.

Наприкінці XV ст. дворяни у Державних Зборах вже отримали чисельну перевагу. Проте, не дивлячись на те, що значну кількість рішень у першій половині XVI ст. приймали за побажанням дворян, вони всеж не були задоволені діяльністю тільки у законодавчому органі. Оскільки у періоди коли Державна Рада не засідала, країною правили барони, котрі домінували у виконавчих органах: центральних фінансових і судових установах та Королівській Раді [50, с. 464].

Взаємовідносини Яноша Запольяї та короля різко загострилися у 1505 р. Дворяни погрожували скинути короля з престолу та обрати Яноша Запольяї своїм правителем. 13 жовтня 1505 р. на Роконському полі, під Пештом, збройні загони дворян добилися прийняття постанови, котра засвідчувала, що у випадку якщо у короля Уласло II не буде спадкоємця, тоді

королем стане угорець від народження. Наступним суттєвим кроком у розширенні прав дворян стала постанова від 1507 р. у якій йшлося про те, що король може приймати рішення тільки у присутності ради, до складу якої входили 8 дворян [48, с. 212].

15 березня 1516 р. король Уласло II помирає. Новим королем стає його син Лайош II (1516-1526 рр.). Фактично державою управляє баронська партія у особах Георга Гогенцоллерна, Томаша Бакоці та Яноша Борнемісса. У 1516 р. дворяни добилися участі своїх 16 представників у Королівській Раді, проти 6 осіб від баронів та прелатів. У 1518 році дворянам вдалося добитися того, що податки тепер мали збиратися двома дворянами у комітаті, а так як раніше – королівськими представниками. Паралельно із цим процесом проходить процес покращення та вдосконалення органів державного апарату, канцелярії та казначейства. Проте внутрішньополітична боротьба здійснила вплив на функціонування центральної влади. Після розгрому повсталих селян, дворянська партія перестає визнавати королівську владу, а її представники почали озброєними з'являтися на засідання Державних Зборів та змушувати баронів приймати вже підготовлені ними постанови [48, с. 212].

“Партія” Яноша Запольяї у ході цієї боротьби за владу потерпіла поразку. Барони розігнали озброєних дворян у 1519 р. біля Буди. Дворяни хотіли обрати Яноша Запольяї палатином. У п'ять наступних років простежується загострення боротьби між дворянською і баронською “партіями”. Державні Збори у 1521 р. ліквідували обов'язок магнатів утримувати бендерії, також було ліквідовано обов'язок дворян брати участь у ополченнях. 22 травня 1525 р. барони уклали з Яношем Запольяї угоду “для захисту авторитету короля”. Тоді Іштван Вербицаї скликає на Державні Збори дворян у Хатвані, проте ці збори були заборонені королем 5 червня. Проте тут було зібрано біля 10 тис. дворян. Один із керівників партії дворян - Ласло Салкаї, єпископ естергомський відмовляється від канцлерства та

обіцяє Яношу Запольяї після смерті Лайоша II корону. Палатином, замість Іштвана Баторі, стає Іштван Вербицаї [56, с. 224].

Проте, наприкінці квітня 1526 р. на Державних Зборах “партія” баронів знову перемагає. Іштван Баторі знову стає палатином, а Іштвана Вербицаї було оголошено позазаконом. Тогочасна боротьба між магнатами не змогла паралізувати соціальної дії Угорської держави. Проте феодалам не вдалося об’єднатися разом проти зовнішньої загрози, а це у підсумку вилилося у розгром королівства та його занепад.

Отже, у 40-60-х рр. XIV ст. в Угорському королівстві внутрішньополітична боротьба між баронськими лігами знов розпочалася. Дворянська верхівка та борони змагаються за посади у державному апараті.

У цей період у Угорщині оформляється станово-представницька монархія. Її основою були Державні Збори – законодавчий орган у роботі котрого приймали участь барони, прелати, дворяни, а також епізодично і міщани. У цей час дворяни перетворюються на панівний стан, їм належить влада у комітатах, поступово вони посилюють свої позиції. Таке посилення триває до того часу, допоки магнатам та дворянам стає непотрібною королівська влада. Без їхньої згоди угорські королі не були в змозі зійти на престол, одноосібно приймати будь-які рішення та видавати декрети. Король втрачає свої володіння, маєтки та інші джерела прибутків. А це в свою чергу позбавляє його можливості утримувати найману армію. Слабкість королівської влади та армії, незалежність магнатів та дворян від короля були тими основними причинами, які призвели Угорське королівство до падіння.

РОЗДІЛ 4. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА УГОРСЬКОЇ ДЕРЖАВИ У XV СТ.

Угорська держава у другій половині XIII ст. відчуває досить скрутне економічне та політичне становище, що було викликане татарською навалою. Проте, не дивлячись на послаблення своєї влади, яке стало наслідком феодалної роздробленості, угорські королі все ж проводять досить активну зовнішню політику. Беллі IV вдається повернути у 1243-1244 рр. під свою владу Спліт. Проте, 15 липня 1246 р. угорський король зазнав поразки від австрійського маркграфа Фрідріха Бранденбургського (Сварливого) на р. Лайті. Протягом 1242 р. Белла IV повернув три західні комітати, що були завойовані татарами. В результаті війни з чеським королем Пржемислом (Оттокар) II угорському королю Беллі IV вдалося встановити свою владу над Штірією за мирним договором в Пожоні 1 травня 1254 р. [66, с. 126] Але у 1260 р. Белла IV зазнав поразки від Пржемисла II на Моравському полі, про що є свідчення у «Хроніці» Даліміла:

«Мадяри тоді Моравію розоряди,
Але Пржемисла ніколи не перемагали.
куди тільки мадяри не приходили,
Скрізь Пржемисла вони знаходили...» [7]

Наступник Бели IV – Ласло IV відіграв досить активну роль у боротьбі між королем Чехії Пржемислом (Оттакар) II та Рудольфом Габсбургом за імператорську корону [66, с. 127]. Угода угорського короля з Габсбургом була закріплена під час їхньої зустрічі яка відбулася 11 серпня 1277 р. у Хайнбурзі. Під час першої битви під Сухими Кругами, союзникам вдалося розгромити чеського короля, що призвело до утвердження Габсбургів у Австрії. У лютому 1285 р. угорцям вдалося відбити напад татарського хана Телебуги [68, с. 11].

У 1291 р. Ендре III зміг відстояти самостійність королівства від австрійського герцога Альбрехта I Габсбурга, який нібито отримав Угорщину

у спадок від свого батька 31 серпня 1290 р., та вважав угорського короля своїм васалом [56, с. 226].

У другій половині XIII ст. Угорське королівство підтримувало дипломатичні контакти із Франкським королівством. Анжуйський граф Карл, який був братом короля Людовіка IX Святого, уклав династичний договір з Арпадами, видавши заміж свою дочку Ізабеллу за угорського короля Ласло IV Куна, а його син, майбутній неаполітанський король Владислав Кульгавий одружився на дочці Стефана V [31, с.61]. Заручившись підтримкою Ватикану, сестра Ласло IV Куна Марія – дружина Карла кульгавого – стала вимагати передачі угорської корони своєму сину Карлу Мартелу і вдаючись до пошуків союзників в середовищі угорських магнатів, вносити сум'яття у внутрішньополітичне життя Угорщини [60, с. 75].

Заручившись підтримкою з представниками угорських магнатських родів Угрин Чака та Шубичів, Карл Мартел почав еспансію проти Далмації, маючи намір у такий спосіб сформуванню плацдарм для подальшої боротьби за угорську корону. Однак у 1295 р. Карл Мартел несподівано помер, відповідно королем Неаполітанії став його син Карл Роберт. У 1300 р., за підтримки Понтифіка Боніфация VIII, Карл Роберт прибув у м. Спліт в Далмації і коронувався як новий король Хорватії, завдавши у такий спосіб серйозного удару політичним позиціям Ендре III. У січні 1300 р. помер король Угорщини Ендре III, і через чотири місяці Естергомський архієпископ Грегор, прихильник Боніфация VIII і династії Анжу, поспіхом коронував Карла Роберта. Однак переважна більшість угорської магнатерії не визнала цієї коронації. Формальним приводом цього невизнання було те, що ритуал було проведено з недотриманням давньої священної традиції, за якою коронацію слід було здійснити у Секешфегервар. Естергом перебував в руках противників Карла Роберта і сам обряд було здійснено під відкритим небом. До того ж, Грегор не мав справжніх королівських регалій, тому увінчав голову юного монарха неповноцінною короною [60, с. 76].

Карл Роберт зміг налагодити дружні відносини із західними сусідами - Габсбургами. Німецькому королю Фрідріху Прекрасному Габсбургу, який боровся із Людвігом Баварським було надіслано загін угорців та половців під командуванням Шандора Кечки. У 1322 р. у Мюльдофській битві, цей загін було розгромлено, а Леопольду Габсбургу довелося повернути Угорщині Пожонь [31, с. 70].

У 1328 р. угорські війська завдали поразки австрійському герцогу Фердинанду Габсбургу. За миром, який було укладено у Бруці (21 серпня 1328 р.) було закріплено перехід Пожоні до Угорщини. Карл Роберт у 1331 р. підтримував Габсбургів у їхній війні з Чехією. Проте союз із Габсбургами був досить невігідним для Угорщині, оскільки вони підтримували бунтівних магнатів Задунав'я – графів Нуметуйварі [57, с. 60].

Саме тому, Карл Роберт уклав договір проти Габсбургів з королем Чехії (Яном Люксембурзьким) та королем Польщі (Казиміром III Великим). У Вишеграді Карл Роберт, Ян Люксембурзький та Казимір III Великий зустрілися та уклали договір, згідно якого сина Карла Роберта Лайоша було визнано спадкоємцем польського престолу. Усі ці заходи дозволили Карлу Роберту зберегти стабільність всередині своєї країни. Проте усі його спроби відновити свою владу між Дунаєм та Південними Карпатами завершилися повним провалом [59, с. 77].

У 40-х рр. XIV ст. розпочинається наступальна зовнішня політика угорських королів. Лайош I здійснив два походи на Неаполь та у Сицилію протягом 1347-1350 рр. Приводом розпочати ці походи стало вбивство 18 вересня 1345 р. його брата Ендре, котрий був зятем Карла Роберта, та чоловіком його онучки Іоанни [59, с. 77].

Війська угорського короля (бендерії магнатів та найманці) здійснили грабунок італійських військ на шляху до Неаполя. Вони скинули з престолу Іоанну, котра брала участь у вбивстві брата Лайоша I Ендре, проте у жовтні 1352 р. залишили її королівство, уклавши мир. Частина угорців залишилася в

Італії, у 50-60-х рр. вони стали найманцями італійських держав і папи, та сформували так званий «Великий загін угорців» [31, с. 73].

Досить тривалою була також боротьба за далматинські міста Угорщини з Венецією. Користуючись послабленням Угорщини Венеція захопила далматинські міста: Задар (у 1313 р.), Шибеники та Тригир (у 1326 р.) та Спліт (у 1327 р.). Саме так розпочалася наступальна зовнішня політика Лайоша у першій війні із Венецією (1345-1348рр.) [94, с. 9].

У середні липня 1345 р. угорський король Лайош без бою захопив далматинські міста. Проте у серпні венеціанці взяли у облогу Задар та 1 червня 1346 р. розгромили 80-тис. військо Лайоша I. Під час цього венеціанцям допомагали хорватські магнати. І 21 грудня 1346 р. Задар було захоплено. А 5 серпня 1348 р. між Венецією та Угорщиною було укладено мирний договір, згідно якого венеціанці повинні були пропустити угорські війська до Неаполя, а Лайош I зобов'язувався не воювати з хорватськими магнатами [89, с. 235]

Наступній війні (1356-1358 рр.) з Венецією передували переговори Лайоша I із німецьким імператором Карлом IV, з Генуєю, австрійським герцогом Альбрехтом, баварським герцогом Людовіком, а також володарем Падуї Франческо Каррарою. У 1355 р. Венеція уклала договір із Сербією. У липні 1356 р. угорські війська вирушили у похід проти Венеції, захопили м. Канельяно та взяли в облогу Тревизо [89, с. 237].

11 листопада 1356 р. між ними було укладено перемир'я, проте бойові дії було відновлено на початку наступного року. На 1358 р. переважна більшість далматинських міст все ж визнали владу угорського короля. Згідно договору від 18 лютого 1358 р. в Задарі, Венеція відмовилася від Далмації, а угорська армія залишила її територію на річках Пьяві та Brenti [89, с. 238].

Війна 1378-1381 рр. велася Угорщиною разом із німецьким імператором Венцелем, а також правителями Верони, Генуї, Падуї та Австрії. Союзниками Венеції стали Кіпр та Мілан. Воєнні дії розпочалися з нападу на Далмацію у травні 1378 р. венеціанського флоту. Венеціанці захопили

м. Котор, а 24 жовтня вони захопили Шибеник. Під час облоги Трогіра вони зазнали поразки. Угорські та падуанські війська відрізали Венецію з суші, а у травні 1379 р. вони отримали перемогу над венеціанським флотом біля Пули [89, с. 238]. 16 серпня 1379 р. вони зайняли Кіоджу та укріплення лагуни. Проте венеціанці 24 серпня 1380 р. розбили генуезький флот біля Кіоджі. Турінський мирний договір закріпив умови Загарського миру та зобов'язував Венецію щорічно сплачувати Угорщині 7 тис. золотих флоринів. Визволення далматинських міст сприяло розвитку та посиленню їхньої морської торгівлі, та посприяло економічним зв'язкам між Угорщиною і Далмацією. Угорщина отримала нове джерело прибутків. У 1403 р. Владиславу Неаполітанському вдалося захопити деякі міста Далмації. У 1408 р. він запропонував венеціанцям купити їх за 300 тис. дукатів золотом, проте у липні 1409 р. він знизив цю суму до 100 тис. після чого договір було підписано. Згідно цього договору Венеція отримала міста Новіград, Задар, Врана, та острів Паг. У серпні 1411 р. Венеція захопила Шибеник, і це призвело до війни з Угорщиною [73, с. 327]. Після боротьби яка проходила з перемінним успіхом, Піпо Озоріні зміг розгромити венеціанців під Конельяно, а у 1412 р. вони зазнали ще двох поразок. У жовтні 1412 р. Венеція захопила Шибеник. За перемир'ям, яке було укладено на 5 років, від 14 квітня 1413 р., Угорщина зберігає за собою лише Трогір та Шибеник [36, с. 9]. У 1418 р. Венеції за підтримки турецьких найманців вдалося захопити усі далматинські міста за виключенням Дубровніка та Вельї [56, с. 186].

Крім задоволення своїх інтересів у Далмації, на Балканах Угорщина намагалася захопити нові землі, або ж перетворити балканських феодалів у своїх васалів. У другій половині XIV – першій половині XV ст. Угорщина намагається зберегти у своїх володіннях Валахію та Молдавію. Так, вже у 1344 р. волоський воєвода Ніколає Александр визнає свою залежність від угорського короля Лайоша I. А у 1372 р. свій васалітет від Угорщини визнала і Молдавія [78, с. 45].

Союзні та дружні відносини із Польщею розвивалися і надалі, при Лайоші I. Так, угорські війська допомогли польському королю Казиміру III у його боротьбі проти литовців. У лютому 1345 р. угорські війська взяли участь у облозі Вільнюса, а в червні 1351 р. Лайош приймав участь у поході проти литовського князя Кейстута. У 1352 р. між Лайошем I та Казиміром III було укладено угоду у якій йшлося про успадкування Лайошем I польського престолу. Польсько-угорська держава проіснувала до смерті Лайоша I у 1382 р. Після смерті Лайоша I, польським королем став Володислав II, колишній литовський князь Ягайло. Він висунув свої претензії на угорський престол, проте Сигізмунд протиставив цьому угоду з Тевтонським орденом та литовським князем Вітовтом [64, с. 119].

У другій половині XIV ст. Угорське королівство стає вже настільки сильним, що мало сили протистояти Німецькій імперії. У 1362 р. Лайош I укладає угоду із австрійським герцогом Рудольфом Габсбургом проти імператора Карла [63, с. 205]. Проте, у 1367 р. Рудольф несподівано стає союзником Карла. Після цього, у вересні 1369 р., Лайош I укладає мир з австрійським герцогом, Неаполітанським королівством та Баварією проти Карла IV. У 1372 р. між ними було укладено мир, котрий було скріплено у 1387 р. династичним шлюбом між донькою Лайоша I Марією та сином Карла Сигізмунда, котрий у 1387 р. став королем Угорщини [31, с. 75].

Угорська знать використовувала Сигізмунда для впровадження своєї політики у підвладних йому країнах. Сигізмунд уклав з Габсбургами у 1409 р. угоду про наслідування ними угорського престолу. Згідно цієї угоди, у 1437 р. Альбрехт II Габсбург став угорським королем, проте правив лише до 1439 р. [63, с. 142]

Якщо Карл Роберт свого часу підтримував мирні відносини з князем Сербії Стефаном Урошем III (1322-1331 рр.), а ось його наступник Лайош I, розпочав політику підкорення Балканських держав. Після смерті Стефана Душана Лайош I, у 1358 р. підкорив сербського магната Лазаря

Гребляйовича, а у 1359 р. захопив Сербію та змусив її сербських правителів визнати васальну залежність від Угорщини [54, с. 114].

З 1254 р. правителі (бани) Боснії визнавали владу угорських королів це було до 1353 р., коли бан Твртко (1353-1391 рр.) проголосив себе королем Боснії. Він, разом із Сербією, Болгарією та Валахією уворив антитурецьку коаліцію. У 1393 р. король Сигізмунд уклав угоду з Стефаном Дабіші – королем Сербії, а у 1408 р. король Угорщини захопив Боснію [54, с. 116].

У XIV ст. виникає загроза з боку турків для Угорського королівства. Турки у цей час вже вторглися на Балкани. Перші військові сутички угорських військ з турками відбулися у 1366р. та навесні 1367 р. Угорці отримали перемогу у цих сутичках. Наприкінці XIV ст. загрози для Угорщини з боку турків не існувало, від такої загрози рятував опір інших балканських народів. 15 червня 1389 р. угорські загони приймали участь у битві на Косовому полі, проте були розгромлені. Після цього турки вперше здійснили напад на південну Угорщину [63, с. 148].

З лицарів Угорщини, Англії, Франції, Німеччини та Бургундії Сигізмунду вдалося зібрати велике військо хрестоносців. Це військо хрестоносців захопило ряд міст, проте 28 вересня 1396 р. воно було вщент розгромлене під Нікополем турками. Сигізмунду ледве вдалося втекти з поля бою [56, с. 169].

Невдалими також були походи Сигізмунда проти турків у 1398 та 1399 рр. З 1408 р. відновлюються набіги турків на південну Угорщину. Ці набіги продовжувалися до 1419р., коли Сигізмунд уклав угоду про перемир'я з султаном Мурадом II на п'ять років, а у 1424 р. продовжив дію цієї угоди ще на два роки. Після смерті Стефана Лазаревича, Сигізмунд отримав ряд дунайських фортець, у тому числі і Белград. Проте у тому ж році комендант фортеці Голамбоц, котра охороняла переправу через Дунай, передав її туркам. У квітні 1428 р. Сигізмунд здійснив спробу здобути цю фортецю. У цьому ж 1428 р. князь Валахії Дам визнав залежність від турків [47, с. 167].

У 1437 р. темешський іспан Франко Талоцці поблизу Крушевиці знищив річкові турецькі човни. У 1432 та 1438 рр. турки з допомогою волоських князів чинили набіги на південну Угорщину. 27 серпня 1439 р. вони захопили фортецю Сендре (Семедрево) – яка була столицею сербського деспота Георгія Бранковича. Турки приєднали його володіння до Османської імперії і таким чином, їм стало відкрито шлях на Угорщину [63, с. 143].

Отже, на XV ст. зовнішньополітичне становище Угорщини визначалося османською загрозою. Турецькі султани прагнули підкорення васальнозалежних від Угорщини балканських держав [74, с. 14].

У першій половині XV ст. турецька армія була наймогутнішою армією у Європі. Вона нараховувала 150 тис. чол.: 12 тис. яничарів, султанська гвардія – 8 тис., азапи – 30 тис., акинджі – 40 тис., загопи тімаріотів – 60 тис. [102, с. 26].

Метою походів угорських військ проти турків у 40-60-х рр. XV ст. було збереження влади Угорщини у васальних державах Балкан. 18 березня 1442 р. Янош Хуньяді розпочинає боротьбу із загонами Мезид-бея у Трансільванії, проте терпить поразку. Але 22 березня Яношу Хуньяді всеж вдається розгромити турків. А 6 вересня 1442 р. Янош Хуньяді отримав перемогу над беєм Румелії Шехабеддіном. Після цього господар Валахії Влад Дракул визнав себе його васалом [106, с. 49].

Успішним також був похід Яноша Хуньяді та короля Уласло I проти турків наприкінці 1443 – на початку 1444 рр. У цьому поході брали участь хрестоносці з Франції, Польщі, Чехії та Німеччини. Метою цього походу було витіснення османів з територій Сербії та Болгарії [63, с. 150]. Король Уласло I висунув усі ці вимоги перед султаном, і ці вимоги були прийняті султаном. У результаті миру який було підписаного в Сегеді у липні 1444 р. між султаном Мурадом II та Уласло I, у Сербії відновлювалася влада деспота Джурджа Бранковича. Він був васалом Угорщини та одночасно уклав договір з султаном. Це перемир'я підписувалося на 10 років [54, с. 117].

Проте уже 4 серпня 1444 р., під тиском папського легата Юліано Чезаріні, Уласло I розпочинає новий похід проти турків. 20-21 вересня угорське військо перейшло Дунай та вирушило у напрямку фортеці Варна, де 10 грудня було розгромлене. Король Уласло I та папський легат загинули. Янош Хуньяді потрапив до полону до господаря Валахії Влада Дракули, проте був звільнений під загрозою вторгнення угорських військ на його землі [12, с. 65]. Наприкінці вересня 1445 р. Янош Хуньяді розбив загін османів під Жарно (Шарно). Восени того ж 1445 р. він здійснив похід на нижній Дунай, проте звільнити Болгарію йому не вдалося. Хуньяді втручається у боротьбу за владу волоських бояр, підтримуючи у цій боротьбі Владислава II, проти Влада II Дракула, котрий був прихильником угоди з Туреччиною. З метою надати допомогу Владиславу II правитель Угорщини здійснив у 1447 р. похід до Валахії [74, с. 106]. Янош Хуньяді почав втручатися і у внутрішні справи Молдавського князівства. Іще Сигізмунд намагався зробити молдавського господаря своїм васалом, граючи таким чином на інтересах Угорщини та Польщі [86, с. 208]. У 40-х рр. XV ст. Молдавське князівство визнавало сюзеренітет короля Польщі та Великого Князівства Литовського. А Янош Хуньяді, підтримавши скинутого молдавського господаря Петра II, у боротьбі за владу проти Романа II, отримав фортецю Кілію, за котру вела боротьбу Угорщина, оскільки вона вважалася важливим форпостом від нападу турків [56, с. 163]. З метою спільного опору османам, Янош Хуньяді прагнув об'єднати Молдавію, Валахію та Трансільванію [86, с. 63].

У 1448 р. Янош Хуньяді здійснив похід до Сербії, з метою визволення її від османів, але його війська були розбиті 18-19 жовтня султаном Мурадом II на Косовому полі. У червні 1449 р. угорські магнати звернулися до Папи Римського з проханням про допомогу проти турків. У 1452 р. турецький султан Мухамед II уклав з сербським князем мирний договір, оскільки готував захоплення Константинополя. Проте вже у серпні-вересні 1454 р. турки спустошили територію Сербії та взяли в облогу Сендре. Янош Хуньяді

зняв цю облогу та 2 жовтня 1454 р. отримав перемогу біля Крушевця та Пірота. Сербія була звільнена від турків [56, с. 231].

30 вересня 1453 р. папа Миколай I проголосив хрестовий похід проти турків. У цьому поході повинні були брати участь 42 тис. кінних воїнів, 10 тис. воїнів Яноша Хуньяді та Георгія Бранковича та 20 тис. – воїнів Ласло V, проте цей задум провалився.

Між тим, турецька загроза швидко зростала. Восени 1455 р. турки перейшли через Валахію та здійснили набіг на Трансільванію. Молдавський господар Петро Арон почав платити данину туркам з 1455 р., а у 1456 р. визнав залежність від султана волоський господар Влад [74, с. 110].

У липні 1456 р. султан Мухамед II взяв до облоги фортецю Белград, прагнучи вирушити після її захоплення на Угорщину. Король Ласло V покинув країну. І тільки Янош Хуньяді разом з папським посланцем Джованні де Капістрано зумів організувати селян Угорщини на оборону Угорщини. Пробившись у фортецю 14 липня, військо Яноша Хуньяді, котре нараховувало приблизно 20-40 тис. чоловік, відбило штурм турків 21 липня. Наступного дня – 22 липня вони розгромили табір турків, після чого турки відступили [12, с. 85].

У 1458 р. туркам вдалося захопити значну частину Сербії, проте їхнє завоювання Угорщини було призупинене до 1521 р. При Матіаші Корвіні турки обмежувалися тільки незначними набігами на територію Угорщини. Він намагався залишити Сербію під своєю владою, підтримуючи сина Лазаря Стефана Томашича, проте 6 липня 1459 р. серби здали туркам Семедрево, після чого Сербія стала адміністративною одиницею Османської імперії [106, с. 50].

У складі Угорщини залишився тільки Белградський банат. У 1463 р. Матіаш пішов в Сербію та 6 грудня 1464 р. захопив фортецю Яйца (Яйце). Угорський король заволодів Сребреніком з рудниками, а турки змогли утримати у своїх руках Зворнік. У 1471 та 1473 роках турки вторгалися до Хорватії. Королем Боснії став угорський магнат Міклош Уйлак.

У 1460 р. папа Пій II давав грошей Матіашу Корвіну для укладення миру між ним та Фрідріхом III. У 1463 р. було укладено договір з дожем Венеції Крістофором Моро у якому йшлося про допомогу угорцям військом та флотом у поході. У січні 1475 р. угорські війська надають допомогу молдавському господарю Штефану III Великому, котрий визнав сюзеренітет Корвіна, проте їхні війська були розбиті [27, с. 64]. Пізніше, двом об'єднаним арміям угорського воєначальника Іштвана Баторі та молдавського господаря, у 1476 р. вдалося звільнити від турків Валахію. У 1478 р. турки дійшли до Венеції, тоді вона перестала надавати допомогу Угорщині.

Угорці отримали перемогу на Хлібному полі 13 жовтня 1479 р. у Трансильванії. Дуда-паша, котрий був правителем Боснії, у 1480 р. вторгся до Штірії. У 1481 р. угорському магнату Палу Каніжі вдалося визволити частину Сербії, та італійське місто Отранто. Вже наприкінці 1483 р. Матіаш Корвін уклав мирну угоду з Баязидом II, а коли турки напали на Молдавське князівство у 1484 р., Корвін вирушив проти них, проте у 1485 р. мирний договір було поновлено [86, с. 222].

Значне покращення становища на південних кордонах країни надало змогу Матіашу Корвіну вирішити суперечки на північних кордонах. У 1466 р. Матіаш приєднався до папи Павла II та імператора Фрідріха III у Зеленогорській конфедерації, проти короля Чехії Іржі Подебрада. Матіаш у 1468 році захопив територію усї Моравії [27, с. 64]. Проте у 1471 р. на чеський престол сходить Владислав Ягеллон, котрий об'єднується з Фрідріхом III проти Корвіна. Після невдалих спроб союзників захопити у 1474 р. фортеці Сілезії та Вроцлав, було укладено Празько-сілезький мир, за цим миром Сілезія та Моравія залишалися за Корвіном [56, с. 232].

У 70-х рр. XV ст. Матіаш Корвін розпочинає підготовку до боротьби з Фрідріхом III, тому він здійснює активний пошук союзників. Йому вдалося укласти угоди з курфюрстом Бранденбургу (у 1472 р.), з Францією (у 1487 р.), з Швейцарією (у 1479 р.) та іншими. У 1498 р. було укладено антитурецький договір між Угорщиною та Польщею, до котрого у 1499 р.

приєдналося також і Молдавське князівство [85, с. 47]. У 1467 р. війська Матіаша, котрі нараховували приблизно 40 тис. чол. вторглися до Молдавії. Проте у битві при Байї, що відбулася 14-15 грудня 1467 р., жодна зі сторін не змогла добитися перемоги, Корвін змушений був відступити. Одночасно у 1482-1483 р. Корвін вів переговори із послом царя Івана III Федором Куріциним [87, с. 23].

Протягом 40-60-х рр. Габсбурги досить часто втручаються до внутрішніх справ Угорщини. Помирившись з Владиславом Ягеллоном, Корвін переходить у наступ проти Фрідріха III. У липні-серпні 1477 р. він оволодів більшою частиною Австрії та оточив Відень. За миром від 1 грудня 1477 р. Фрідріх відмовився від титулу короля Угорщини, та зобов'язувався сплатити 150 тис. форинтів та не мав права переслідувати австрійських союзників Корвіна [63, с. 150]. Проте Фрідріх III не виконав цих своїх зобов'язань і у 1480 р. Корвін знову розпочав війну. Угорському королю вдалося захопити Нижню Австрію та Штірію, також фортеці Хайндбург і Клейстенбург. А після падіння Відня у 1485 р., сюди було переведено двір угорського короля. Проте, після смерті Матіаша ці землі знову захоплює імператор Максиміліан Габсбург [92, с. 199].

З 90-х рр. XV ст. основним напрямком зовнішньої політики Угорщини стає боротьба проти турків. З 1490 р. набіги османів стають більш регулярними. Король Уласло II отримав у спадок велику державу, котра, всеж не була монолітною та швидко почала розпадатися. У 1500 р. Уласло II вступив до союзу Франції, Польщі, папи Олександра IV та Венеції проти османів. За оголошення війни Туреччині Угорщина повинна була отримати від Венеції 100 тис. золотих форинтів. Але 20 серпня 1503 р., після виходу із війни Венеції, Угорщина уклала із султаном Дунайський мир на сім років. У 1508 р. Кембрійська ліга (Франція, Австрія та папа) добила нейтралітету Угорщини. У 1514 р. у Угорщині намагалися провести хрестовий похід проти турків, проте це все обернулося селянською війною [63, с. 151].

У 1521 р. новий турецький султан Сулейман I Пишний рушив на Угорщину. Йому вдалося захопити прикордонні фортеці Зимінь, Сабач та Белград. У 1522 р. турецькі загони нападають на Хорватію, Трансільванію та Славонію. У 1525 р. стало відомо, що османи готують генеральний наступ проти Угорщини. Загалом зовнішньополітична ситуація склалася явно не на користь Угорщини, оскільки через напружені відносини з Габсбургами ані Англія, ані Венеція, ані папа не хотіли допомогти Угорщині [74, с. 112].

20 липня 1526 р. Лайош на чолі своєї 24-25 тис. армії виступив із Буди проти турків. Проте, 29 серпня його армія зіткнулася з 300 тис. турецькою армією під Могачем, тут угорці зазнали поразки. 11 серпня 1526 р. турки захопили Буду. Угорська держава розпадається на дві частини, одна з котрих пізніше потрапила під владу Габсбургів, а іншу частину захопила Османська імперія [91, с. 324].

Отже, протягом розглянутого періоду Угорщина проводить досить таки активну зовнішню політику. Ця політика була направлена на посилення централізації держави та завоювання нових територій. У таких завоюваннях були зацікавлені дрібні та середні дворяни. Основними напрямками завоювань були Чехія, Австрія та Балканські країни. У другій половині XIV ст. основним напрямком зовнішньої політики стає боротьба проти турецької загрози.

Одночасно у цей період відбувається успішне завоювання нових земель, зокрема під час війн з Венецією за Далмацію, із Чехією – за Сілезію та Моравію, із Австрією – за Штірію та ін. Усі ці війни були успішними для Угорського королівства, котре у 70-80-х рр. XV ст. стає найбільшою державою Центральної Європи. Проте, після смерті Матіаша Корвіна, Угорщини втрачає захоплені території. Протягом 1521-1526 рр. Угорське королівство зазнає поразки у сутичці з Османською імперією та розпадається.

ВИСНОВКИ

Угорські племена пройшли довгий та неоднозначний шлях до утворення своєї незалежної держави. Так склалось історично, що угорці, що належать до фіноугорських народів, протягом тривалого часу кочували по степах та лісах Азії. Поступово у них, так само як і у більшості інших народів світу, сформувалась така організація суспільних відносин, котра передувала утворенню такого інституту, як держава. Отже, у них створились певні умови для створення власної держави. Зазначені умови у угорців з'явилися передусім завдяки тому, що угорські племена були підхоплені однією із останніх хвиль Великої мандрівки народів та вирушили на захід. Оселившись у Середньому Подунав'ї вони здобули територію, на якій умови проживання сприяли їхньому прогресу, що у кінці X – на початку XI ст. призвело до утворення власної держави.

Одним з головних чинників розвитку державності в угорців було прийняття ними християнства, що дозволило їм так би мовити вступити до сім'ї європейських народів, на правах повноправного її члена. Разом з цим вступом розпочинається інтенсивний розвиток угорської держави, що дало змогу створити досить міцне європейське королівство, котре як у своїй внутрішній, так і у зовнішній політиці проводило курс який був притаманний більшості тогочасних розвинених країн Європи.

У період становлення ранньофеодальної держави й оформлення монархії у внутрішній політиці Угорщини можна прослідковувати деякі особливості: по-перше, ранньофеодальна монархія виступає виразником інтересів усіх прошарків та груп пануючого стану; по-друге, відомості про внутрішньополітичну боротьбу не дозволяють виявити тенденцію до скорочення прерогатив королівської влади; й по-третє, прослідковується розвиток апарату влади та управління, та спирання королів на власні військові сили і постійні джерела прибутків.

Таким чином, якщо у період становлення ранньофеодальної держави спостерігається досить слабкий рівень феодалізації, а політична організація суспільства знаходиться ще у зародковому стані, то вже у наступний період (70-ті рр. XI ст. – перша половина XIII ст.) відбувається бурхлива феодалізація, котра до кінця періоду повністю завершується, оформлюється досить чітка система органів влади та управління. Саме тому цей період вважається часом стабільної центральної державної влади, й часом закладення основ станової монархії. Власне цей чинник й визначив багато у чому увесь подальший хід розвитку угорської держави, адже у країні оформилась, притаманна для більшості тогочасних розвинених країн Європи станова монархія. Це й дало змогу у наступний період Угорщині розвинути та стати однією із наймогутніших країн тогочасної Європи.

Зовнішньополітичний курс правителів Угорщини у IX – першій половині XIII ст. не був одноманітним протягом усього цього періоду. Можна виділити два різні періоди: 10-70-ті рр. XI ст. та 70-ті рр. XI ст. – перша половина XIII ст. Перший період характеризується спрямованістю усієї зовнішньої політики на збереження власної незалежності, а наступний період – здійсненням значної кількості наступальних воєн, з метою здобуття нових територій та поширення своєї влади у Східній та Південно-Східній Європі. Цю тенденцію чітко можна прослідкувати розглянувши взаємини Угорського королівства та Київської Русі, а згодом з Галицько-Волинською державою. Протягом XI – XII ст. серйозних завойницьких походів на Русь не було і лише з кінця XII – початку XIII ст. можна простежити підвищений інтерес угорських королів до руських земель, що являється результатом зменшення їх активності на Балканах. Але ці походи досить рідко завершувалися вдало для угорців, а наприкінці першої третини XIII ст. Данило Галицький взагалі призупинив подібні напади, уклавши мирну угоду. Варто відзначити, що саме з періодом цих нападів угорців на Русь, пов'язані різноманітні знахідки, виявлені на території Буковини, котрі поповнили

новими даними загальну картину русько-угорських відносин періоду середньовіччя.

Бурхливий розвиток Угорської держави було дещо призупинено у період татаро-монгольської навали, котра завдала нищівних збитків та руйнувань. Угорщина не зуміла протистояти добре організованим, швидким та мобільним військам татаро-монголів, це призвело до скорочення населення всієї країни майже на половину.

“Золота булла” Ендре II 1222 р. розпочинає процес створення в Угорщині станово-представницької монархії. У цьому документі закріплювалися та визнавалися права дворян, баронів та прелатів. У другій половині XIII ст. в Угорщині завершується процес феодалізації, у результаті цього країна перебуває у стані феодальної роздробленості. У країні ведеться міжусобна боротьба за захоплення державної влади і її розподіл. Проте, поступово угорські королі, спираючись на дрібне дворянство, міщан та прелатів, прагнуть всеж посилити свою владу. І оскільки ці групи були невдоволені могутністю баронів, вони підтримували королів у їхній боротьбі. За таку свою підтримку дворяни вимагали певної плати, котра полягала у задоволенні їхніх вимог королівськими указами. Так, вони отримали владу на місцях, у комітатах та прагнули до захоплення влади у Державних Зборах. Королі, відчуваючи гостру необхідність у їх підтримці, свідомо пішли на обмеження своєї влади.

Тогочасні міста були ще слабо розвинуті, за виключенням королівських міст, та майже не приймали участі у роботі Державних Зборів – законодавчого органу. І Король не міг, спираючись на міста, перемогти великих феодалів.

Одночасно з цим, у Угорщині триває процес поступового закріпачення селянства. Селяни поступово втрачали право переходу від одного феодала до іншого, вони перестають нести військову службу та займатися будь-чим за виключенням ведення сільського господарства або ремесла. Все це

призводило до різних повстань, найбільшим серед котрих було повстання у 1514 р. Дьєрдя Дожі.

Проте, не дивлячись на силу королівської влади, ця влада не виходила за межі, які були дозволені дворянами. При своєму обранні кожний король повинен був підтвердити „Золоту буллу”, котра була основним правовим актом, котрим керувалися дворянство, яка проіснувала до 1848 р.

Могутність Угорського королівства не була довготривалою та сталою. Угорському дворянству, захопившому владу на місцях та у центральних органах сильна королівська влада не була потрібна, оскільки вона б обмежувала їх права. У цьому із ними були солідарні і магнати.

Угорське королівство найбільшого свого піднесення досягло за правління Матіаша Корвіна. У цей час дворяни вже підпорядковуються досить сильній королівській владі. У той самий час держава проводить активну зовнішню політику. Угорщина захоплює Моравію, Сілезію та Штірію. А сюзеренітет Угорського королівства визнали Валахія, Молдавіята частина Сербії.

Проте з 90-х рр. XIV ст. сильна королівська влада поступово послаблюється. Угорські дворяни звільняються від обов’язкової військової повинності та отримують контроль над збором податків. Король таким чином втрачає джерела своїх прибутків, а це позбавляє його можливості утримувати військо та вести активну зовнішню політику.

Таке внутрішнє послаблення та несприятлива міжнародна ситуація призвели до того, що Угорське королівство опиняється сам на сам перед турецькою навалою. Турецька загроза почала наростати із 90-х рр. XV ст. Проте, якщо раніше Угорщина була спроможна відбивати не лише окремі набіги, але й навіть завдавати поразок турецьким військам, то вже на поч. XVI ст. втрата королівською владою основних важелів влади призвела до послаблення країни. Після поразки у битві під Могачем у 1526 р., Османська імперія захопила Угорське королівство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Венгерская иллюстрированная хроника // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия, Том 4. Западноевропейские источники. М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. С. 354-371.
2. Венгерский хроникальный свод // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия, Том 4. Западноевропейские источники. М.: Русский Фонд Содействия Образованию и Науке, 2010. С. 353-372.
3. Вторая книга законов короля Ласло I // Антология мировой правовой мысли: в 5 т. Т. 2. Европа. V–XVII вв. М.: Мысль, 1999. С. 95-97.
4. Грамота 1107 г., подтверждающая привилегии далматинского г. Трогира // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Сказкина С. Д.: В 3-х т. Т. II. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1963. С. 685.
5. Грамота Белы III от 1193 г. о передаче Модрушской жупании Кркскому князю Бартолу // Хрестоматия по истории средних веков / Под. ред. Сказкина С. Д.: В 3-х т. Т. II. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1963. С.1 685-687.
6. Галицко-Волынская летопись // Памятники литературы Древней Руси XIII в. М.: Наука, 1981. С. 236-425.
7. Далимил. Хроника. [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Dalimil/text1.htm>
8. «Деяния венгров» магистра П., которого называют Анонимом // *Studia Slavica et Balcanica Petropolitana*. 2007. Вып. 1(2). С. 87-98; 2013. – Вып. 1. – С. 68-104.
9. Договор венгерского короля Кальмана с хорватской знатью 1102 г. // Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. Сказкина С.Д.: В 3-х т. Т. II. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1963. С. 683-684.

10. Зальцбургские анналы [электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Ann_Juv_Salz/ann_salisburgenses.phtml?id=6891
11. Запрет охотиться крестьянам. (Из декрета Уласло II) 1504 г. // Гусарова Т. П. Венгерская деревня конца XV – середины XVI века и крестьянское восстание 1514 г. М.: МГУ, 1990. С. 6-7.
12. Записки янычара, написанные Константином Михайловичем. М.: Наука, 1978. 136с.
13. «Золотая Булла» Эндре (Андрея) II (1222 г.) // Хрестоматия по истории средних веков / Под. ред. Сказкина С. Д.: В 3-х т, Т. II. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1963. С. 710-714.
14. Из закона короля Иштвана (Стефана) I Святого (1000-1038) // Хрестоматия по истории средних веков / Под. ред. Сказкина С. Д.: В 3-х т. Т. II. М.: Издательство социально-экономической литературы, 1963. С. 708-710.
15. Известия о Хазарах, Буртасах, Болгарах, Мадьярах, Славянах и Руссах Абу-Али Ахмеда Бен Омар Ибн-Даста, неизвестного доселе арабского писателя начала X века. Спб.: Типография Императорской академии наук, 1869. 199 с.
16. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. II. Петроград: Первая Петроградская Трудовая Артель Печатников, 1962. 164 с.
17. Константин Багрянородный. Об управлении империей. М.: Наука, 1989. 496с.
18. Магистр Рогерий. Горестная песнь о разорении Венгерского королевства татарами. СПб.: Дмитрий Буланин», 2012. 304 с.
19. «Наставления» венгерского короля Иштвана I Святого сыну Имре // Антология мировой правовой мысли: в 5 т. Т. 2. Европа. V–XVII вв. М.: Мысль, 1999. С. 91-95.

20. О взимании десятины с арендованных земель. Из декрета 1492 г. Уласло II // Гусарова Т. П. Венгерская деревня конца XV – середины XVI века и крестьянское восстание 1514 г. М.: МГУ, 1990. С. 49.
21. Об освобождении дворян и духовенства от тридцатины. Из декрета 1498 г. Уласло II // Гусарова Т. П. Венгерская деревня конца XV-середины XVI века и крестьянское восстание 1514 г. М.: МГУ, 1990. С. 35.
22. Письмо Уласло II Миклошу Секею из Кёвенда // Гусарова Т. П. Венгерская деревня конца XV-середины XVI века и крестьянское восстание 1514 г. М.: МГУ, 1990. С. 30.
23. Письмо Бр. Юлиана о монгольской войне // Аннинский С. А. Известия венгерских миссионеров XIII–XIV вв. о татарах и Восточной Европе // Исторический архив. 1940. Т. III. С. 83-89.
24. Тактика Льва. – СПб.: Алетейя, 2012. – 368 с.
25. Шимон Кезаи. Деяния венгров // Древняя Русь в свете зарубежных источников. Хрестоматия, Том 4. Западноевропейские источники. М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2010. С. 349-352.
26. Янош Туроци. Хроника венгров [электронный ресурс]. Режим доступа: http://www.vostlit.info/Texts/rus17/Turoczi_Janos/text2.htm
27. Андрусак Я. Роль чеського дворянства у військово-політичному протистоянні між Владиславом II Ягеллоном та Матяшем Корвіном у 1471–1475 рр. // Ужгородські чеські наукові читання: міжнародна науково-практична конференція УжНУ. Ужгород : Поліграфцентр «Ліра», 2013. С. 62-67.
28. Андрусак Я. Я. Боротьба Владислава II Ягеллона за збереження влади в угорському королівстві (1490-1494 рр.) // Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2012. Вип.28. С. 80-85.
29. Ачади И. История венгерского крепостного крестьянства. М., 1956. 364 с.

- 30.Бромлей Ю.В., Королж В.Д. Славяне и валахи в Великом переселении народов и феодализация Центральной и Юго-Восточной Европы // Юго-Восточная Европа в эпоху феодализма. Кишинев: Штиинца, 1973. С. 24-33.
- 31.Борецкий-Бергфельд. История Вегрии в средние века и новое время. СПб.: Издание акционерного общества «Брокгауз-Ефрон», 1908. 208 с.
- 32.Боталов А. Г. Новые аспекты и перспективы в исследовании проблемы «Magna Hungaria» // Вестник Челябинского государственного университета. 2012. № 11(265). Вып. 50. История. С. 128-146.
- 33.Бочкай В. О характере и роли аграрных городов в Венгерском государстве в XV в. // Средние века. М.: Наука, 1973. Вып. 31. С. 50-68.
- 34.Василик В. В. Св. равноапостольный великий князь Владимир и Св. Стефан Венгерский: сравнительный портрет // История России, Венгрии и Китая в исследованиях современных ученых. Вып. 5. СПб., 2020. С. 58-64.
- 35.Вереш П. Т. Возникновение кочевничества и миграция венгрово-номадов в евразийской степной зоне до Среднего Подунавья в 895-900 гг. // Великие евразийские миграции. Материалы Международной научной конференции «Великие евразийские миграции». Элиста, 11–14 октября 2016 года. – С. 139-145.
- 36.Воробьева И. Г. Венецианская республика и Юго-славянские земли в XV-XVII вв. Калинин, 1987. 81 с.
- 37.Волощук М. М. «Русь» в Угорському королівстві (XI – друга половина XIV ст.): суспільно-політична роль, майнові стосунки, міграції. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2014. 496 с.
- 38.Волощук М. Особливості русько-угорських відносин у період об'єднання Галицького і Волинського князівств (1199–1205 pp.) // Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w pezeostrzeni europejskiej – przeszłość i terażniejszość. Seria: Systemy Międzynarodowe i Globalny Rozwój. Toruń;

- Kijów: Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu; Kijowski Narodowy Uniwersytet Lingwistyczny, 2005. № 2–3. S. 290-296.
39. Волощук М. М. Даниил Галицкий и Бела IV: к реконструкции русско-венгерских отношений 30-х годов XIII в. // *Rossica antiqua*: 2006. СПб., 2006. – С. 331-341.
40. Греков И. Б. Очерки по истории международных отношений в Восточной Европе XIV – XVI вв. М.: Издательство восточной литературы, 1963. 376 с.
41. Галямичев А. Н. Международные отношения в Центральной Европе в X – первой половине XI в. и типологические особенности средневекового развития региона // Семёновские чтения. труды XI Всероссийской научной конференции с международным участием памяти профессора В. Ф. Семёнова. Саратов, 2019. С. 128-134.
42. Гильфердинг А. Ф. Венгрия и славяне // Гильфердинг А. Ф. Собрание сочинений: в 4-х тт. Т. 2: Статьи по современным вопросам славянским. СПб.: Печатня В. Головина, 1868. С. 113-150.
43. Головка О. Князь Мстислав Мстиславич «Удатний» і його доба. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2017. 272 с.
44. Горизонтова А. В. Социальная и политическая структура венгерского общества в XI-начале XIV вв. Автореферат диссертации на соискание ученой степени кандидата исторических наук. – М., 1990. – 20 с.
45. Грот К. Моравия и мадьяры с половины IX до начала X века. СПб.: Тип. Императорской академии наук, 1881. 436 с.
46. Гусарова Т. П. Антикрестьянское законодательство 1514 г. в Венгрии. Седьмой декрет Уласло II // *Средние века*. Вып. 47. 1984. С. 310-338.
47. Гусарова Т. П. Дворянство и город в Венгрии в эпоху турецких завоеваний // *Феодалы в городе: Запад и Русь*. М.: Наука, 1996. С. 163-170.

48. Гусарова Т. П. Изменения в сословном статусе венгерского дворянства во второй половине XV – начале XVI в. // Классы и сословия в средневековом обществе. М.: МГУ, 1987. С. 208-214.
49. Гусарова Т. П. Народные движения в Венгрии, Польше и Чехии // История Европы. От средневековья к новому времени. М.: Наука, 1993. – Т. 3. С. 337-340.
50. Гусарова Т. П. Потестарные институты и должности в Венгерском королевстве в XI-XVII вв. // Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время. М.: Книжный дом «Университет», 2011. С. 457-513.
51. Данилевский Н. Я. О пути мадьяр с Урала в Лебедию // Известия Русского географического общества. 1883. XIX. С. 220-246.
52. Дербок Р. Б. Основные этапы развития венгерского права в средние века и Новое время // Теоретические и практические аспекты развития современной цивилистической науки: сб. науч. тр. Краснодар, 2017. С. 10-16.
53. Жарко С. Б. Нашествие войск Бату-хана в страны Центральной Европы в 1241-1242 гг. // Российские и славянские исследования: науч. сб. Вып. 8. Минск: БГУ, 2013. С. 151-156.
54. История Югославии: В 2-х тт. М.: Издательство АН СССР, 1963. – 736 с.
55. Иванов В. А. Древние угры-мадьяры в Восточной Европе. – Уфа: Гилем, 1999. – 123 с.
56. Исламов Т. М., Пушкаш А. И., Шушарин В. П. История Венгрии в 3 томах. Том 1. М.: Наука, 1971. 643 с.
57. Краткая история Венгрии. С древнейших времен до наших дней / Отв. ред. Т. М. Исламов. М.: Наука, 1991. 608 с.
58. Казаков О. Взаємовідносини королівської влади та представників магнатської верхівки в Угорському королівстві в останній третині XIII

- століття // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. 2017. № 2 (37). С. 80-85.
59. Казаков О. О. Династична боротьба за трон угорського королівства на початку XIV століття // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2013. Вип. 1 (30). С. 73–79.
60. Казаков О. О. Питання спадкування угорського трону на початку XIV ст. і позиція папської курії // Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія». 2016. Вип. 1 (34). С. 75-81.
61. Комар А. Древние мадьяры Этелькеза: перспективы исследований // Второй Международный Мадьярский симпозиум. Челябинск: Рифей, 2013. С. 182-230.
62. Комар О. В. Давні мадьяри // Україна: хронологія розвитку. Т. 2. Давні слов'яни та Київська Русь. Київ: КРІОН, 2009. С. 166-170.
63. Контлер Л. История Венгрии. Тысячелетие в центре Европы. М.: Весь мир, 2002. 630 с.
64. Королюк В. Д., Миллер И. С., Третьяков П. Н. История Польши. Том 1. М.: Изд-во АН СССР, 1954. 584 с.
65. Кубай І. Деякі аспекти внутрішньої та зовнішньої політики чеського короля Їржі з Подебрад // Видатні науковці Чернівецького університету. Р.Ф. Кайндль. Матеріали V Міжнародної наукової конференції “Кайндлівські читання”, 16-17 травня 2008 р. Частина 1. – Чернівці: Видавництво “Прут”, 2008. – С. 72-75.
66. Ліхтей І. Австро-угорсько-чеське протистояння 30-50-х рр. XIII ст. // Carpatica-Карпатика. – Ужгород: Вид-во УжНУ, 2003. – Вип. 21: Політологічні студії: історія, теорія, практика. – С. 114-132.
67. Магнер Г. Л. Русько-угорський союз IX ст. у світлі літописів // Український історичний журнал. 1969. № 7. С. 76-84.
68. Майоров А. В. Последний рубеж Западного похода Батыя и Карпато-Дунайские земли // Русин. – 2013. – № 2 (32). – С. 6-18.

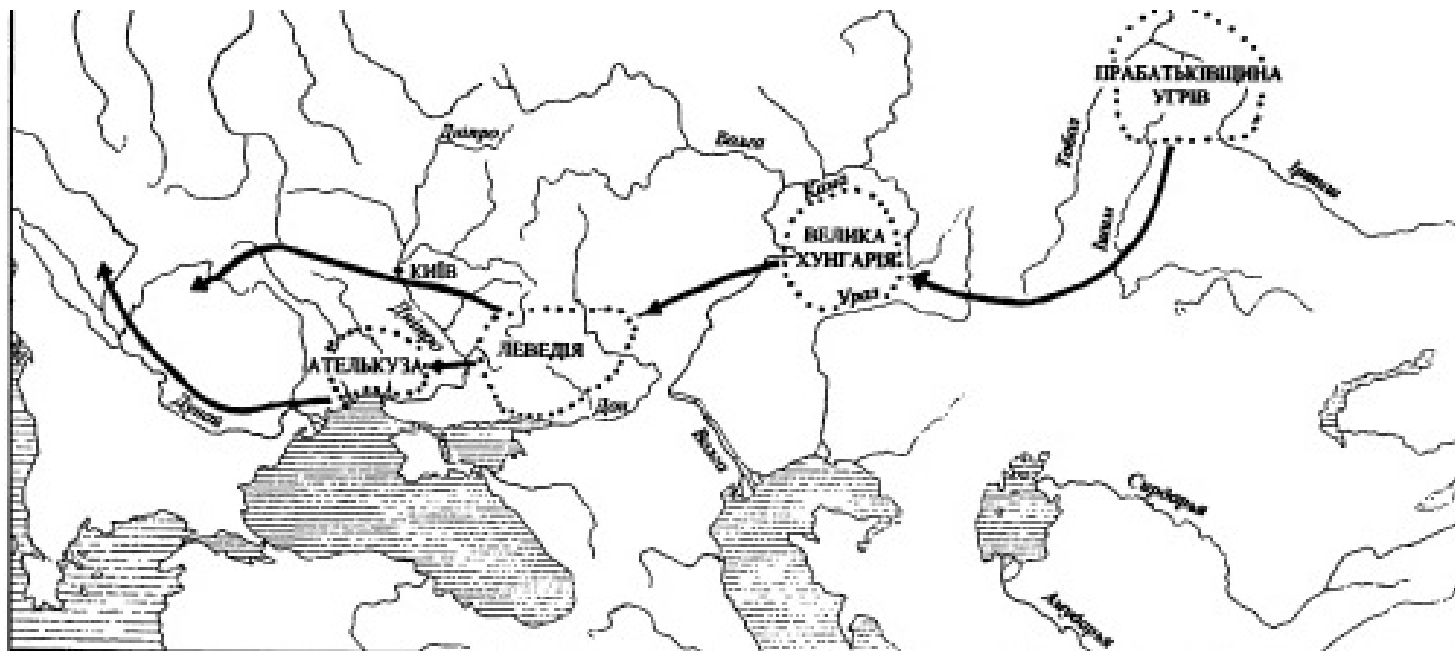
- 69.Макк Ф. К вопросу о хронологии венгерско-византийских столкновений во время правления Гезы II (1141-1162) // Мир истории. – 2008. – № 1. [электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.historia.ru/2008/01/makk2.htm>
- 70.Матузова В. И. К вопросу об изучении письменных венгерских исторических источников периода средневековья в России (публикации переводов) // Диалог со временем. 2019. Вып. 67. С. 369-376.
- 71.Митин В. В. Погоня за Белой IV: монголы и венгерский король в 1236-1242 гг. // Псковский военно-исторический вестник. 2018. № 4. С. 36-45.
- 72.Насибуллин Р. А.* Начало изучения эволюции венгерского государства и права в русской историографии XIX – начала XX веков // Вопросы истории Венгрии и российско-венгерских отношений: российско-венгерский сборник научных трудов. Екатеринбург: УрГЮУ, 2018. С. 229-277.
- 73.Норвич Д. История Венецианской республики. – М.: АСТ, 2010. – 892 с.
- 74.Османская империя и страны Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы в XV-XVI вв. М.: Наука, 1984. 301 с.
- 75.Османская империя: государственная власть и социально-политическая структура. М.: Наука, 1990. 336 с.
- 76.Павлушкова М. А. К вопросу о классовом характере и значении Золотой буллы венгерского короля Андрея II // Из средневековой Европы (X -XVII вв.). Сборник статей. М., 1957. С. 64-86.
- 77.Павлушкова М. А. Крестьянская община в Венгрии в IX-XIII вв // Средние века. Вып. VI. М., 1955. С. 56-75.
- 78.Параска П. Ф. Внешнеполитические условия образования Молдавского феодального государства. Кишинев: Штиинца, 1981. 176 с.

79. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. Москва: Наука, 1968. 472 с.
80. Пивоваров С. В. Нумізматичні пам'ятки Буковини. Чернівці: Зелена Буковина, 2002. 248 с.
81. Пилипчук Я. Новый «Бич божий» войны венгерских вождей времен Обретения Родины по данным латиноязычных европейских источников // Археология евразийских степей. 2017. № 5. С. 55-66.
82. Пилипчук Я. Обретение венграми родины и их походы на Балканы // Финно–угорский мир. 2017. № 1. С. 86-96.
83. Сакович Е. Г. Внешнеполитические отношения Даниила Романовича с Белой IV накануне и во время монгольского вторжения в Галицко-Волынское княжество и венгрию (вторая половина 1230-х – начало 1240-х гг.) // Наука и образование: Материалы VIII Международной научно-практической конференции. Минеральные Воды, 18-19 ноября 2017 г. М.: Перо, 2017. С. 40-55.
84. Семёнов В. Ф. Венгерская Золотая булла 1222 года // Средние века. 1955. Вып. 6. С. 76-96.
85. Семёнов А. Е. Из истории молдавско-польско-турецких отношений конца XV в. // Россия, Польша и Причерноморье в XV-XVIII вв. М.: Наука, 1979. С. 43-58.
86. Семёнов А. Е. Некоторые аспекты международного положения Молдавского княжества во второй половине XV вв. // Юго-Восточная Европа в средние века. Кишинёв: Штиинца, 1972. С. 207-234.
87. Ситкевич Ю. В. Активизация «венгерского фактора» во внешней политике Московского государства (последняя четверть XV – первая четверть XVI в.) // Веснік БДУ. Серыя 3, Гісторыя. Эканоміка. Права. Мінск: БДУ, 2014. № 1. С. 21-24.
88. Смирнов Н. А. Ян Искра из Брандиса и его роль в социально-политической борьбе в Словакии и Венгрии в 1440–1460-е годы //

- Известия Саратовского университета. Нова. серия: История. Международные отношения. 2021. Т. 21, вып. 3. С. 315-319.
89. Соколов Н. П. Образование Венецианской колониальной империи. Саратов: Изд-во Саратовского ун-та, 1963. 546 с.
90. Суровень Д. А. Правовое положение населения древней Венгрии в X–XIV веках // Вопросы истории Венгрии и российско-венгерских отношений. Российско-венгерский сборник научных трудов. Екатеринбург: УрГЮУ, 2018. С. 54-82.
91. Товтин Я. Битва під Могачем та її наслідки для земель Угорського королівства // Acta Hungarica.– 2007. – Вип. 8. – С. 322-326.
92. Товтин Я., Андрусак Я. Суперництво між Габсбургами та Ягеллонами за чесько – угорський трон (середина XV–початок XVI ст.) // Наукові записки Тернопільського національного університету ім. В. Гнатюка. Серія: Історія. – Тернопіль, 2008. – Вип. 1. – С. 198-202.
93. Фрайденберг М. М. Средневековые города Далмации: исторические судьбы // Вопросы истории. 1982. № 10. С. 95-101.
94. Фрейденберг М. М., Чернышев А. В. Раннесредневековый город на перекрестке цивилизаций. Далматинские города X-XII вв. // Развитие феодализма в Центральной и Юго-Восточной Европе. Свердловск, 1983. С. 5-67.
95. Флоря Б. Н. Образ венгров в исторической традиции их западнославянских соседей // Славяне и их соседи. Место взаимных влияний в процессе общественного и культурного развития. Эпоха феодализма. Сборник тезисов. М., 1988. С. 68-71.
96. Фодор И. Венгры: древняя история и обретение Родины. Пермь, 2014. 131 с.
97. Фодор И. Как была установлена дата «обретения родины» древними венграми? // Труды Камской археолого-этнографической экспедиции. – 2017. – № 12. – С. 200-206.

98. Хамза Г. Законы Святого Иштвана – первого короля Венгрии, Новеллы Юстиниана и европейские законы средневековья // *Ius Antiquum*. Древнее право. 1999. № 2 (5). С. 176-182.
99. Хидас Ф. К вопросу о церковном культе короля Св. Иштвана // *Славяноведение*. 2013. № 4. С. 67-78.
100. Цигак В. Наукові дискусії навколо «Ілюстрованої хроніки» в контексті історіописання в угорському королівстві за правління династії Анжу (XIV ст.) // *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Історія»*. – 2017. – Вип. 1 (36). – С. 108-117.
101. Чизмадиа А., Ковач К., Асталош Л. История венгерского государства и права. М.: Юридическая литература, 1986. 448с.
102. Шамсутдинов А. М. Проблемы становления Турецкого государства по турецким источникам // *Османская империя: система управления и социальные и этнорелигиозные проблемы*. М.: Наука, 1986. С. 23-35.
103. Шушарин В. П. Венгерское крестьянство в 40-е годы XV – первой половине XVI в. // *История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма*. М.: Наука, 1986. Т. 2. С. 399-407.
104. Шушарин В. П. Венгерское крестьянство XI - первой половины XIII в. // *История крестьянства в Европе. Эпоха феодализма*. в 3-х т. Т. I. М.: Наука, 1985. С. 373-387.
105. Шушарин В. П. Ранний этап этнической истории венгров. Проблемы этнического самосознания. М.: Росспэн, 1997. 512 с.
106. Элекеш Л. Армия Гуниади // *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*. 1951. Vol. 1, No. 1. P. 15-59.
107. Юрасов М. Влияние поисков венграми новой родины на освоение восточными славянами междуречья Днестра и Прута // *Русин*. 2007. № 2 (8). С. 20-25.
108. Юрасов М. К вопросу о дате похода Мануила I Комнина в Венгрию в ответ на нападение венгерского короля Гезы II на Галич //

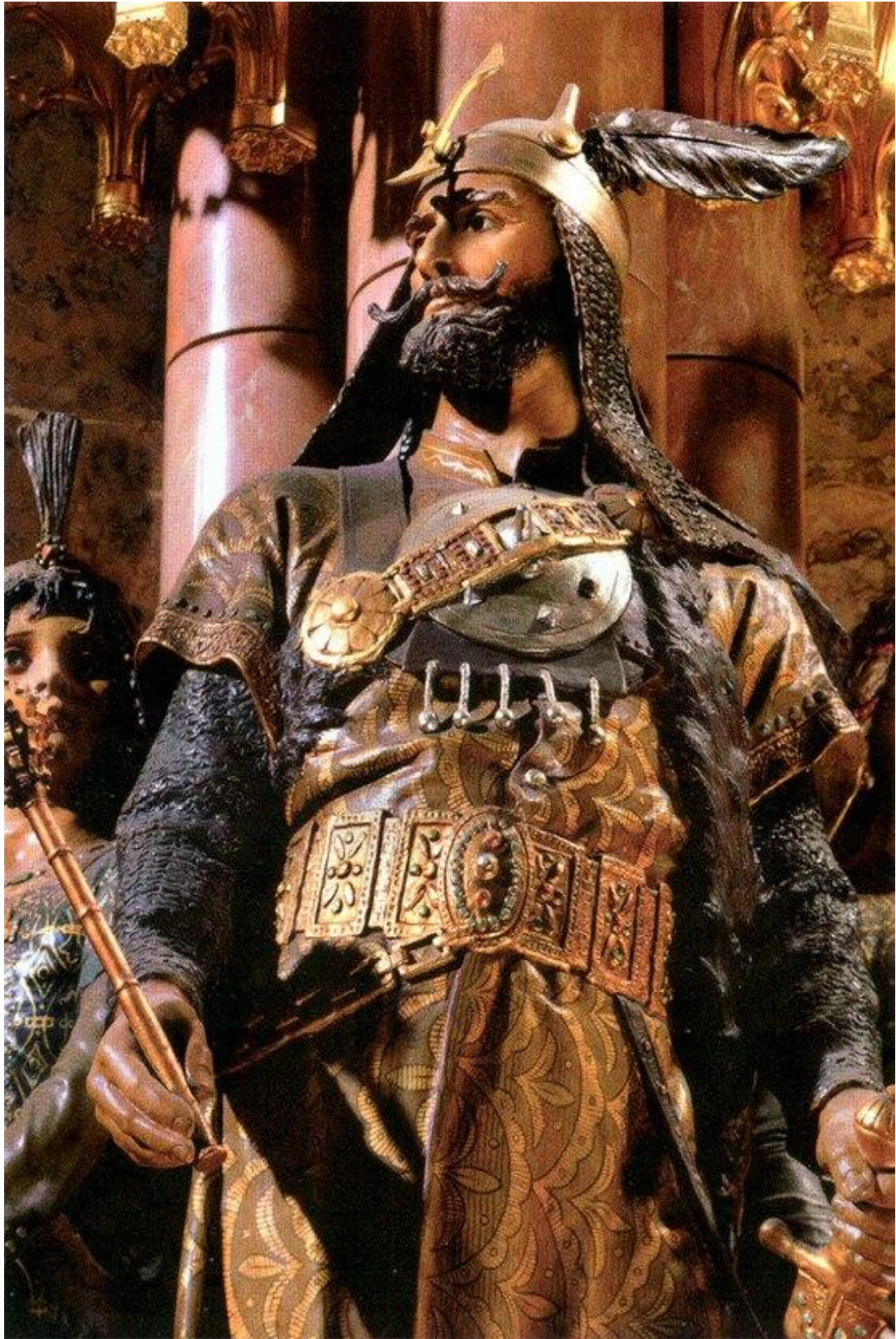
- Actes testantibus. Ювілейний збірник на пошану Леонтія Войтовича / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Вип. 20. Львів, 2011. С. 761-768.
109. Юрасов М. К. Внешнеполитические акции венгров в Центральной Европе во второй половине IX века // Славяне и их соседи. Выпуск 9: Славяне и немцы: 1000-летнее соседство: мирные связи и конфликты. Средние века – раннее новое время. – М.: Наука, 1999. – С. 47-54.
110. Юрасов М. К. Русско-венгерские отношения X-XI вв. // Труды института Российской истории РАН. – 2017. – № 14. – С. 139-153.
111. Юрасов М. К. Характер верховной власти у венгров IX века // Мир истории. Российский электронный журнал. 2012. № 2 [электронный ресурс] Режим доступа <http://www.historia.ru/2012/02/yurasov-02-2012.htm>

Додаток 1. Маршрут міграції угорців з Приуралля до Паннонії

Додаток 2. Алмош (бл. 820 – бл. 895) – напівлегендарний вождь союзу угорських племен

**Додаток 3. Арпад – вождь угорців під час переселення до Паннонії.
Скульптурне зображення в угорському парламенті**

Додаток 4. Перехід угорців на чолі з Арпадом через Карпати

Додаток 5. Представники угорської знаті епохи “набуття Батьківщини”

Додаток 6. Прибуття угорців в Паннонію

Додаток 7. Знатний угорський вершник

Додаток 8. Угорське військо в бою

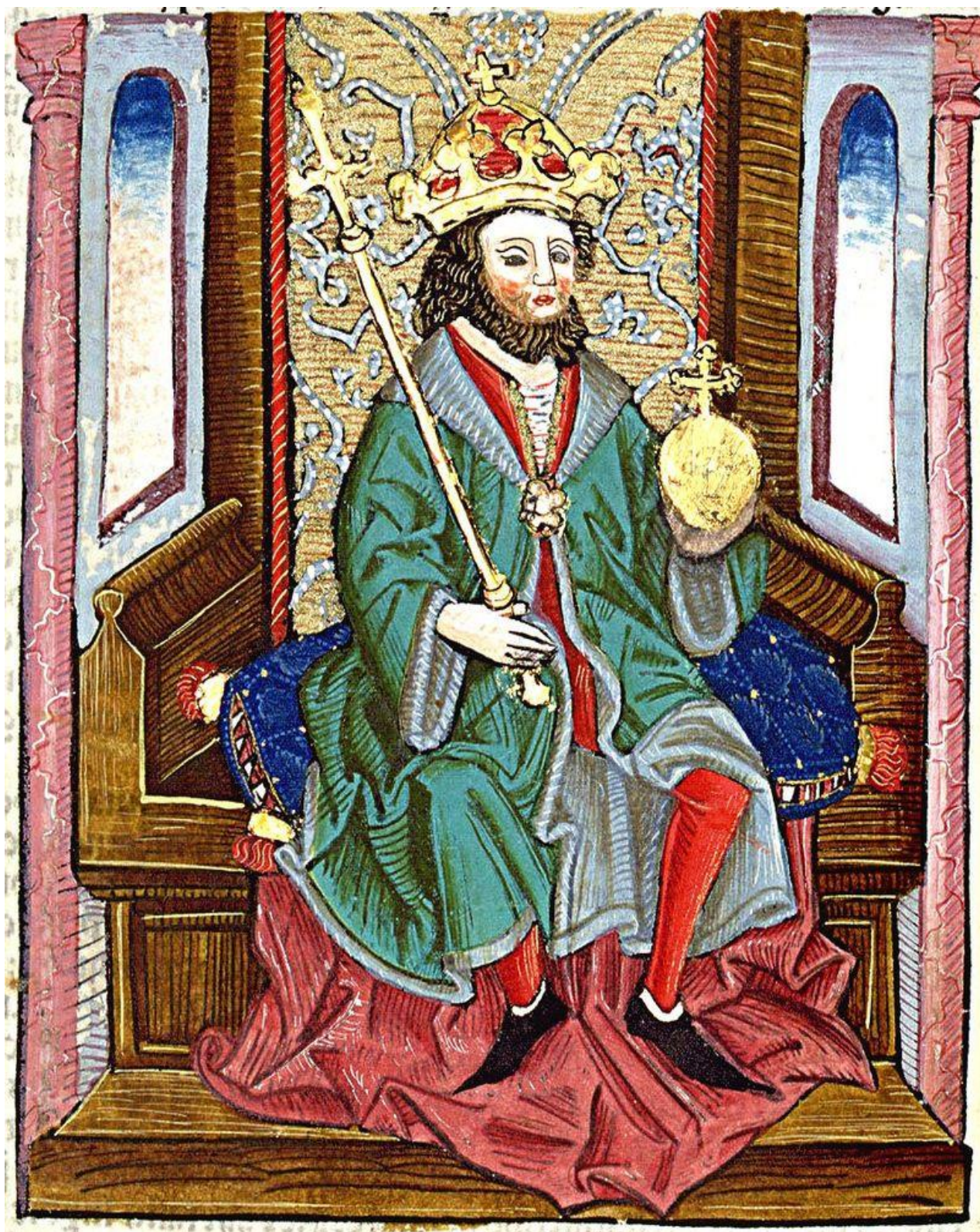
**Додаток 9. Угорський король Геца I.
Зображення з хроніки 1360 р.**

Додаток 10. Іштван Святий приймає папських посланців, які принесли йому корону

Додаток 11. Осліплення Вазула. Середньовічна мініатюра

**Додаток 12. Шамуель Аба (1041-1044).
Мініатюра з хроніки Яноша Туроці**

Додаток 13. Бергалан Сакей. Коронація Ендре I

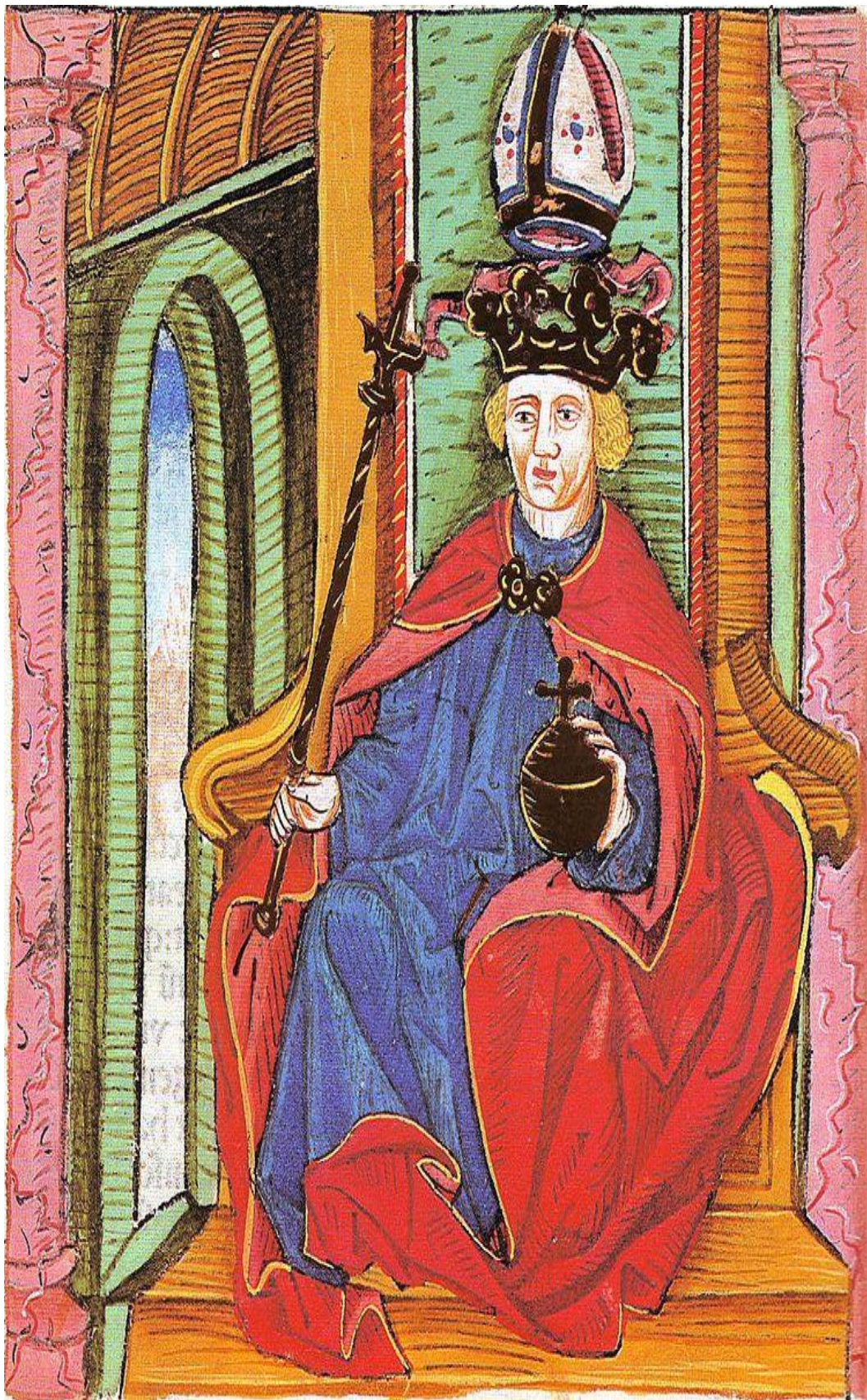
De coronatide regis salomonis ⁊ de nuptijs eiusde.

Додаток 14. Саломон I. Король Угорщини (1063-1074)

Додаток 15. Ласло I (1077-1095)

Додаток 16. Кальман Книжник.
Мініатюра з хроніки Яноша Туроці

**Додаток 17. Угорський король
Ендре (Андраш) II (1205-125)**

**Додаток 18. Конрад II
(імператор Священної Римської імперії)**

одаток 19. Иштван IV (1162-1163)

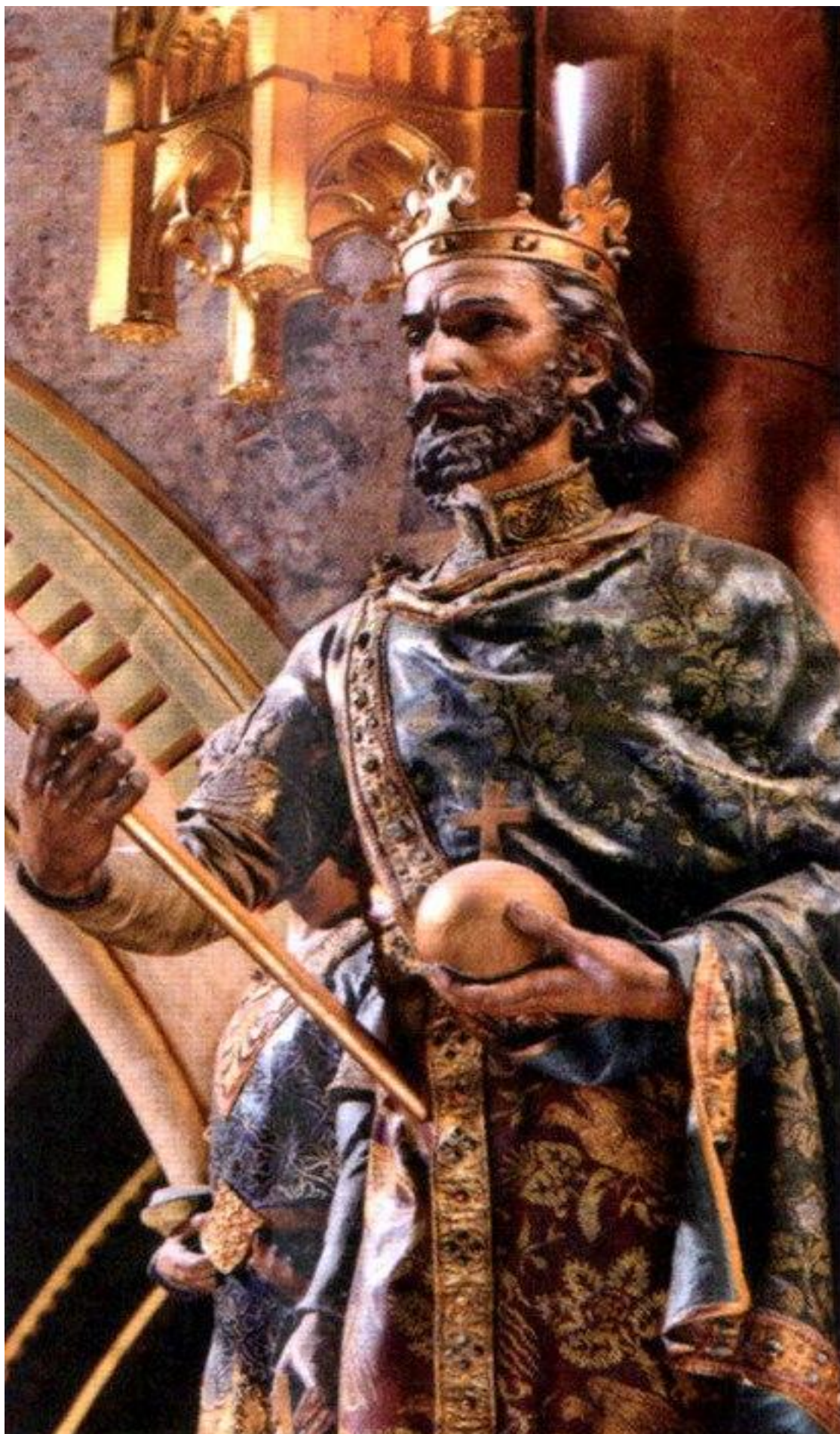
Додаток 20. Фрідріх I Барбаросса

Додаток 21. Геза II (1141-1162).
Середньовічна мініатюра
з “Угорської хроніки”

Додаток 22. Бела III (1145-1196)

Додаток 23. Бела IV (1260-1270)

Додаток 24. Втогнення татар в Угорщину в 1241 р. Ксилографія з аугсбургського видання «Хроніки угорців» Яноша Туроці (1488)

Додаток 25. Янош Хуньяді

Додаток 26. Матяш I Корвін (1458-1490)